

מנה
במנה
הנה
ומנה

אוצר הקטן הקטן!
הבית הקדוש והטהור
ג'פ.

מנרה בימי קרב ומצור

מוספרי
בית פלדמן
הר-הכרמל

מנרה בימי קרב ומצור

קבוצת הנוער העובד מנרה • תש"י

דפוס קואופרטיבי „אחדות“ בע"מ, תל־אביב

י ד

לחבריו שנתפלו במלחמת ישראל
וללוחמים אנשי פלמ"ח וחילי
צבא ההגנה לישראל אשר חרפו
נפשם במערכות מנרה ומערכות הגליל
למען תת לעם חיי חרות בארצו

בימי מצור ומלחמה

מנרה

על ראש הפסגה הנישאת בגבול הצפון, מול חרמון ולבנון, מול הים הגדול המכחיל ממרחק, מעל לבקעה הגדולה, בקעת החולה, המוריקה ומוזהיבה — ניצב ביתנו, מנרה.

לפני כשבע שנים עלינו למקום הזה, עדת נערים ונערות, צעירים ועולי ימים. הימים — ימי מלחמת העולם. בכל חלקי תבל עלו להבות. אמנם כבר הונחתה המכה המכרעת על ראש האויב, אך כוחו היה עדיין עמו. ותוך אש המלחמה הגיעה אלינו הבשורה והיתה לודאות איומה, ודאות של כאב, של חרון חסר-אונים ושל תאוות-נקם שאין לה אפיק-הידיעה על השמדת שליש העם. ועוד ודאות עלתה באותם הימים, ימי חורף תש"ג. נעשה ברור, כי הנצחון על האויב לא יביא את נצחוננו אנו; עם נצחון בנות-הברית רק יתחיל מאבקנו שלנו, מאבק מר וממושך על קיבוץ-גלויות ועצמאותנו במולדת. אז גמלה ההכרה בקרב הישוב שיש להיאחז בצפרניים בקרקע, להיאחז בכל שעל אדמה העומד לרשותנו — בכל דרך ובכל מחיר, להיאחז ולא לחדול. יש להפוך כל כברת אדמה למבצרים לקראת ההיאבקות הצפויה. כך נולד הרעיון בדבר העליה למנרה, וכך קבלנוהו.

היתה זו בשורה לדרך חדשה בהתישבות היהודית בארץ-ישראל — דרך ההיאחזות. בעלותנו למנרה לא ידענו עדיין כיצד יפנה ישוב במקום הזה. לא הובטח לנו דבר ולא ידענו כיצד נכון ביתנו. לא ידענו עדיין מה לפנינו ומה ישאו בכנפם ימים יבואו בסבל, בתלאות, בבדידות ובצער, באושר ובשמחת-יצירה — אף לא הגינו בכל אלה, כי על כן צעירים היינו ובמלוא סערת עלומים. לא ידענו אלא את רצוננו העז להיאחז בקרקע ולהציב בית על הגבול, לכוון ישוב גדול, חזק — בית לעצמנו ולנידחי העם.

מנרה היתה מראשוני ישובי ההר בארץ והיתה כבשורה לדרך חדשה בהתישבות גם בזאת. עד אז ישבנו בעקר בעמקים וליד חוף הים. ואילו ההר היה זר ועוין. משם היו יורדים בלילה פורעים להתקיף את ישובי העמק, ולשם היו חומקים עם שחר. ובעמק היו תולים עינים חרדות כלפי ההר ומתפללים: מי יתן וישבנו על ראש הפסגה, רק אז נשב לבטח בעמק הפורה.

וראשונה היתה מנרה לאזור חדש אשר עד אז לא היתה לנו דריסת-רגל בו — הוא אזור הרי נפת לי, שומרי גבול ארצנו מצפון. למטה, בשפלה, השארנו חברים וקרובים ותנועה אשר על ברכיה התחנכנו. כך העפלנו לקראת החדש, הבלתי ידוע ועם זאת מושך וקוסם בחידושו. ועם שהרגשנו את עצמנו מרוחקים ומבודדים על ראש הפסגה ידענו, כי איננו לבד. ישובי הקיבוץ-המאוחד הפזורים בעמק למטה, אשר ראינום כמשבצות לבנות-ירוקות ביום, ובלילה נוצצו פנסיהם והבקיעו את החשיכה, היו לנו כסמל לקשרינו עם התנועה אשר אנו חלק ממנה, בעזרתה עלינו ובעזרתה נבנה ביתנו; וסניפי הנוער-העובד אשר מהם יצאנו היו לנו כהבטחה לעתיד, בהם ראינו ערובה להמשך דרכנו, ממשיכים לבניית מנרה ולהקמת ישובי-אח צעירים בהר, מדרום ומצפון.

כך קמה מנרה, חלק מתנועה גדולה ואחת ומיוחדת לעצמה, ישוב קיבוצי כשאר הישובים, נעזר בנסיון קודמיו ועם זאת חייב לפלס לו נתיבו שלו, וכל שיש בו, בנופו ובתנאי-חיו, נמוז באופי האנשים, ומכל שהיה לאנשים הם מסרו למקום — מעט והרבה, מעולה ותפל, וכך הם עבדו ובנו.

באו ימי מעשה. החזון הגדול של ימי עליה ובראשית נפרט לפרטות של מציאות אפורה, אפורה לפעמים עד לידי שברון. היו ימים בהם צלל החזון לתוך בצה זו של אפרוריות החיים, ימי מבוכה ומשבר, שעות של צינה וסגריר וצער-בדידות בימי כפור זועפים; והיו שעות שהלב נפעם מחדוה איך-ניבילה למראה הנוף הנשקף מהפסגה, לנוכח אותם מראות מנרה שלא שבענו מראותם אף היום; והיו ימים של שמחה גדולה, עת ראית בעיניך איך הפך החלום למציאות ממשי, איך צצו בתים קטנים לבנים על ראש הפסגה, איך כוסו מדרונות מסולעים בציצים ירוקים; איך יושרו שטחים, נוקו וניטעו; איך נמתחו שורות הגפנים שורה ארוכה ירוקה; היתה שמחה של רעות כאשר ידעה רק אלה השותפים לעמל. והיתה שמחה עם ילדינו אשר גדלו יחד עם הישוב, והרגשה, כי אט-אט נעשית הקרקע בטוחה יותר והצעד מאושש יותר, כי לא שקר החלום, כי קם ישוב, ישוב חי שיש בו מכל שהיה לקודמיו ומשהו עצמיות משלו, ממה שהביאו אנשיו למקום וממה שקבלו ממנו והיו בתוכו, יש שרשים ויש אחיזה.

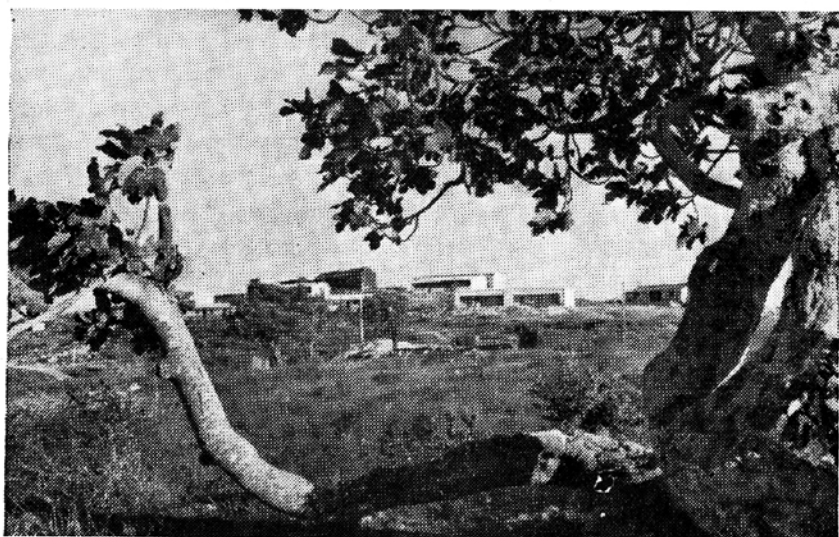
לא כולם שהיו עמנו בימי עליה המשיכו ללכת אתנו. היו שרמוזו להם חופים אחרים ודרכים אחרות, היו שנאשו מהמקום ומהחברה, היו שלא אצרו כוח לחכות עד אשר שדות מסולעים יניבו יבולי-ברכה, היו שהמקו ללא נטילת ברכת-פרידה והיו שהלכו חפויי-ראש וקודרים. והיו שנעקרו ממסילת-חיינו ביד אכזרית והם במלוא כוח-פריחתם, נעקרו ממחלה ממארת ומכדור אויב ומאסון מחריד, והרי הם טמונים בבית-עולמנו אשר מאז הוא שזור בנוף המקום.

היתה מלחמה בטבע, עקשנית וקשה. איך להרים קיר ואיך להקים

צריף שיעמוד בסערות ובסופות זעם. ואיך לשמור על הקרקע שלא יסחפה זרמי מים ורוחות עזו. ואיך לחרוש באדמת טרשים. דונם-דונם נוקתה האדמה, הוצאו סלעים ונאספו האבנים ציבורים-ציבורים ונבנו מדרגות במדרון שיעצרו את סחף האדמה. היה לימוד של תנאי-האקלים במקום שהם אחרים ושונים כל כך מכל שידענו בשאר חלקי הארץ. מה לזרוע ואיך ומתי. מה מוקדם ומה מאוחר. כיצד להפוך עז למתוק ולעשות תנאים מכשילים לתנאים מסייעים. כיצד להיעזר דווקא בתנאים המיוחדים ולהוציא מהאדמה את כל שניתן להוציא. היו חיפושים בלי סוף וכשלונות לא מעט ואף הצלחות.

היה צמאון למרחב, לתלם ארוך, ישר. היו לבטים של צמיחה וגידול וצער של צמיחה וגידול. — אין במנרה מקורות-מים. מיד עם בואנו למקום שיפצנו את בורות המים שמצאנו אף חפרנו ברכה נוספת. אך כל זה לא הספיק. חייבים היינו להביא מים ממרחקים. תחילה בעגלה שהביאה שלוש חביות מהכפר הלבנוני השכן, המרוחק נסיעה של שתי שעות בדרך תחתית, ולימים באוטו מישובי העמק. ועם כל אלה היו לנו רק מים לשתייה ולרחצה, ואף זאת לא תמיד. ומים להשקות את השדות אין. ואתה רואה בצערו של עץ המלבלב ומצמיח בדים בימי אביב וראשיתו של קיץ, והנה הוא מקדים להפסיק גידולו ומשפיל עליו, וגם לאחר שנים הוא מצומק וקטן ופריו מועט. ואתה יודע — לו אך נתת לו מעט מים, היה יונק מן האדמה לשד חדש וגומל לך בשפע-פרי. הכל צומח באטיות ותוך יסורים.

וידך קצרה. כמה שרצית שהכל מסביב יוריק, יפרח, אינך יכול. כמה שעמלת ויגעת והיבול זעום.

והיתה הוויה של בדידות, מהיום הראשון. כאשר באנו למנרה לא היתה דרך אליה. בשביל עקלתון טיפסנו במעלה ההר, כשעתיים הליכה מהשוב הקרוב ביותר — כפר-גל-עדי, ועל גבי פרדות הבאנו את מעט מטלטלינו. פעמים ספורות פתחו לפנינו את הדרך מצפון, כביש העובר בשטח הלבנון, על מנת שנוכל להוביל חמרי-בנין, ולא הוסיפו. כעבור שלוש שנים נסללה הדרך מנרה — נבי-יושע המקשרת אותנו עם כביש-הגבול-הצפוני, אך היתה זו דרך קיצית בלבד ואי-אפשר היה לעבור בה בימות הגשמים. כמה פעמים הושבתה מלאכה ונתעכבה עבודה בגלל קשיי תחבורה. בימי החורף היו עוברים ימים רבים עד אשר זכינו לראות פנים חדשות, עד אשר היו מגיעים מכתב ועתון אשר סיפרו על הנעשה במרחקים כאילו, ב"דרום", במרכז הארץ. הרגשנו עצמנו מרוחקים ומבודדים. — ועם כל אלה לא פסקה היצירה והיתה אמונה חזקה ותקוה כי עוד נצא למרחב.

ערב מלחמה

ימי סתיו תש"ה, הם הימים הראשונים להתלקחות מאורעות הדמים בארץ, היו למשקנו הצעיר תקופה של פריחה ושגשוג כאשר לא ידענוה עד כה. היה נדמה, שאם עד כה התקדמנו באטיות, הרי מעתה נצעד בקצב מהיר יותר, מזורז יותר. התגבש הנסיון אותו אגרנו במשך חמש שנות עמל ללא ליאות והיה לכוח ממשי, כוח המציעד קדימה את החברה ואת המשק בצעדי און.

קמו והתבססו ראשוני ענפי המשק. נבנו תלולים הראשונים ולראשונה נשמע במנרה ציוצה העליו של להקת אפרוחים. שטחים רחבים מצפון ודרום ניטעו עצי-פרי למיניהם נושאי תקוה לעתיד; במדרונות תלולים יותר ניטעו ציצים ירוקים של עצי ברוש ואורן העתידים לכסות את ההרים החשופים ביערות מצלים. במשך חדשים אלה יצא למרחב מפעל-המלאכה הראשון שלנו, המסגריה, אשר צמחה ועלתה מנסיונות צנועים והיתה למפעל רב-היקף המבצע עבודות גדולות בשביל החוץ.

במשך תקופה זו אף נעשה נסיון לקדם את שתי שאלות-היסוד בבנין המשק במנרה — בעיות הדרך והמים.

מאז נסללה הדרך לנבי-יושע לא פסקנו לתבוע את סלילתה סלילה של ממש, שיהיה כביש לעבור בו במשך כל חדשי השנה. סכנת המלחמה שרחפה מעל לראשינו המחשישה את דחיפות הענין. המוסדות אישרו את התקציב המתאים, ומזכירות הקיבוץ המאוחד גייסה עשרות חברים מישובי הקיבוץ לביצוע המהיר של העבודה. כן אושר תקציב לחפירת ברכת-אגירה גדולה למי גשמים.

כל בורות האגירה שבמחננו עד אז לא ריכוזו אלא משהו למעלה מאלף מ'.
היתה זו כמות זעומה, מיס' לחץ כפשוטו. ברכת־העפר אשר חפרנו כדוגמת הכפרים
השכנים חלחלה ולא תצלח לתפקידה. עתה נגשנו לחציבת ברכה גדולה אשר
עתידה לרכז כ־5000 מ' מים. ידענו אמנם, שבעית הספקת המים לא תבוא על
פתרונה הסופי גם בזאת, אך היתה כאן, על כל פנים, משום התקדמות רצינית.
הצבור במקום גדל מאוד. הגיעו עובדים מהחוץ לעבודות הכביש והברכה וכן
קלטנו, כתוספת כוח למקום, מחלקת אנשי פלמ"ח. אל אנשי הפלמ"ח נקשרנו,
מהיום הראשון, בקשרי רעות וידידות. היו אלה בחורים צעירים, חלקם עולים חדשים,
אשר קיבלו באהבה ובנכונות את כל התלאות שמצאום במקום. מנינו כ־220 נפש
יחד עם הילדים. תנאי־השיכון היו בכל רע. גרנו צפופים ודחוקים.
באחורף. מבשריו — סופות וסערות מים. אחר־כך באו קילוחי גשם
ראשונים ולבסוף נפרשה ממלכת החורף על פני כל. בוקר־בוקר מכוסה הגבעה
ערפילים צמריריים. לעת צהרים ימוג הערפל מעט אלא שלא יחלוף כליל. מתוך מעטה
הערפל יראה, מטושטשי דמות וצורה, ההרים ממערב והגבעות מדרום, אך העמק
לרגלינו, עמק החולה רחב־הידיים, מכוסה בערפל תמיד, ואנו, שוכני הפסגה, כאילו
דרים מעל לים של עננים וערפל. לרגעים יקרע הרוח את מעטה העננים, ואז כמו
חלון נפרץ אל העמק למטה, אך מיד יחזור הרוח ויגבב ענן על גבי ענן, ושוב לא נראה
דבר מלבד אותה פרוכת אפורה של כפור וצינה. ויש ימים — עם בוקר תציץ והנה
מכוסה הכל בשלג צהור. גגות הבתים כוסו לובן ועצים צעירים שחים לארץ
מכובד המשא. על רכסי ההרים ובצוקים, בערוצים ובגאיות — בכל פרוש אותו
מרבד לבן, נוצץ. הכל טבל בלובן והכל זוהר, מסנוור. ולמטה מבהיק העמק בירקות,
מראה־אביב לו, ואז תדמה כאילו אתה נמצא בעולם אחר, זר ומכושף. ימים מעטים
זוהר הכל, ושוב תתכסה הפסגה עננים וערפל ושוב תשלוט צינה אפורה. — אך יש
גמול לימי הגשם והכפור האפורים. בימי השמש שבין גשם לגשם יתגלה העולם
בזיו שבעתיים. החרמון ממול עטה כיפת־שלג לבנה והרי הלבנון בצפון מושלגים
אף הם, העמק למטה פרוש לרגליך כשטיח־פלאים, ועתה, באויר הזך והרחוץ שלאחר
הגשם, תבחין בו כל פרט — כל שביל וכל עץ וכל פלג מים. וממערב ירמוז הים,
קרוב כליכך כמו שלא תראנו לעולם בימות הקיץ; מוחשי כליכך עד אשר תדמה —
הנה תראה את נצנוץ הגלים המשתקשקים ותשמע לקול המיתם.
הגשמים המרובים חיבלו במאמץ לסיים את סלילת הכביש. לא היתה
אפשרות לגשת לעבודה, והפועלים הרבים, אשר הובאו במיוחד לשם כך, ישבו בטלים
ממלאכה. תוך כדי כך באונו ימי פברואר 1948.

המלחמה הגיעה לפתח ביתנו

בראשית פברואר הותקפה לראשונה שיירת מכוניות בדרך אלינו. היה
זה ביום ו'. ידענו שהמכוניות יצאו לדרך וצפינו לבואן. בשעה חמש נשמעו יריות

ביום שלג

מצד דרום, מכון הדרך בסביבת המעקלים (הסרפנטינות), המשק הוועק. החברים התרכזו במקומות הריכוז, איש במקומו. מיד נשלחה לדרך כיתת אנשי פלמ"ח וכעבור רגעים מספר יצאה בעקבותיה כיתת חברינו. נקבע מקום מיפגש. הנשארים מלווים את היוצאים ובמבטיהם צפיית חרדה. אמנם טרם ידענו דבר לאשורו, אך כל אחד תאר לעצמו מה אירע שם. בדרך, וכל אחד היה מוכן לאפשרות הקשה ביותר.

עם רדת הלילה נראתה אש מכון הדרך. לא נשאר כבר צל של ספק — המכוניות שלנו עולות באש. דומם עמדנו והבטנו בלהבות העולות שם למטה, ולב כל אחד נכנף בכאב וחרדה. ואם כי לא הגיעו כל ידיעות מהימנות גם בשעות הערב, ידע כל חבר — הנה בא אשר יגורנו ולו צפינו זה כמה: המלחמה הגיעה לפתח ביתנו. לפתח ביתנו ממש.

עם חצות חזרו חלק מהאנשים שנשלחו לתגבורת. בשבילי ההרים המוגנים ממערב נעו והגיעו עד לסרפנטינות. ראו את המכוניות עולות באש, שמעו את קולות הערבים והבחינו כי מספרם רב. זחלו והתקדמו בין הסלעים ועם חושך הגיעו לקרבת המכוניות. כמעט בעת ובעונה אחת הגיעה גם תגבורת מרמות נפתלי, ומשהבחינו הערבים בכוחות המתקדמים נטשו את מקום המערכה.

החברים נתלקטו מסביב למכוניות המושחתות והיתה עצבות בלב וחרון. בחשכת הלילה נראה צלו השחור של ההר הרם ממול רוחש איבה ומזימה. אך לא היתה שהות להרהורים. האנשים התפזרו לחיפושים מדוקדקים במקום. נמצאו שני הרוגים, הם חברינו יוסף בן-אמתי ושמואל נודלמן, איש הפלמ"ח. גילו גם חבר שנשאר כצופה, בידו רימון בלתי נצור. כמעט-קט והיה משליך את הרימון כלפי החברים המתקרבים... נמצא חבר נוסף שהתחבא מתחת לאחד מגשרי הדרך. מכונית אספה את גופות ההרוגים והביאה אותן לרמות-נפתלי.

השיירה הותקפה כשלושה ק"מ צפונית לנבי-יושע, בטרם תעלה הדרך במעקלים על ראש ההר. הותקפה באש חזקה ממדרונות ההרים שבצד מערב. אנשי השיירה השיבו אש. שעה ארוכה עמדו במלחמה נואשת ומשכלו תחמושתם עזבו את המכוניות ונעו לכוון רמות-נפתלי. עם חשיכה נפגשו בכנופיה של ערבים. — מי אתם? — שאלו הערבים אשר מפאת החשיכה לא יכלו להבחין מי ומי הבאים.

— חמאדון! (שם שבט ערבי) — השיבו חברינו ונחפזו לדרכם. למחרת הובאו חברינו מרמות-נפתלי למנרה, ואתם שני ההרוגים. המכונית הגיעה לחצר המשק. הגויות הורדו ונישאו לבית-התרבות. לידן

החרמון מולנו עטה כיפת שלג לבנה...

ניצב משמר־כבוד. מועקה ירדה על כולנו. הדבר בא כחטף. עוד תמול היתה המלחמה רחוקה כל־כך, ועתה מוטלים לפנינו חללינו הראשונים.

ומלבד הכאב — מבוכה. לא ידענו אל נכון מה יש לעשות וכיצד יש לנהוג. היינו צעירים וחסרי נסיון־חיים. והנה מתינו הראשונים. כיצד לכבד את המת, כיצד לערוך את הללויה? שעה ארוכה התלבטנו עד אשר הוכן וסודר הכל.

מקום בית־הקברות נקבע במורד ההר, דרומית למחנה. פינה שלוח ורוגעת, צופה מול החרמון, ועמק החולה פרוש לרגליה. נקבע טקס הקבורה, טקס צבאי פשוט וצנוע. לא נישאו הספדים.

היתה זו התחלתו של המצור. נותקה הדרך היחידה שעמדה לרשותנו. לא היה במקום מלאי מספיק של אספקה ומספר האנשים גדול פי שנים מאשר בימים רגילים. והן זו ההתחלה בלבד, והסוף, מי ישרנו? על מנת לחסוך במצרכים נקבעה שיטה של קיצוב וצמצום בכל שטחי האספקה.

גדולה ביותר היתה חרדתנו לאספקת המים. בימים כתיקונם היינו מובילים מים החל מחודש מאי, ועד עונת הגשמים החדשה היינו עוסקים בהובלת מים במשך עשרים־וארבע שעות ביממה. ועתה נותקה הדרך ועלינו לחיות על המים הנאגרים במקום בלבד. ידענו — כשם שבעיית־המים היא הבעיה העקרית בבנין משק במנרה בימי שלום, כך היא משמשת נקודת־תורפה בעתות מלחמה.

אותו חודש, חודש פברואר, נגמרה חפירת ברכת־האגירה אשר קיבולה בשלב ראשון הוא 2500 מ³. בעבודת החפירה נעזרנו על ידי מכוונות שהובאו במיוחד לשם כך. במשך כל היום עולה טרטור המכונה הגדולה הנועצת שיגיה בקרקע וגורפת את העפר. אותו זמן מפוזרים חברים רבים על הגבעות סביב כדי להבטיח את שלום העובדים, ואף בלילה יוצאים חברים כדי לשמור על המכוונות. עם סיום העבודה נתמלאה הברכה מים. ומאז שולבה גם תצרוכת המים במסגרת הקיצוב. נקבעו סייגים לשימוש בהם והובטח המינימום לאדם ולבהמה.

„חידשנו ימינו“ כקדם והתחלנו להשתמש שוב בדרך ההרים לכפר־גלעדי, אשר שימשה אותנו בשנים הראשונות לשבתנו במנרה. אך מכיון שהדרך שהיינו רגילים לעבור בה מובילה דרך הכפר הוֹנִי, נאלצנו לטפס במורד ההר, בשביל־לא־שביל. היה עלינו לפלס נתיב בין שני כפרים ערביים, בין הוֹנִי למעלה וחלסה למטה, ועל כן הלכנו בדרך זו בלילות בלבד. פעמיים או שלוש פעמים בשבוע היתה יורדת כיתת בחורים ונושאת על כתפיה משא כבד, אספקה ותחמושת. השביל צר ותלול ולפעמים אובד לגמרי, העליה קשה ומייגעת, וכל זאת בחוֹשך ובסכנת התקפה. כך גם הבאנו אוכל לילדינו, ואתנו במצור אז עשרים־וחמשה ילדים, אשר הגדולים ביניהם הם אך בני ארבע. מובן שלא יכולנו לספק בדרך זו אף את הצרכים הדחופים ביותר, ונאלצנו להוסיף ול„הדק את החגורה“.

מבעת המצור מתהדרקת

בסוף פברואר נעשה נסיון נוסף להעלות אלינו שיירה. עמדו לצאת שתי מכוניות שלנו, מהן אחת חדשה אשר אך זה נרכשה במקום זו שנשרפה, משוריין וכן טרקטור מרמות-נפתלי שיגרור את המכוניות במקרה שתשקענה בבוץ. יום סגריר היה אותו יום. יום אפור של חורף בהירים. הרוח זעפה, קרעי עננים החליקו על רכסי ההרים, ומדי פעם קלחו קילוחי גשם דקים. כמקום היציאה נקבעה רמות-נפתלי. מבעוד בוקר היו ספקות אם לצאת, אך לעיני האחראים היתה צפית אנשי מנרה לתגבורת באספקה וציוד והוחלט לצאת לדרך. חברינו, פכוחות הבטחה, תפסו את הרכס מעל למקום ההתקפה הראשונה, והשיירה יצאה.

כל תנועה שלנו בדרך נגלתה מיד לאויב, אשר קבע תצפית תמידית ועקב אחרי הנעשה. השיירה התנהלה לאטה בגלל אטיות מהלכו של הטרקטור. דבר זה נתן שהות לערבים להתארגן ולהתבצר בעמדות נוחות. במרחק ק"מ אחד צפונית לנובי-יושע הומטרה אש על השיירה. מיד השיבו אנשי השיירה אש לתוקפים. האויב השתמש בכדורים חודרי-שריון ונוסעי המשוריין נפגעו כולם. נהג הטרקטור, איש רמות נפתלי, נפצע קשה עם תחילת הקרב. כן נפצעו נהגי המכוניות. המשוריין הצליח לפרוץ את המחסום שהושם על הכביש ובחסות הערפל יצא מתחום האש. הנפגעים קל יצאוהו והגיעו ברגל למנרה. בתוך המשוריין נשארו שני חברים פצועים קשה יותר ואתם חברה.

בינתיים נמשך הקרב בכל עצמתו. שעה ארוכה עמדו חברינו בנשק המעט שבידם והגנו על המכוניות מול כנופיה גדולה ומזוינת היטב. תוך חילופי היריות נפגע ונפל חברנו יהודה דנגורי אשר ברובהו חל מעצור והפסיק לפעול, וכן נהרגו יצחק מילר ומשה אלקביץ מאנשי הפלמ"ח.

חברינו על הרכס, משהבחינו בנעשה, חשו לעזרת הנתקפים. כיתה אחת ירדה למטה כדי להגיע למקום ההתקפה, והכיתה השנייה פנתה לכוון עמק קדש, שם נראו אותה שעה המוני ערבים מהכפרים נוהרים לכוון הדרך. נראה שקסם להם השלל והם מזדרזים לעוט על המכוניות ולשדדן. כוונת הכיתה היתה לעצור את ההמונים, למנוע הבאת תגבורת לתוקפים ולפגוע בהם בדרך נסיגתם.

אנשינו הגיעו למקום ברגע האחרון ממש, כשהערבים מתכוננים כבר להסתער על המכוניות. מיד פתחו באש. זמן קצר לאחר בואם הופיעו מכוניות מדרום ובהן אנשי פלמ"ח מרמות-נפתלי. משפתחו באש אף הם, נסו הערבים מנוסת בהלה.

במקום הקרב נשתרר שקט. היה ליל חורף זעף וצונן. נבדק השטח ונמצאו שלושת ההרוגים ופצועים אחדים. מיד הובאו כולם לרמות-נפתלי. כיתה נשלחה לחפש את המשוריין שהצליח לחמוק ולא ידעו היכן הוא. חיפשו לאורך הדרך ולא מצאוהו. נתעורר חשש שנפל בידי האויב ורבתה החרדה לפצועים שהיו בתוכו. כל הלילה נתקיימה שמירת-הבטחה על המכוניות ועל האוטובוסים שהחישו

את אנשי התגבורת ושקעו בבוץ. עם בוקר הופיעו כוחות ה"בטחון" הבריטיים, אך הם לא יכלו להתקרב, כי מכוניותיהם שקעו מיד עם הכניסה לדרך שלנו. הוועק טרקטור מאית-השחר אשר חילץ את המכוניות הבריטיות וגרר את השיירה שלנו למקום מוגן, כי האויב עוד המשיך לצלוף ביריות בודדות לכוון הדרך. רק לאור היום גלינו את המשורייני שהתקדם מרחק מה צפונית, ירד מן הדרך ו"נתקע". מיד הוצאו הפצועים משם והובאו למקום מבטחים. את החללים הבאנו למנוחת עולם באית-השחר.

נכשל איפוא הנסיון לפרוץ את המצור. גם הדרך לכפר-גל עדי נחסמה כמעט לגמרי בגלל שליטת הערבים על השטחים בין מנרה לכפר-גל עדי. המחסור החריף והלך וגדלה החרדה לילדים.

לאחר שנתברר כי טבעת המצור היא מוחלטת החלו להגיש לנו אספקה בדרך האויר, באוירונים הראשונים של ארגון ההגנה. היתה זו אחת החוויות העמוקות שלא תשכח מלבות החברים. הנה מופיעים האוירונים הקטנים, ה"פרימוסים", חגים מעל לגבעה ומשליכים מהאוויר צרכי אספקה חיוניים, ובעקר לחם וסיגריות. ימים רבים אף סבלנו ממחסור במלח, והמרק המימי, התבשיל היחיד שהוגש לחברים, טעמו היה תפל וקשה היה לאכלו. עומדים היינו וצועקים אל הטייסים — הביאו לנו מלח! כאילו חשבנו שהם יבינו את צעקותינו ברעש המוטור. והנה יום אחד נזרק שק ובו המצרך היקר. בתרועות שמחה הובא השק למטבח והתבשיל הוכן והומלח. אך מה רבתה אכזבת הטועמים כשנתברר שבמקום מלח זרקו לנו שק עם — זבל חימי... מאז היו האוירונים לחלק בלתי נפרד מהחיים במנרה, מקור של שמחה ועודד. מובן, שכמות האספקה שסופקה בדרך האויר לא יכלה לפתור באופן רציני את בעיות הכלכלה, אך עצם העובדה, שטייסים עברים באים אלינו כדי להקל על מצוקתנו, עודדה את הרוחות. פג רגש הבדידות במידת מה, ושוב הרגשנו עצמנו כאבר חי בגוף הישוב הלוחם.

גם ילדינו הפעוטים ששו"צהלו לקראת האורחים המעופפים. ורק אכזבה אחת נחלו. באחד הסיפורים סופר להם על אוירון אדום, ועתה באים האוירונים "והם בכלל אינם אדומים". והנה יום אחד הופיע אחד ה"פרימוסים" וצבעו אדום כאודם אש. לא היה קץ לשמחתם.

לאחר שגם בדרך זו לא היה משום פתרון ממשי ניגשו לארגון שיירות גדולות בלוי חזק לפריצת המצור. בסוף מרץ הגיעה אלינו השיירה הראשונה אשר אורגנה על ידי מטה הפלמ"ח בגליל. הגיעו כשלוש-עשרה מכוניות. לימים גדל מספר מכוניות השיירה והגיע עד למעלה מעשרים. המכוניות רוכזו מכל משקי הגליל ולו על ידי המשוריינים הראשונים ששימשו את כוחות הפלמ"ח. כל חיינו הפכו צפיה לשיירות.

— נו, מתי תהיה שיירה? היה האחראי על עניני האספקה פונה למ"ז (מפקד

המקום).

שטחי המטע

— מחר — היה מפטיר הלה, ונפנה לדרכו.

רבה היתה התכונה לקראת בוא שיירה. מבעוד יום נתפסו מישלטים לאורך הדרך מנבי יושע עד מנרה. שעות רבות היו המבטיחים רובצים במישלטים בגשם, בקור ובערפל. לאחר שנבדקה הדרך על ידי מגלי מוקשים היתה השיירה יוצאת מבסיסה, בשעת לילה מאוחרת, כשאורותיה כבויים.

תוך שהות־הצפייה הושלמו כל ההכנות במקום לקבלת המכוניות. החברים חולקו לקבוצות־פריקה לכל אוטו. הפריקה נעשתה תוך רגעים ספורים, על מנת שיהא סיפק בידי השיירה לרדת עוד בו בלילה. הופעת השיירה במקום היתה תמיד לחוויה. חשנו כי יש יד דואגת ולה כוח ויכולת לבצע משימות גדולות.

כל אותו זמן לא פסקנו מלחיות חיי משק, למרות שעבודות השמירה וההבטחה העסיקו את רוב החברים. נערכו ישיבות מזכירות רגילות אשר טיפלו במצב בענפי המשק ואף תוכנו תכניות לעתיד. נעשו סידורים מיוחדים על מנת להבטיח את העבודה הסדירה במשק ליד ה"עבודות שהזמן גרמן". לא היה בכך משום תכנית ערוכה למפרע, אלא שלא יכולנו עדיין להשלים עם העובדה שהמלחמה תרכנו את כל כוחנו ומאמצנו ויבולע למשק בשל כך. לא פעם נגרמה מתיחות בשל אי ההתאמה בין שתי הרשויות במשק, הרשות ה"צבאית" והרשות ה"משקית".

לא היתה זו, לאמתו של דבר, התנגשות בין אנשים. היתה זו סתירה אשר אליה הושלכנו בגזירת-הימים ובתוכה נסינו לפלס לנו נתיב ככל שיכולנו. ההגיון הקר תבע—הכל לביצור המקום. מזה תלוי הכל—גורל החיים וגורל המשק. אך מה צר היה לראות עמל של שנים יורד לטמיון באין יד מטפחת. לא חריש, לא עידור, לא ניכוש — והעצים רכים וחלשים. אך הענינים שבפיקוח-נפש בלענו יותר ויותר.

בגלל אי היציבות בקשר למנרה הוחלט להוריד את הבחורות שהיו בחדשי הריונון. כל חבר ידע אמנם, כי החלטה זו היא בבחינת הכרח-בלי-גונה, אך קשה היה להשלים עם העובדה, שאין אנו יכולים יותר להיות ערבים לשלום החברות. ביחוד קשה היה הדבר לחברות עצמן. היו מהן שלא הסכימו בשום אופן לירידה והיה צורך לכפות עליהן את ההחלטה כמעט בכוח. עם בוא אחת השיירות ירדו החברות, שבע במספרן, למשק חפצי-בה אשר נאות ברצון לאכסנון. השאירו אחריהן חלל ריק ודאגה נוספת, חדשה.

מעתה ואילך ריכזנו את רוב מאמצינו לביצור המקום. בעזרת „סולל-בונה“ נעשתה עבודת ביצורים בקנה-מידה רחב. נחפרו תעלות, נבנו מקלטים ועמדות ונמתחו גדרות. בלי הרף הלמו „פטישי-האזיר“ וכרסמו בסלעים. ואדמת הטרשים נענתה בקושי למאמצי החברים. תוך זמן קצר חצו תעלות וגדרות את המחנה שתי-וערב ושוו למקום אופי של חזיות. ואכן, לאט-לאט התרגלנו למצב של משק-חזיות ודברים רבים שנראו מקודם זרים ורחוקים הפכו לענינים של יום-יום שאין מהרהרים אחריהם.

בחודש אפריל נתפסה משטרת נבי-ישע, מבצר-עוז השולט על הדרך למנרה, על ידי האויב. האנגלים הקדימו לפנות את הגליל משאר חלקי הארץ, ותחילתו של פיגוי — מסירת בני-המשטרה לכוחות המקומיים. משטרת חלסה, החולשת על הדרך למטולה, נמסרה לכוחות קאוק'גי. משטרת מטולה עברה לידי היהודים, נסיון האנגלים למסור אף את משטרת ראש-פינה לערבים סוכל ברגע האחרון.

היתה זו מכה קשה מאוד בשבילנו. שוב נחסמה הדרך כליל. שוב נסגרה טבעת המצור, אין יוצא ואין בא. באין אפשרות להגשת עזרה יעילה ומהירה, גברה הסכנה של התקפה ישירה על המקום. בפתח — סכנת רעב ממשית. לא היתה יותר אפשרות להאכיל את התרנגולות ונאלצנו לשחוט אותן. נפסקה כמעט לגמרי הגשת האוכל לפרות ולעגלות וכלכלתן על „מרעה“ בחצר בלבד. עוררנו את שאלת פיגוי של חלק מהמשק החי לכפר-גלעדי, כי הפרות גוועו לאטן מרעב. הפיקוד בגליל התנגד לצעד זה בראותו בכך שלב לפיגוי כל-לי. הבהמות המשיכו, איפוא, להתענות. הפרדות, באין להן אוכל אחר, כרסמו את רתמותיהן, ונאלצנו לתלות את הרתמות בגובה רב על מנת שלא תאכלנה אותן כליל. — שוב לא היתה אפשרות לנתק מספר גדול של חברים מהמקום להבאת אספקה מכפר-גלעדי וחסרנו מצרכים ראשוניים. אנו והילדים.

אביב בהר

עם כל זאת לא הונחה הפעולה החברתית-תרבותית. נהפוך הוא. דוקא בתקופה זו של מצור וחרדה לבאות נערכה פעולה תרבותית אינטנסיבית יותר מאשר בזמן מן הזמנים. וכשהתקרב ליל הפסח הוחלט לערוך את ה"סדר" כהלכתו.

מכפר-גלעדי הובאו מעט מצות, נערך "גיוס" בחדרי החברים והוחרמו שירי היין (!) על מנת להבטיח לכל חבר, אם לא ארבע כוסות, הרי לפחות לגימת ארבע טיפות. היתה תכונה רבה לקראת החג ושמחתו היתה נסוכה על פני כל. והנה בערב החג קרה דבר, אשר הגביר את השמחה שבעתיים.

במשך כל הזמן סבלנו מלבד מחסור במזון גם מחסור רציני בדלק. ארוחה חמה הוכנה רק אחת ליום. החשמל שסופק ע"י גנרטור מקומי לא הופעל אלא לרגעים ספורים כל יום לשמיעת החדשות, תוך שהיינו מתוחים כולנו לשמוע על מהלך הקרבות בארץ. בערב החג התקבצנו כולנו מסביב למכשיר הרדיו ובלב פועם שמענו את הבשורה על כיבוש חיפה בידי כוחות ההגנה. לשמע הבשורה המרנינה הזאת גאתה השמחה ושטפה ללא מצרים.

מסיבת ליל-הסדר היתה מסיבה מיוחדת במינה, כמו שרק תנאי-המצור יכולים להולידה. כמה דובבו ללב הדברים על חג החירות, כשהמערכה על החירות היא בעצם תקפה. דברים, שכבר היה בהם משום שגרה, הוארו פתאום באור מיוחד על רקע ימי המלחמה. ועל כל זאת השמחה של שבת-אחים, על שניתן לנו עדיין לשבת ולחוג יחד.

בין כה וכה, השכים לפתחנו האביב. בכל עוזו ועצמתו פרץ, פיזר את ענני הערפל הנחים על ראש ההר, הצמיח ציצים ירוקים ופרחים לבנים-כחלחלים על פני הגבעות סביב. כאילו בא ואמר: "הנני! — למרות מעשי ההרס והמלחמה לא שונו סדרי בראשית, והנה באתי במועדי, מחדש החיים ומחדש הטבע". רק מי שעבר עליו חורף במנרה, הסערות והגשמים, השלג, הברד והקור, יוכל לחוש מלוא משמעותן של המלים — אביב בהר. לא עוד ערפילים אפורים — שמי תכלת פרושים מעל, ושמש אחרת שולחת קרניה, שמש מחממת, מאירה, שמש-אביב. שוב תרות העינים למרחקים, ובאזיר הזך של ראשית אביב נישא המבט הרחק הרחק, ממורדות הלבנון עטורי שלג צחור ועד להרי הגלעד המתמזגים אישם עם ערפילים כחלחלים. חג האחד-במאי הבא עלינו היה לנו לא חג הפועל בלבד, כי אם גם חג האביב.

לא יכולנו, כמנהגנו שנה שנה, לחוג את החג יחד עם כל משקי הגליל, אך על אף בדידותנו אמרנו לחוג כדבעי.

היה זה יום אביב להפליא. כל החברים התאספו בחצר, לבושי חולצות-חג צחורות. צחור החולצות הבהיק על רקע הירק סביב. הפנים מאירים והעינים מורנות — חג. נערכו תחרויות ספורטיביות ומרוץ שליחים. וחיידוש חידשנו

אותה שנה. זו לנו הפעם הראשונה שגם ילדינו משתתפים בהופעות החג. וגדולה השמחה עד מאוד. לעינינו גדלו הילדים. דומה, רק תמול היו תינוקות המוטלים בלוליהם, ועתה, ראה, באיזה בטחון הם ממלאים את תפקידיהם במרוץ-השליחים כשפניהם משולהבים ממאמץ ושמחה. קריאות גיל מילאו את החצר, פורק העול של חיי יום-יום אפורים, והחג השתלט.

אך השמחה לא ארכה. בצהרי יום הושבת החג. רעם התפוצצויות נשמע מדרום, ובעוד החברים תוהים לפרש הקולות נקראו מספר אנשים לתפקידיהם ולמקומותיהם. שמחותינו היו נדירות ביותר, ועל כן לא רצו האחראים על הבטחון להשביט את החג מיד עם הבשורות הרעות הראשונות. אך משנקלטו קריאות עזרה מרמות-נפת ל.י, פוזרו כל החברים למקומותיהם, וכהרף-עין הפכנו מעדת-חוגגים-צהלת לישוב-חפירות, ערוך ודרוך-מלחמה.

כל אותו לילה נמשך הקרב. היתה זו ההתקפה הגדולה והמכרעת על רמות-נפת ל.י. מפה לאזון נסרו דברי התשדורות שנקלטו מרמות, הזעקות לעזרה, זעקות נואשות, מתחננות לתגבורת, להחשת תחמושת וחמרי רפואה. ואנו רובצים בחפירות וידנו קצרה.

נסיון האויב לכבוש את רמות-נפת ל.י בהסתערות נכשל הודות לעמידת הגבורה של מגיניה. אך עם זאת לא חלפו הסכנות. הולך וקרב יום החמשה-עשר במאי, היום שהוכרו כיום-הפלישה הרשמי של צבאות ערב לארץ-ישראל. כל המתבונן במפת הגליל ימצא, כי ישנם מספר מקומות בלבד הבאים בחשבון לפלישת צבאות סדירים. ואחד מהם — ליד קדש-נפת ל.י. מנרה מהווה מעין עורף לאותה גיזרה והיא ניצבת על דרך הפלישה האפשרית של האויב. גברו איפוא החששות, שהאויב ינסה ללכוד את מנרה בהתקפה ישירה. — כדי להכביד על נסיון פלישה של האויב, פוצצו בידי כוחות הפלמ"ח הגשרים בעורקי התחבורה העקריים לסוריה וללבנון.

ילדינו גולים מביתם

רובנו שמרנו אותו זמן בעמדות במשך הלילה, ובשעת לילה, עת חברים נפגשו על משמרתם ושוחחו בעניני מלחמתנו, הועלה לראשונה דבר פינוי הילדים. יושבים חברים מכורבלים במעילים הצבאיים הארוכים, היד אוחזת בנשק, העין מנסה לתדור לתוך החשיכה והאזון קשובה לכל רחש קל. ועם זאת יש פנאי להרהורים. ובשעת פגישה, בעמדה, במטבח האפל בשעת ארוחת-הלילה החטופה מחלפים דברים ודגים בבעיה שהחלה מעסיקה אותנו יותר ויותר. קשים הדברים ופנים להם לכאן ולכאן. טענו חברים: איננו צבא התופס מישלט. הננו ישוב, אנשים שנתנו את חייהם לבנית ישוב ומוכנים למסור אותם על הגנתו. זהו מקור כוחנו. לצבא שיקולים שונים. צבא אף יכול לסגת, אם המציאות האסטרטגית תחייב זאת על מנת לחזור ולהסתער לכשיאסוף כוח.

לנקודת-ישוב שיקול אחד בלבד — לעמוד עד הסוף, עד הסוף. עם הורדת הילדים נחדול להיות נקודת-ישוב. האם לא נתפרק מכותנו העקרי בשל כך? ולעומתם נשמע קול אחר: כל אשר אנו עושים, מה כרה אנו עושים. לא כן ילדינו. האם מותר לנו להביאם בסכנה, ולו על מנת להוסיף כוח ללוחמים? ואחר משיב: אין להציג את השאלה כך, תוך הפרדה בין המשק ובין ילדיו. הן גם אז, לפני למעלה מארבע שנים, כאשר הבאנו הנה את ראשוני התינוקות שלנו, נדו לנו ואף רגזו עלינו — מה אתם עושים? לישוב-ספר ללא קשר וללא שרות רפואי סדיר אתם מביאים ילדים רכים? ואנו השבנו — יעבור על ילדינו אשר יעבור עלינו. ונוסף על זאת — הננו לא ישוב סתם, אנחנו ישוב קיבוצי, רקמה חברתית ארוגה בשלמות. מה יהיה עלינו כשתתפרק המסכת. הזאת וחברתנו תהיה חצויה לשתיים? האם נעמוד בקשיי הפירוד? וחוזר וטוען חבר: האם נוכל להיות ערבים להספקת אוכל לצבור הגדול הזה של ילדינו? האם לא כל דבר המובא למנרה בקשיים כה רבים צריך להיות קודש להגנת המקום? האם נוכחות הילדים במקום לא תכביד עלינו בשעת צרה ותמנע מאתנו לאחוז בכל התכסיסים הנחוצים להגנה? האם במקום להגן על המקום כולו לא נגן בסופו של דבר על בית-הילדים בלבד? לא היו אלה שני מחנות מתנצחים. בכל אחד המו שני הקולות, וכל אחד שקל את הדברים לכאן ולכאן.

רעיון פינוי הילדים לא היה למעשה חדש בשבילנו. עוד בראשית המלחמה הובא אלינו מן החוץ על ידי המוסדות. היינו אז כולנו מאוחדים בהתנגדות להורדה. במלוא הכרת האחריות הכבדה אמרנו — באם נקבל פקודה, נמלאנה, אך כל עוד ניתן הדבר בידינו, לא נוריד את הילדים. ואילו עתה, חדרה ההכרה יותר ויותר ללב החברים, שיתכן, כי דבר הורדת הילדים הוא בבחינת הכרח שאין לעמוד בפניו. ועל כן, כשניתנה בראשית מאי פקודה להורדה, לא נמצאו עוררין על כך.

לילה מלילות מאי העירו חבר משנתו: בוא מיד למרפאה! נחרד. על שום מה מבהילים אותו באמצע הלילה? משמע — או מקרה מוות או תפקיד דחוף ומיוחד. נחפז למרפאה. שם נתכנסו אותה שעה אנשי מזכירות המשק וועדת הבטחון לדיון בפקודה שנתקבלה זה עתה בדבר הורדת הילדים לכפר-גלעדי. היה דיון קצר ועניני, מהקצרים אשר ידענו. לא נשמעו שום דיבורים יתרים. כל אחד חש את מלוא כובד האחריות שהוטלה עליו, אחריות למקום ולגורל הילדים.

דרך-הפינוי היחידה היה אותו שביל הרים פתלתל לכפר-גלעדי, מוצא יחיד דרך טבעת המצור. לעבור בשביל אפשר רק בלילה, כי אנשי הונוין חולשים עליו מלמעלה. כיצד זה ישאו את הילדים בשחור הלילה במורד ההר? היתה זו משימה קשה, דומה, כמעט בלתי אפשרית לביצוע.

יום המחרת עבר בהכנות לפינוי. ארזנו את מעט המטלטלים אשר הילדים יקחו עמם, ריפדנו תיבות שדה של "תנובה", אשר בהן ישאו את התינוקות והתקנו רצועות מיוחדות לנשיאת הילדים הגדולים. טוב, שהיינו שטופים עבודה כל אותו יום. אילולא זאת, מי יודע, איך היינו עומדים בכך. גם החזק ביותר מבין החברים לא תאר לעצמו, כי הורדת הילדים תהיה מלווה בזעזוע כל כך עמוק.

אותו ערב לא שכבנו לישון. בקוצר-רוח צפינו לבוא "פלוגת ההורדה" מכפר-גלעדי. בשעה 12.00 הגיעה השיירה. באו כמאה איש, אנשי פלמ"ח, חברים ממשקי הסביבה ואף אנשים שהובאו במיוחד לשם כך מטבריה. הוחלט, כי לאחר שהאנשים יחליפו כוח יצאו לדרך. מועד היציאה נקבע לשעה 1.00 תוך הנחה, כי בשעה חמש תגיע השיירה למטרתה. האנשים נחו אחרי העליה הקשה, ואנו סידרנו את הסידורים האחרונים.

בשעה המיועדת נערכה השיירה ליציאה. בידים רועדות הושיטו אמהות את ילדיהן לבחורים החסונים אשר באו לקחתם. הלב נצבט. ליטף חבר ראשו של ילד לטיפת חיבה אחרונה כאילו אמר לנסוך בה, בלטיפה הזאת, את כל שאין להביעו במלים. רבים לא הבליגו על דמעותיהם. הנה הם מוצאים מאתנו, ילדינו, אשר גדלו וצמחו כאן, אשר הבית הקטן הזה שהקימונו היה כל עולמם; מוצא מאתנו, נגדע מגופנו החי מחנה הפעוטים הזה, ילדינו הראשונים אשר טפחנום ולווינום באהבה כה רבה. ועם הכאב נמזג החרון על חוסר-האונים שלנו. רצינו לבנות לכם בית גדול וחזק, ועתה, אין ביתנו יכול להיות לכם עוד למגן...

ברכת פרידה אחרונה בחשכת הלילה מפי אם ואב וחבר, והשיירה על משאה היקר יוצאת לדרך. אך החברים אינם מתפזרים. לא הועילו שידולי הממונים על הבטחון. החברים אינם זזים. כך אנו יושבים יחד, מכונסים בצער ובכאב ומצפים בחרדה לידיעות על שלום השיירה. הן ידענו כי גדולה הסכנה. בראש השיירה הלך אחד מחברינו כמורה-דרך, אחרי צעדה כיתה מזויינת של חברינו לשם הבטחה ובין קבוצות הילדים שאליהן גלוו המטפלות צעדו שוב קבוצות מזויינות.

במשך היום היה וכוח על סדר השיירה. היו חברים שדרשו, כי אנשי מנרה הם הם ישאו את הילדים, ואילו האחרים יהיו את הכוח המבטיח. אך השיקול אמר אחרת — במקרה של תקלה ייטיבו אנשי מנרה להגן על השיירה והם יהיו את כוח המגן העקרי, בעוד שנושאי הילדים ינסו להתחמק למקום מבטחים.

בשעה שלוש אחר חצות, לאחר שעתיים של צפיה דרוכה, נשמעו יריות בודדות מכוון השיירה. מתיחות החברים המצפים הגיעה לשיאה. לאחר שעה ארוכה הופיעו שני רצים ובפיהם בשורה — השיירה חוזרת! בגלל קשיים שנתקלו בהם בדרך ובגלל חשש להמשיך בדרך לאור היום, לא ראה מפקד

השיירה אפשרות להמשיך ונתן פקודה לחזור. עם אור הבוקר חזרה השיירה. חיש מהר הושכבו הילדים לישון.

אחת המטפלות שחזרה עם הילדים סיפרה: „ישבנו יחד עם כולם בחדר האוכל וחכינו לבוא החברים שיורידו את הילדים. והנה הגיעו סוף-סוף. את חברי כפר-גלעדי המוכרים פגשנו בהתעוררות של שמחה ובלחיצת יד חמה. הוקל קצת ללב. חששנו, שיבואו אלינו אנשים זרים ורחוקים אשר רק הפקודה קיבצתם והביאתם הלום והם לא יבינו לרחשי לבנו. בואם של החברים המוכרים נסך בטחון-מה.

יצאנו מחדר-האוכל לבית הילדים. אני מעלה את האור, אך אינני מעירה עדיין. עוד רגע, עוד מעט. כאילו דחיה של רגע תבטל את הגזירה. הילדים ישנים בשקט. נשימתם קצובה, שלווה. נשימת ילדים. מתי שוב יישנו כך, במיטותיהם, בביתם? מי יודע...

עוד רגע ועוד אחד. בכוח אני מנתקת את עצמי ממחשבותי הנוגות. אין פנאי לרגשות.

— לקום, ילדים, לקום!

לאט-לאט מורמים הראשים הקטנים ומציצים כלפי בתמיהה:

— מה, כבר לקום?

— כן, לקום ילדי. הרי עלינו לרדת לכפר-גלעדי.

מנומנמים הם עולים ממיטותיהם. מתחילים להלביש. מלבישים כמה שאפשר יותר, כורכים בגד על בגד. הן אסור לקחת יותר מתרמיל-צד. ילדים אחדים בוכים, רוצים למיטה. ההתרגשות גדלה והולכת. רגעי הפרידה הולכים וקרבים. הנה מופיעים ה„סוסים“ (כך קראו להם הילדים). כל „סוס“ מרכיב ילד מהגדולים על גבו וקושרו בחגורה. תארו לעצמכם — אנשים בלתי מוכרים, ידים בלתי מוכרות. לילה. חושך. קר. לא אבא, לא אמא, לא נוח. על צוארו של כל ילד תלוי פתק (קמיע) — השם והמשפחה.

— אמא'לה, אל תלכי, אני רוצה אליך. קחי אותי!

האם משתדלת בכוחותיה האחרונים לשמור על שלות קולה.

— הבט, אנחנו נשמור על מנרה, נגרש את כל הערבים הלא טובים ואז תחזרו הביתה.

אך הילד עומד על שלו:

— אבל עכשיו אני רוצה אליך!

והאם בורחת על נפשה. היא יודעת — עוד מעט לא תוכל יותר לשלוט ברוחה.

השורות מסתדרות. הילדים בוכים. ניתנות ההוראות האחרונות לדרך. השיירה זזה. אם הולכת בצד ילדה ואוחזת בידו. הנה השער. רגע הפרידה הגיע. — שלום לך, ילדי. היה גדול ונבון. השתדל לישון, וכשתתעורר כבר תהיה

וראי בכפר־גלעדי, ויהיה טוב. יש שם המון מים, ואתה הלא אוהב לשחק במים, נכון?

— אמא, אבל אני רוצה אליך!

וכמו הד עונה — אליך...

אנו מתקדמים אל תוך האפלה. אין רואים דבר. עלטת הלילה בכל. הרגל מועדת, מחפשת משען. אנו גולשים במדרון, קופצים מסלע לסלע. אי־שם ניתקת אבן וקול בכי ילדים.

אני עוברת בין הילדים, ניגשת מדי פעם למישהו אחר. אילן מרבה לבכות, ה"סוס" שלו מיואש, אינו מצליח להרגיעו. לבסוף אני שומעת את דבריו לילד:

— אם תבכה הרבה ישמעו אותך הערבים הלא טובים, וזה לא טוב!

זה השפיע. אילן מתייפח בשקט ואומר תוך כדי בכי:

— אז אני אקח אבן גדולה וארביץ להם בראש. (ואילן אז בן שנתיים...)

שתי שעות אנו הולכים כך, שתי שעות שתדמינה לנצח, בצעד מגוש, לא בטוח, במדרון התלול. ופתאום — עצור! מה קרה? נודע כי נתקלנו בערבים ועלינו לחזור. אל אלהים אדירים! האם נצליח להתחמק? זכאון משתרר. כבר עשינו דרך רבה, ועתה עלינו לחזור ולעלות ושוב לנסות לרדת? בשנית, דומני, לא אוכל לעבור כל זאת.

שוב התווסף יום של מתיחות וצפייה לנו ולאנשי כפר־גלעדי, אשר עתידים לאכסן את ילדינו. היחידים שלא נסחפו בורם ההתרגשות הכללית היו הנוגעים בדבר ביותר — הילדים עצמם. הגדולים שבהם המשיכו במשחקיהם כרגיל, והקטנים אף לא ידעו על אשר התרחש באותו ליל־אימים. הילדים התידדו עם ה"סוסים", ידעו כבר כיצד קוראים בשמו של כל אחד ואחד מהם. היתה הרגשה כי הפעם יהיה קל יותר.

עם רדת הערב, היה זה ליל שבת, נערכה השיירה שנית. הערב הקודם שימש מעין "חזרה כללית", החברים השלימו עם המצב, ובשעת ההטענה אף נשמעו דברי בדיחותא. עם צאת השיירה התפורנו איש לפינתו. רבה מדי היתה העייפות. בשעה אחת אחר חצות העירו השומרים את כל המחנה ובישרו — הילדים הגיעו בשלום לכפר־גלעדי!

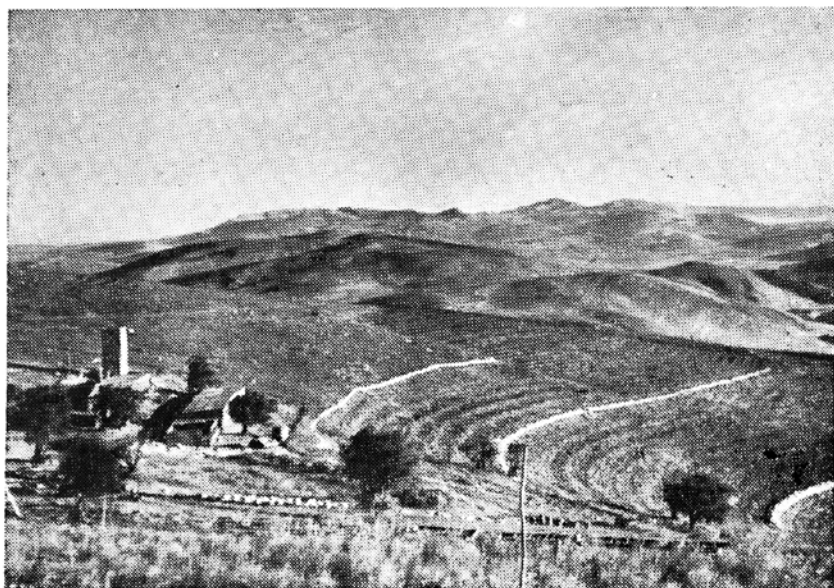
מטפלת שהיתה אתם סיפרה:

"בשעה 7.20 זזנו בשנית. נתנו לכל הילדים כדורי־שינה והנחנו כי הם

יישנו, כי זאת היא שעת־השינה הרגילה שלהם.

תחילה בכו הילדים קצת, אך לאט־לאט החלו נרדמים. ושוב צועדים אל תוך הלילה. אין רואים דבר, רק הרגל ממששת את האדמה. מדי פעם מתחלק מישהו ונופל. לבי תפילה — התינוקות! בל יפול איש מאלה הנושאים את הארגזים עם התינוקות! לאטה מתקדמת השיירה. צעד־צעד, צעד־צעד. והלב רועד — שרק נגיע, שנגיע כבר.

אל מול הרי הלבנון

ילד בוכה. אני רצה ומשתדלת להרגיעו. שני נאנח — לא נוח לו. אני ניגשת ונותנת לו סוכריה. לפתע נשמע קול צלול:

— חבר, החזיק אותי חזק, אני נופל!

הקול הוא קולו של אילן. אני רצה אליו. והנה כבר התישב „הסוס על רוכבו“.

הגענו לוואדי. אי־אפשר ללכת ואנו גולשים במדרון התלול. מה יהיה על התינוקות אם ישמט ארגז מהשכם תוך כדי גלישה? מחשבת־אימים. מאחורי מדברת יעל אל ה„סוס“ שלה:

— חבר, כשהולכים בלילה עם ילדים מסתכלים על הארץ ולא לשמים, כי אפשר ליפול!

יעל בכלל אינה פוסקת מדבר וליעץ.

גם דני פעיל מאוד. הנה הוא מספר ל„סוס“ שלו:

— אתה יודע, לי קוראים דני, וזאב שלי יעשה לי סטן ואני אהרוג את כל הערבים הלא טובים. ורק את סעיד לא אהרוג, כי הוא חבר טוב של מנרה. כבר עברנו דרך ארוכה. למטה מנצנצים אורות העמק. אני יודעת כי חרדים לנו, כי מחכים לנו.

כשש שעות הלכנו כך. שש שעות של חרדה, של תפילה, של מאמץ לא ישוער. והנה רומזים בתיו המוארים של כפר־גלעדי. הנה הם כבר קרובים־קרובים. יד אחים מקבלת את ילדינו.

גדולה היתה ההתרגשות בכפר־גלעדי לבוא השיירה. רבים מהחברים יצאו, למרות השעה המאוחרת, כדי לקדם את פני הבאים ולעזור לשאת את הילדים. תצוין במיוחד המסירות הרבה אשר גילו אנשי המשק בכל הנוגע לקבלת ילדינו הגולים. וכן מארגני השיירה, אנשי מטה הפלמ"ח בגליל וחברי המשקים בסביבה, אשר הטו שכם (פשוטו כמשמעו!) לביצוע המשימה. הילדים נקשרו בקשרי ידידות עם הבחורים שנשאו אותם וכל אחד שמר אמונים ל"סוס" שלו. וה"סוסים" אף הם חזרו וביקרו את ילדינו כל זמן היותם בכפר־גלעדי.

עם הורדת הילדים שממו ארחות חיינו. שוב לא האירו לנו הדמויות הפעוטות, החביבות. היו ילדינו כפרחים מאירים במחננו ומשגלו נעשה הכל אפור וקודר. ריקנות בכל. החצר, שהמתה במשך כל שעות היום משאונם העליון, נדמה. אין יותר אותן השעות הברוכות של ערבי־יום בהן כל החברים היו משתעשעים עם הילדים. חברים נעשו כבדים וזעופי־מבע. הופיע סבך של בעיות חדשות — שאלת הקשר עם המשפחות למטה. המרחק איננו רב אמנם, אך אין אפשרות לביקורים תכופים, כי מספר האנשים במקום מועט, וכל חבר היורד מחליש עמדה. דרישת החברים להתראות עם משפחותיהם תכפה, ובקושי רב נסינו למצוא את שביל הזהב בין דרישות החברים וצרכי הבטחון. עשינו מאמץ עליון כדי לסיים את עבודות הביצורים העקריות עד לחמשה־עשר־במאי. הביצורים אמנם נשלמו עד לתאריך זה, אך כרסם חשש, אם יוכלו לעמוד במבחן קרבות.

בליל החמשה־עשר־במאי נדחקנו כולנו מסביב למכשירי הרדיו והאזנו במתיחות רבה להכרזה על הקמת המדינה. אך היה זה עדיין בבחינת בשורה ממרחקים. את טעם המדינה ממש חשנו רק לאחר זמן, עם הופעת החיילים הראשונים של צבא ההגנה לישראל.

בסוף מאי נערך על ידי כוחות הפלמ"ח אותו מיבצע אשר שחרר את רובו של הגליל ולכד את בסיסיו העקריים של האויב, הוא מיבצע "יפתח". מצב־הרוח אצלנו, עליותיו וירידותיו נקבעו על ידי מהלך הקרבות בארץ. ועתה המה הלב משמחה. בלב פועם שמענו את הידיעה על כיבוש צפת. ימים מספר אחר כך נכבשה על ידי כוחותינו מצודת הכח, היא בני־יושע, המבצר הגא הנציב על אם הדרך בואכה מנרה. עשרות חברים צעירים נתנו את חייהם על כיבושו. דבר כיבוש המצודה היה לנו כבשורה. מעתה נפרצה חגורת המצור. בלילה שלאחר הכיבוש נקראנו לצאת לדרך בלי שפורש לנו למה אנו נקראים. בדומיה יצאו החברים כשנשקם בידיהם, ופלסו נתיבם בעלטה סביב עד

הגיעם למרום הפסגה השומרת על המעקלים. שעות רבות רבצו בין הסלעים, והעינים בולשות באפלת הלילה ומצפות לאות. אך האות לא ניתן. עם בוקר חזרו, מיוגעים ומאוכזבים.

אותו לילה עמדה לצאת אלינו שיירה, הראשונה לאחר תקופה ארוכה. אך היא חזרה באמצע דרכה, כי הדרך עדיין היתה ממוקשת ואי אפשר היה לעבור בה. רק יומיים אחרי כן הגיעה שיירה למקום.

בוא השיירה הראשונה היה לחוויה עמוקה. השעה שתיס-וחצי לפנות בוקר, המחנה רוחש בתכונה רבה. מכל עבר אצים החברים, אחוזי-שינה, לשער. מן החשיכה מבלחים אורות — הנה המכוניות הראשונות לאחר ניתוק של חדשיים. קריאות שמחה וקריאות ברכה. המכוניות המשריינות נושפות במעלה הדרך התלול עמוסות משא יקר. מיד עם בואן אנו עטים עליהן קבוצות-קבוצות, מזדרזים לפרקן על מנת שתוכלנה לחזור בו בלילה.

יומיים לפני בוא השיירה הראשונה, לעת ערב, הגיע אלינו טור משריינין של חטיבת הפלמ"ח. יום תמים שהה אצלנו. חברים הצטופפו סביבו, בדקו כל פרט והתגאו בהישגי צבאנו הצעיר. עם חשיכה יצא הטור משער המחנה. מול השער גם לו הואדי בסגול צלליו, והמכוניות הומות על ידו. בדרך השדות הגיעו לכביש הלבנוני הסמוך, שם העלו אורות. הכביש עובר בטבורם של שני כפרים לבנוניים. ביעף חולף הטור על פניהם. אנשי הלבנון היו סבורים כי השיירה היא „משלהם“, ולא נורתה אפילו יריה אחת. בשעת האפס החלה הפעולה הגדולה, במסגרת מיבצע „יפתח“, לכיבוש מלכיה. נפתחה אש מנבי יושע, להבות נראו מקדש נפתלי, פגזי תותחים זוהרים במסלולם כזיקוקים של אש.

ימים אחדים נמשכו הקרבות בחזית מלכיה עד אשר נכבשה בידי כוחותינו. אותו זמן היינו צופים בחרדה להתפתחות הקרבות בעמק למטה. שמענו את הדי ההתפוצצויות וראינו את מהלך הקרבות הגדולים שהתנהלו על דרומה של עמק החולה. בלילה צפינו אל מול הברקים הנראים משדה הקרב וחרדנו לניתוקו של כל הגליל, במקרה שהאויב יצליח לחדור ממש מרחק הירדן עד לכביש המרכזי. עם פינוי ילדי הגליל פונו גם ילדינו וערכו גלות שניה. הפעם נדדו לשכונת-ברוכוב. חברי השכונה עשו הכל כדי להקל על צבורנו הגולה את ה„גירוש“, אך את מר הגלות לא יכלו להמתיק. המקום החדש המרוחק כל-כך עורר בעיות נוספות. נקבע תור לביקורי ההורים אצל ילדיהם ולתחלפת האמהות-המטפלות.

נודע, כי „צבא ההצלה“ של קאוקג'י מתרכז בגבול הלבנון על מנת להתקיף את הנקודות השוכנות לאורך קו הגבול. היה זה אחרי המפלה שספג קאוקג'י בהרי נצרת. אז אספה אותו אל בין זרועותיה מדינת הלבנון שצבאה דל וחלש על מנת שיוכיח, כי למרות מפלותיו כוחו ה„מציל“ עדיין עמו. הורגשה

תנועה של צבא האויב בסביבה. האויב תפס מישלטים לאורך הדרך והחל מטריד את התחבורה. הותקפו גם העובדים בשדות. עם נפילת מלכיה לידי האויב הוחמר המצב והתנועה בכביש היתה אפשרית למשוריינים בלבד.

כדי להקדים רפואה למכה קיבלנו פקודה לתפוס את גבעת „שיך עבד“, הנמצאת במרחק של כ־1500 מ. מאתנו ושולטת יפה על המחנה. לאחר שביצרנו את ה„גבעה הסידית“ מולנו ושמרנו עליה יומם ולילה, היה המישלט הנ”ל למעשה המקום היחידי בקרבת המשק בו יוכל האויב להתבצר ולהפכו לבסיס התקפה ישירה. זוהי פסגה נישאה השולטת על כל סביבותיה. למען האמת — לא ידענו כלל את שמו של אותו מקום הנקרא כנראה על שם אחד השייכים שחי בסביבה הזאת בזמן מן הזמנים. בימי שלום היה זה מקום לטיולים בלילות ירח ואנו קראנו לו „שלושת העצים“ על שם עצי האלה, שרידי יער עתיק, המתנשאים בפסגתו. עתה הסבנו שמו וקראנו לו על דרך הקיצור—„המישלט“. החזקנו שם כיתה של לחמים ברציפות, יומם ולילה. יחד עם זאת היינו נאלצים לפזר את חברינו לכל הסביבה לשם הבטחת העובדים בשדה והמכוניות בדרכים, ולא פעם קרה, שהמחנה נחשף כמעט לגמרי בהתרוקנו ממגיניו.

אסון רודף אסון

עם כל זאת לא זנחנו לגמרי את העבודה בשדות. המשכנו לטפל בבעיות משקיות. תבענו ממזכירות הקיבוץ המאוחד שתשלח אלינו תוספת חברים להגברת כוחנו ההגנתי והמשקי. על ידי הסכם מיוחד עם מוסדות הצבא נתאפשר הדבר ובחודש יולי נשלחה אלינו קבוצה בת עשרה עולים חדשים. תקופה קצרה שהו אצלנו, עד אשר אירע אותו אסון מחריד.

הורגלנו לנפילת חברים בקרב, מה מאוד הורגלנו. אך מריגורל אכזרי ועוור, כמו זה שהתרחש באותו יום הששי הנורא, מציבה אותך מחדש על פני התהום הפעורה ואין תשובה לזעקתך. תשעה חברים נעקרו מאתנו אותו יום, שמונה מבין עשרת העולים ועמהם חברנו יוחנן חירותי. כמה שערי אבדן וכליה עברו העולים, עד אשר הגיעו לשער מחננו. מלחמה ובריחה ומחנות ריכוז גרמניים; ומרחבי רוסיה ונדידה על פני מחצית כדור הארץ. ותמיד המוות נגד העינים. אחר כך — השחרור. שוב נדידה ושוב מחנות ותקוות שהנצו ונעקרו ביד אכזרית. הפגישה עם התנועה החלוצית אשר אספה אותם, נתנה תוכן לחייהם, מטרה ותפקיד. ודרך המחתרת לארץ־ישראל. שנתיים בדרך, בצפיה, בתקוה, ותמיד כעל סף היאוש. סוף סוף הארץ, הקיבוץ. ימים ראשונים של הסתכלות ותהייה — ואינם. רק בהתכוונות למלחמה, בהיערכות ראשונה.

קבוצת העולים התאמנה בהדרכתו של יוחי ק. בצהריים נגשו למרפסת הבית בו שכן חדר־הנשק על מנת לנקות את הכלים. פתאום נשמע קול התפוצצות אדירה שהרעידה הכל ונראה עשן סמיך מתאבך ממקום הבית, הוא הבית השוכן על פסגת

המחנה. אחוזי-אימה רצנו למקום ההתפוצצות. תמרות עשן הקדימו פנינו. מיד החילונו להוציא את הפצועים. היה נסיון לכבות את השריפה אך לשוא. כעבור זמן קצר ניתנה פקודה להתרחק, ושוב נישנו ההתפוצצויות, תכפו בזה אחר זה, שעה ארוכה.

סוף סוף נדמו קולות הנפץ. עמוד העשן התפזר. היתה דומיה מוחלטת, מוררה. לעינינו הציץ המוות בכל אימתו. חשנו למקום כדי להגיש עזרה, אך לא היה כבר למי להגיש. תם ונשלם.

היה צורך בכוח נפשי רב כדי להתגבר ולעשות הכל שנשאר עוד לעשות. שני הפצועים נחבשו. הכנו את הכל ללוויה. נעשו סידורי זהירות על מנת למנוע אסון נוסף, כי ההתפוצצויות עוד נישנו והלכו. רעם קולות הנפץ נשמע בכל רחבי עמק החולה וכעבור שעה קלה החלו להגיע אנשי כפר-גלעדי שחשו אלינו להושיט עזרה. לפנות ערב רוכזו הגויות בחצר למטה. לא היתה כל אפשרות לגשת לבתי המגורים. בשעה שבע-יחצי זזה השירה הקודרת. עם חשיכה נערכה הקבורה. למחרת היינו חייבים להמשיך את חיינו כרגיל, חיי חזית, וצרכי המלחמה רבים ודחופים. — הגיעו אנשי צבא למקום אשר החליפו את חברינו החונים על המישלט.

טרם הספקנו להתאושש מהמכה אשר הוכינו, ושוב הלמנו אסון. ארבעה ימים עברו, ושוב נפלו שנים מחברינו. נפלו נתנאל רבינוביץ ויהודה פוטיכה.

שנים מחיילי המשמר שמרו על המישלט הותקפו באש חזקה כשירדו מהפסגה מערבה, לעבר אחד הכרמים של הכפר חולה השכן. האויב היה מבוצר יפה בעמדותיו ואילו הנתקפים היו בשטח פתוח. כעבור שעה קלה הופיע אחד הנתקפים במשק, פצוע ושותת דם, והודיע כי חברו נשאר פצוע בשטח. מיד הוזעקה כיתה מהמשק למישלט. הוחלט לרדת ולחפש אחרי הנעדר. ירדו חברינו, ביניהם נתנאל, המקלען של הכיתה, ויהודה. יחד אתם ירדו מספר חיילים. אך הגיעו למטה—הותקפו באש קטלנית מעמדות האויב. רבצו בין הגפנים ולא יכלו לזוז ממקומם. הקרב נמשך. בחצר המשק הצבנו מרגמה והפגזנו את עמדות האויב. רק עם חושך החלו החברים מגיעים, ביניהם פצועים. נשלחו כוחות נוספים כדי לחפש אחר הנעדרים. החברים שהוזעקו עם היריות הראשונות לעמדותיהם בילו בעמדות במשך כל הלילה. מפה לאזון נמסרה הידיעה — נתנאל נפל, יהודה נעדר. כן נפל אחד החיילים ושני נעדר.

בחצות הלילה הובאו הגויות למחנה. גופת החייל נלקחה עם בוקר על ידי הצבא. את גופתו של נתנאל הבאנו לבית-התרבות. אמרנו לחכות בקבורתו עד אשר יגיעו הוריו וחברתו.

כעבור יומיים הגיעה משפחתו של נתנאל ועם בוקר נערכה הלוויה. לא הלכנו

בדרך הראשית לבית הקברות כי היא היתה נתונה לצליפות האויב. ירדנו בשביל צר במדרונות המזרחיים. שביל הרים, ומעבר בו לאיש אחד בלבד. שני חברים נשאו את האלונקה, ואנחנו מאחריה. הפנים קודרים והעינים ננעצות בקרקע, ומעט החברות אשר אז אתנו עוצרות בקושי דמעותיהן. אותו יום היה יום קיץ בהיר להפליא, כאילו אמר הטבע לשמור את כל יפיו ליום עברות. הכל מסביב זוהר ורונן. שלוו וטהור משתרע העמק למטה, דומם ניצב החרמון. ליד הדרך גדלים עצים. אנו שתלנום, ציצים קטנים היו, ועתה, ראה—מה גדלו ויפו. ועיניך תרות ורואות את עדתנו הקטנה, הדואבת, המכונפת ביגון אינ־מבע־לו, ואתה חש אותה תחושה אשר רק ברגע של שמחה משותפת גדולה או של צער משותף גדול חשים אותה — כמו לב אחד לכולנו.

האויב תפס את הגבעות בקרבת המשק והחל צולף בלי הרף לתוך המחנה. בעקר גברו הצליפות בשעות שלאחר הצהריים, כשהשמש נוטה כלפי מערב ונמצאת בגב האויב. הכדורים השורקים הפכו לחלק קבוע של הווי החיים במקום, חזיון שאין מסבים אליו תשומת לב יתירה. לא פעם ניצלו חברים בנס ממש.

אחרי האסון

ימים מספר לאחר הקרב ליד המישלט הגיעו אלינו חברי קבוצת הכשרה של „המחנות הוליים“. חברים צעירים, אך זה ישבו על ספסל הלימודים, חשו למקום החזיתי. ימים מעטים לאחר בואם למקום כבר היו אזרחים בביתנו — בעמדות, בהבטחה, בעבודה בשדה. עם בואם גדל כוחנו במקום ואף הוכנס אלינו משב של נעורים שהיה כה חסר לנו אחרי הימים הקשים. אט־אט חוזרים חיינו למסלולם הרגיל. עם תום ימי־האבל ערכנו מסיבת־קבלה לקבוצת ההכשרה, יחד עם מסיבת ראש־השנה. שוב היה חדר האוכל שלנו שטוף־אור־וצחוק, שוב נשמעו קולות שירה ורקוד. מצב המלחמה נמשך. נמשכו הצליפות לעבר המחנה, הדרכים והשדות. עם כל הזלזול שלנו בזוטות מעין אלה חשנו כי יתכן, שהקרב המכריע עדיין לפנינו.

צבא ה„הצלה“ מנסה כוחו במזרחה

היה זה בלילה מלילות אוקטובר, בשעה שלוש לפנות־בוקר. קולות נפץ ושריקות כדורים העירוני משנתי. בזהירות פתחתי את הדלת והצצתי החוצה. המחנה הנגלה לפני היה נורא־הוד. הסביבה הוארה כאור היום. אש עלתה מהמישלת. בלי הרף התפוצצו פגזים לידו כזיקוקין־די־נור. המחנה הוצף במטר של יריות. כדורים זוהרים עפו כמו כוכבים ניתקים. נשמע הצלצול המזעיק את החברים לעמדותיהם. שכבנו, רבוצים על הקרקע, ייינו לופפות את הנשק ואנו מאזינים ל„תזמורת“ שם למעלה. הקרב נמשך עוד זמן מה ובסוף נדם הכל. האש על המחנה לא פסקה. שמרנו בעמדות ורק עם אור הבוקר נודע לנו מה קרה במישלט. אותו לילה שמרה במישלט קבוצת חיל־המשמר. הם הופתעו על ידי התקפת הלילה הקטלנית ונאלצו לסגת מהמקום. המישלט נמצא איפוא בידי האויב! לאור השמש ראינו את חיילי האויב נעים על הרכס, זקופים וגלויים כאילו לא חששו כלל לפגיעה. רק משפתחנו עליהם באש נכנסו לתוך העמדות. עם בוקר החלו מפגזים את המשק מכיוון דרום־מערב, מהגבעה שמעל לכפר מיס. הפגזים הראשונים התפוצצו בואדי, במרחק מה מהמחנה, אך לאחר טווח קצר החלה הפגזה צפופה של החצר. רוב הפגזים התפוצצו בסביבת השער והוליים. לא נגרם שום נזק רציני. האורווה ניזוקה ועמדה אחת נהרסה, רגעים מספר לאחר שעזבוה החברים. פגז אחד התפוצץ בסביבת בית האמון ורסיסיו פגעו בקבוצת חיילים מחיל־המשמר, אשר נערכה אותה שעה להתקפת נגד על המישלט. נפגעו כמה חיילים, ביניהם מפקד הפעולה. הפעולה נדחתה לפי שעה. עם שוך ההפגזה, החלו ממטירים מהמישלט אש מנשק אוטומטי. גם כלי הנשק שלנו נכנסו לפעולה. מיד עם תום ההפגזה הביאו אוכל לעמדות. היה טוב ללגום כוס תה לאחר ליל־השימורים ולדעת, כי המכונה „דופקת“ וכי יש דאגה לחברים בעמדות. אחרי הצהריים חודשה ההפגזה. עם רדת הלילה הגיעו החברים מהתעלות

ומהעמדות, עייפים ובלתי רחוצים, חלפו בריצה על פני החצר כדי להביא הפץ כל שהוא מה"חדר". (כמה רחק אז, החדר, כאילו עולם אחר). בלילה הגיעה פלוגת צבא. בכסות הלילה עלו החיילים בשביל ההרים שנמצא עתה בטווח יריות מהמישלט. כל חייל היה עמוס, מלבד בציודו הרגיל, גם בתחמושת עד לעייפה. המשימה שהוטלה עליהם — כיבוש המישלט מידי האויב.

עם בוקר יצאה הפלוגה לעבר המישלט ואתם חברינו ששימשו סיירים. החלה פעולת הריכוך שלפני הכיבוש. המישלט הופגז ואחר כך פתחנו באש מנשק מסייע. לבסוף — דממה. הגיעה שעת ההסתערות. השטח היחידי בו יכלו הלוחמים להסתער הוא שטח רחב ידיים, פתוח לאש האויב. המשימה לא עלתה. נאלצו לסגת. חיילים רבים נפגעו, ביניהם מפקד הפעולה. בלילה יצאו מספר אנשים כדי לאסוף את החללים שנשארו בשדה הקרב.

אותו יום, הוא יום השבת, הגיעו אלינו הדי התפוצצויות אדירות מדרום. נודע לנו על הקרב האכזרי שהתנהל במעקלים, כשטור משוריין שלנו, אשר בא להחיש תגבורת למנרה הנצורה, נלכד במלכודת האויב. רכב השריון נהרס או נלקח שלל, רב היה מספר הנפגעים.

האויב החל לתפוס עמדות בטבעת מסביב למנרה. הוא סגר עלינו משלושה כוונים. נשאר פתוח רק המדרון התלול שבצד מזרח. עמדת האויב הקרובה ביותר היתה בגבעת ה"חרבה", הצופה מול המחנה במרחק של 400 מטר בלבד. מעמדה נוחה זו צלף האויב בלי הרף אל תוך המחנה ושיתק כל תנועה בחצר למשך שעות היום. אמנם גם לפני כן היו נעים בתעלות הקשר בלבד, אך התעלות שלנו לא היו עמוקות במידה מספקת וגם לא הגיעו לכל המקומות. מצאנו עצה גם לצרה זו. בכל הדרכים המרכזיות במחנה הפתוחות לאש האויב מתחנו קירות של בד יוטה בגובה של שני מטרים. מעתה עברנו במחנה מאחורי "קיר מגן" של בד. על ידי התחכמות זו נפטרנו מהצליפות, אם כי אש האויב לא פסקה. כוחות האויב תפסו עמדות גם על המעקלים והטרידו משם את התנועה בכביש ראש פינה — מטולה. כן צלפו על אותן כביש מהמישלט לידנו. עברו ימים. לסרוגין נשמעו יריות ושוב היתה דממה, יריות ושוב דממה. בשעות קבועות ביום ובלילה שלח הנשק האוטומטי שלנו את צורותיהמות לעבר המישלט, ומשם היו עונים בהתעוררות. החיים נכנסו למסלול "רגיל". הארעי הפך קבע. עוד ביום השני להתחלת הקרבות ניתנה פקודה על ידי המטה — כל הבחורים חייבים להתגלח. מלבד ההומור שבה וערכה ה"אסתטי" היה לפקודה גם ערך פסיכולוגי רב. כאילו נאמר — מצב החזית הוא מצב של קבע ויש לנהוג בהתאם לכך — להתרחץ, להחליף בגדים, לנוח, ולו שעות קצובות ביום, ולו בעמדות.

בלילה היינו יוצאים לעבודות ההכרחיות. תוקן מכון החשמל, אשר פורק ימים מספר לפני התחלת הקרבות ושוב הוזרמו מים במקלחת ובברז היחידי

למי־שתיה במחנה. לילה־לילה היו נפגשים החברים בחדר־האוכל האפל פגישה חטופה ומשיחים ליד מנורת נפט מפויחת במאורעות הימים. חברים שלא ראו זה את זה ימים אחדים נפגשו בהתעוררות של שמחה. היו אלה פגישות לבביות, שופעות צחוק ודברי בדיחה. על אף הסכנה הממשית שהיתה ידועה יפה לחברים ועל אף העייפות הרבה היה מצב הרוח מרומם. היתה כאן מעין התפרקות לאחר צפיה דרוכה של חדשים רבים. המתחיות היתה אמנם רבה. ידענו, שהתבצרות האויב מסביב למנרה עלולה להיות שלב לדבר מה רציני יותר. אך רבה היתה הרגשת הבטחון ורוחם של החברים היתה טובה עליהם. ההלצה והצחוק לא בלבד שלא נעלמו מחיינו, כי אם להיפך, עלו וגאו. על רקע הווי המלחמה והחזית נטבעו ביטויים חדשים וסופרו „ציזבאטים“ חדשים, מקוריים. ואם הובעו באותם הימים דברי חרדה, הרי היתה זו חרדה דוקא לאלה אשר אינם אתנו אותו זמן, לחברות ביגור ולהורי חברינו אשר ודאי שרויים בדאגה, בעוד שמצבנו „שפיר“. כמעט לילה־לילה הביאו שיירות של פרדות מחלסה אספקה ותחמושת. שיירה ארוכה של עשרות פרדות על מלוויהן היתה עושה דרכה משך שעות רבות במעלה ההר. במרחק מה מהמשק היה נפרק המשא ומשם נישא על כתפי החברים. קרה, ומורה־דרך של אחת השיירות טעה והגיע עד לצוקים שמתחת למישלט. רק קולות הערבים העמידוהו על טעותו.

אותו זמן. צהל הלב לידיעות שהגיעו משאר חלקי החזית. אם בימים כ„תיקונם“ היינו זוכים לעתון אחת לשבוע לכל היותר, הרי עתה, בזכות תנועת הצבא, היינו מקבלים עתון יום יום, והידיעות היותר חשובות אף נמסרו דרך הטלפון הצבאי. היה זה בימי ה„סיבוב“ השני בנגב ומיבצע „חירם“ בגליל. בשורה רודפת בשורה. באר־שבע נכבשה, תרשיחא בידינו. סעסע, גוש־חלב, כביש עכו—צפת נפתח! רבתה השמחה.

למרום פסגתה הגיעה השמחה ביום השבת. מבעוד בוקר לא נשמע קול יריה מהמישלט. עורבים התעופפו סביבו. יריות הגיטוש שלנו לא נענו. תמהנו. חששנו, שמא אין כאן אלא תכסיס, והאויב נחבא מאחורי הגבעה בשטח ה„מת“, מוכן ללכדנו ברשתו. לפני הצהריים הופיעו שני מפציצי ענק. תחילה רצנו לתעלות, אך מיד עמדנו על זהותם ועקבנו בגאות־שמחה אחר מעופם. מפציצים שלנו! מטוסי צבא ההגנה! המפציצים פנו דרומה, ואנו מנחשים מה תהיה מטרתם. פתאום נשמע קול נפץ אדיר מדרום. לא היה קץ להתלהבותנו — מלכיה מופצצת. מלכיה, קן המרצחים, בסיס האויב אשר במערכה עליו נפלו בחורים צעירים כה רבים. החברים שוכחים את כל כללי הזהירות, יוצאים מהתעלות והעמדות וצופים לעבר מלכיה. המטוסים כבר חזרו לבסיסם, וממלכיה עוד התאבך העשן.

אחר הצהריים ניתנה פקודה לתפוס את המישלט. החילונו להפגיו אותו. אחר כך „דיבר“ הנשק המסייע. לבסוף יצאו חברינו יחד עם חברים ממשקי הסביבה,

שומרים במישלט שיד-עבד

כשבראשם שני חברים שלנו אשר התנדבו להכנס ראשונים לעמדות האויב על מנת לבדקן. אנו מחכים בנשימה עצורה. פתאום נראה מחזה מוזר. איננו מאמינים למראה עינינו. אנשי ה"פילבוקס" המרוחק מהמחנה עלו על גג העמדה וצופים לעבר המישלט. מה זה? הנטרפה דעתם? ופתאום פורצים קריאות צהלה בכל פינות המחנה — חברינו נעים על הרכס, הנה הם נותנים את הסמן המוסכם. המישלט בידינו, בידינו! לוחצים ידים. העינים קורנות בגיל. תמה המערכה על מנרה!

בלילה חנו חברינו על המישלט. מהמחנה העלינו אליהם שמיכות ותחמושת נוספת ובקבוק יין ללגימה לכבוד הנצחון.

קרוב לחצות חזרה ועלתה פלוגת הצבא. אך אחרת היתה עלייתה הפעם. לא עלו לקראת קרבות קשים אשר סופם מי ישרנו; עלו לבסס את נצחון צבאנו בגליל ולהעמיק לחדור אל שטח הלבנון, אל שטח האויב עצמו.

עם שחר עברו היחידות את הגבול. חברינו, ואתם חברים ממשקי הסביבה, היו עם הראשונים אשר התבססו במישלטי האויב מעבר לגבול. כוחותינו המתקדמים לא נתקלו בהתנגדות. צבא קאוקג'י הניגף נמלט על נפשו. חיל אחז את תושבי כפרי הלבנון. לעשרות מופיעות משלחות הכפריים במטה הפעולה ליד הכפר

חולה, מוסרים את כפריהם לידי צבאנו ומבקשים על נפשם. מרגע לרגע גדלה רשימת הכפרים הנכנעים. תושבי הכפרים מים וחולה, אשר שימשו בסיסים עקריים לכוחות האויב בגיזורה זו וחששו לנקמה, ברחו על נפשם. כשהגיעו כוחותינו לבתיה הראשונים של חולה נראתה מקצה השני שיירה ארוכה של אנשים, נשים וטף הנחפזים בבהלת־אימה לנטוש את כפר מולדתם. בשעות אחר הצהריים הושלמה הפעולה. צבאנו שולט ברצועה רחבה מהגבול מערבה. מנרה שוחררה, ואתה שוחרר הגליל!

בערב ערכנו את מסיבת הנצחון. חדר־האוכל שטוף אור. מצטופפים ונדחקים החברים, אנשי הצבא, חברים ממשקי הסביבה שהיו אתנו כל אותם הימים הקשים והנוער — קבוצת ההכשרה אשר אך באה אלינו וכבר קיבלה „הכשרה“ ממשית ביותר. רצינו כי מי מאתנו יגיד מלים מספר לציון המאורע. איש לא נענה. חרדנו להוציא חוצה את אשר הרגיש כל אחד מאתנו בלבבו. את השתיקה גאל דב, מפקד הפעולות באזור אותו זמן, איש טיבוץ ותיק אשר נקשר למקום ולאנשים בקשרי ידידות ורעות. אמר מלים פשוטות ולבביות להערכת הימים אשר עברו עלינו. ואת אשר לא רצינו לבטא במלים, בטאנו במחול סוער — יד ליד, כתף לכתף.

מראה מנרה מהמישלט

**
*

ושוב חורף. ערפילים וסערות וגשמים. בחוץ קודר, אפור. אך בבית פנימה רבה השמחה. חג במנרה. ילדינו חוזרים לביתם. מלפנות בוקר רבה התכונה. הבתים פונו, נוקו ומצפים לדייריהם. מדי פעם צופה העין צפונה, לעבר כביש הלבנון, משם יגיעו הילדים. סוף-סוף מופיע האוטובוס. כולנו מתקבצים ליד השער. כ-300 מטר לפני המחנה שוקעת המכונית בבוץ. הטרקטור עמל להוציאה ואנו רצים, שמיכות בידינו, כדי לשאת את הילדים לביתם. שוב מגישות אמהות את ילדיהן לידיהם של הבחורים. שוב עינים דומעות, אך הפעם דמעות גיל הן. נשלם מסע הנדודים.

לא ערכנו מסיבה חגיגית. שוב באונו ימי אבל. ישראליק איננו, אך הלב מלא שמחה עמוקה עד לבלתי הכיל. שוב אנו יושבים כולנו יחד בביתנו.

למחרת שאלה אחת הילדות:

„ויותר לא נסע, לעולם?”

יותר לא נסע.

לעולם!

הביא לדפוס: יהויקים

שנה לקרבות

לחברי מנרה ביום השנה לקרבות

ידידי,

כל קרב על אדמת המולדת הוא חוויה נפשית עמוקה. רבות ההרגשות הממלאות את לבך תוך שאון-היריות ופעילות-הקרב המאומצת. הנך מזדעזע בהגיע ידיעה על נפגעים ואבידות, ואתה חש צמרמורת בשרוק הכדור לידך או בהתקרב הפגז ואינך יודע היכן ינחת. ותוך כל זה יש ופורצת מאישם בקרבך וסוחפת אותך מעין השראה פנימית המשכיחה את כל הקשה, ואתה רואה רק את האדמה שהיא שלך, את רכסיה וערוציה, את העצים והנוף, את כל היפה והמלא תאוות-חיים ושמחת-חיים. ואתה כולך השתוקקות להיות חלק בלתי-נפרד מהאדמה, בלתי נעקר כעץ הזה, לינוק כמוהו מן האדמה את כוח-החיים הנחוצים כדי להתגבר על עקת רגשותיך ועל פחד-המוות המקונן בקרבך.

בקרב ההוא על מנרה חייתי חוויה זו מראשיתה ועד סופה. כאן פעמתי הרגשת חיוניות וכוח כל זמן היותי עמכם ורבות הרהרתי בכך אחרי זה, אף הבינתי וידעתי מדוע חייתי כך את הקרב הזה.

בתוך הנוף הנפלא שאתם חיים בו, שיש בו לכשעצמו כדי לעורר כוחות נפש רדומים, נשזרה הווייתכם האנושית והקיבוצית, בפשטותה, בחיוניותה הלוחמת, בגבורה אלמת ומובנת מאליה כנוף עצמו, והיתה כאבן שואבת לטוב ולטהור שבנפש. עם חיילים כאלה לא היה לי עד אז האושר להלחם יחד.

אצלכם חשתי את הקרב כאיש קיבוץ, כבן-בית, כאילו עבר כל זה עלי בתוך ביתי, וכאן ראיתי בעיני ממש איזה כוחות גלומים בנו, בקיבוצים, איזה מבצר גופני ורוחני הצבנו על הגבול, מבצר ששום צבא לא ישווה לו ושום אויב לא יוכל לו.

רבים אף מבינינו אינם יודעים להעריך את הכוח הזה ויש שטחו עיניהם מראות, עד כדי כפירה בעקר. אך בשבילי, החי כבר שנים מחוץ לבית הקיבוצי, היתה המלחמה האחרונה הוכחה ניצחת, והקרב על מנרה היתה גולת הכותרת — כי זו הדרך. ועם כל תהפוכות הגורל האישי והחברתי והמשברים העוברים על תנועתנו, אני חדור אמונה שלמה שיהיה בכוחם של אלה, אשר ימי המסה היו לגביהם ימים של השראה, של גילוי כוח נפשי גדול וידידות אמיתית — להתגבר על הכל ולכונן את הבית הקיבוצי איתן, בימי שלום כבימי מלחמה.

דב

מנרה במערכות הגליל

במערכות הגליל המזרחי יש ליחד מקום מיוחד לרכס ההרים שבמערב ולמנרה הניצבת על פסגתו. רכס הרים זה שולט שלטון מוחלט על הכביש היחידי המחבר את הגליל לאורכו ומקשר אותו עם שאר חלקי הארץ. הווה אומר — השולט על הרכס שולט על הדרך. הנחה זו נתאמתה עד הסוף בתקופה בה מצודת הכח (נביי'ושע) היתה בידי האויב והוא צלף ממנה בלייהרף על הכביש. אך האויב לא יכול היה, גם אז, להעלות על הדעת חדירה יותר עמוקה לשטחנו. כל עוד ישובינו — רמות נפתלי ומנרה — שומרים על הרכס ועלולים לנתק כל רגע את דרכי התחבורה של הפולש. ואילו לא זאת בלבד, שרכס ההרים שולט על הדרך, הוא גם שימש לנו קרש־קפיצה לכיבושים נוספים בשטחי ההר. בסיסי היציאה לכיבוש מלכיה בפעם הראשונה היו מנרה ורמות נפתלי.

כיבושה של מלכיה ונפילתה חזרה לידי האויב היו תמורות רציניות במצב הישובים ובעקר במצבה של מנרה. האויב המבוצר במלכיה שלט על קטע לא קטן של הדרך והביא את מנרה במצור. רק עם עלות משק יפתח בלבדיה הובטחה הדרך יותר — עד לשחרורו המלא של הגליל.

היו ישובים בגליל אשר הותקפו יותר קשה מאשר מנרה, אשר הותקפה על ידי כוחות קאוק'גי רק בסוף המלחמה, זמן קצר לפני כיבושו המוחלט בידי כוחותינו. אך גבורת ישובים אינה נמדדת דוקא בעמידה בהתקפה ישירה, אלא גם בעמידה האפורה יום־יום, שעה־שעה מול תנאיי־חיים אשר לא כל אחד "זוכה" להם: מול בדידות וניתוק, תלאות וסבל ומחסור. ומנרה, "זכתה". לא היה לנו ישוב בגליל המזרחי שהיה מנותק במשך זמן כה רב. עורק התחבורה למנרה היה הקשה ומסוכן ביותר. השרות למנרה היה פרק מיוחד בתחבורה בגליל. עוד לפני שעזבו האנגלים את משטרת נביי'ושע היתה העליה למנרה קשה, ובשעה שהמצודה היתה בידי האויב נפסקה התחבורה כליל והאספקה לא הגיעה.

זמן רב היתה מנרה נתונה במצוקה ובחוסר מזון. עשינו אז נסיון של הספקת מצרכים בדרך האויר. האוירונים שעמדו לרשותנו באותה תקופה היו ה"פרימוסים" המפורסמים אשר עשו עבודה למופת. בנכונות, במסירות, באומץ־לב ללא גבול עבדו הטייסים, חגו מעל למנרה הנצורה וורקו צרכי־אוכל, בעקר לחם. אך כמות המזון שיכולנו לספק בדרך זו היתה זעומה. לרוב היו האוירונים עמוסי עבודה בתפקידים קריטיים ולא יכולנו לצלם להבאת אספקה.

פרשה מיוחדת במינה היתה הורדת הילדים והמטפלות ממנרה. לאחר שהדרך היתה חסומה, וידיעות שהיו בידינו אמרו, שהמקום עומד להתקף בצורה קשה, ניתנה פקודה לפנות את הילדים. הדבר בוצע ברגל ובלילה. שיירה ארוכה של מגינים ולוחמים, מטפלות וילדים ירדה מההר בשחור הלילה. היתה זו חוויה אשר כל מי שהשתתף בה רדאי לא ישכחנה.

ארגון השיירות למנרה — פרק בפני עצמו. מאמצים רבים ועמל רב וחרוף־נפש של נהגים הושקעו כדי להקל על מצוקת הנצורים. אזכור את השיירה הראשונה אשר נסתה לעשות דרכה למנרה לאחר תקופת מצור ממושכת, אחרי כיבוש נבי־יושע.

השיירה עמדה לצאת בלילה, אך היא זוה רק לפנות בוקר. עד למצודת הכח הלך הכל למישרים, אבל מרגע שהופיעה המכונית הראשונה בשטח־ראייתו של האויב שחנה אז בקדש ובמלכיה, החלה הפגזת תותחים קשה על השיירה. הנהגים קיבלו פקודה לא לעצור ולהמשיך להתקדם. השיירה היתה ארוכה, כ־20 מכוניות, ומשך כל זמן נסיעתה נמשכה ההפגזה בתוספת אש ממכוניות־יריה כבדות. במשך כל קטע הדרך שהוא בתצפית האויב, קטע שארכו הוא ק"מ וחצי, לא אונה לשיירה מאומה והיא המשיכה לפלס דרכה. רק מכונית אחת טעתה בדרך ובמקום לפנות למנרה המשיכה לנסוע לכוון קדש—מלכיה. היה זה רגע קשה. היה ברור שהמכונית אבודה, כי אש ממכונית־היריה של האויב כוונה אליה במישרים. אך הנהג הרגיש בטעותו ולאחר נסיעה של כמה מאות מטרים הפנה את המכונית לאחור והצטרף לשיירה. בהמשך הדרך אירעה תקלה אחרת, קשה יותר. החבלנים שבדקו את הדרך היו בלתי מנוסים במלאכתם, ומכוניותינו החלו לעלות על מוקשי האויב. מכונית אחת התרסקה. (בדרך נס לא נפצעו האנשים.) השיירה נעצרה והמלווים יצאו לבדוק את הדרך. נראו סימנים של מוקשים נוספים, ובידי האנשים אין מכשיר מגלה־מוקשים. לא היתה אז כל ברירה אלא להחזיר את השיירה, לבדוק את הדרך היטב ורק אחר־כך לנסות לעלות שנית. היתה זו החלטה קשה. לחזור, הווה אומר — להחזיר את השיירה ישר להפגזת האויב. ומלבד זאת — מנרה רעבה, מנרה מצפה למזון... אבל לא היה כל מוצא אחר והשיירה חזרה. רק לאחר יומיים נבדקה הדרך באופן יסודי והשיירה עלתה. כך חיתה מנרה על ראש הצוק המשקיף על עמק החולה כק־נשרים, שומרת נאמנה של העמק — איתנה וחזקה ברוחה ומוכנה לעמוד ללא רתיעה; צופה לשטח האויב ומיחתלת לכיבוש הגליל כולו ולשרשרת ישובים עבריים שיוקמו על הגבול.

אורי יפה

קרבות בהרי נפתלי

בראשית שנת 1948 אחזה אש ברוב חלקי הארץ. הגליל המרוחק והמבודד עמד תחת לחץ תמידי של כנופיות ערביות שהשתוללו לאורך הגבולות ובדרכים. מלחמת הדרכים, שהיתה מנוהלת על ידי השלטון הבריטי, הכבידה את עולה מאוד על ישובי הגליל המרוחקים. השיירות לישובים עשו דרכן בלילות ובאש, נתקלו במחסומים ומוקשים והותקפו מדי פעם בכפרים. לרשות הגנתן עמד קומץ בלבד של בחורי פלמ"ח אשר נאבקו לא עם האויב בלבד כי אם גם עם חוסר האמצעים ותנאי הסליק החמורים.

בשלהי חודש ניסן נפל על הגליל סיוט בניני המשטרה היושבים על אם הדרכים ומהווים את נקודות המפתח לחלקי הגליל השונים. כוונת השלטונות למסור בנינים אלה לידי הערבים היתה שקופה למדי. גברה החרדה לישובי ההר שהיו הקטנים והחלשים בישובי הגליל. הישובים בהר היו מנותקים זה שבועות רבים וחיכו בכליון עינים לשיירה שהיתה פורצת לפרקים את הדרך ומספקת בצמצום את המצרכים החיוניים. ידענו, שישובים אלה הם המגינים על הגליל ממערב, ואם תחסם הדרך אליהם, היעמדו? ואם יפלו, מה יהיה גורל הכביש העובר לרגלי ההרים, הכביש היחידי לצפון שאין יכולת לעקפו מחמת הבצות? ובלעדי, היעמוד הגליל? מצב זה שהיה גלוי באכזריותו תבע פתרון אחד ויחידי — תפיסת בניני המשטרה מיד עם עזיבת הבריטים.

עוד אנו טרודים בהכנות לכיבוש בניני המשטרה והנה באו ימי המערכה במשמרת העמק ובטבריה ונזעקנו לשם. היינו קומץ בלבד, בלתי מצויד כראוי, שהוטל עליו להתרכז בפתרון הבעיות החיוניות ביותר. לפתע חלפה כרעם הידיעה — בתי המשטרה נמסרו לאויב ונחסמו דרכי הגליל. הגליל נשאר מנותק ומפוצל וצופה בחרדה פני העתיד. מבודדים ומעורערים מכולם נשארו ישובי ההר, מנרה ורמות נפתלי, שעל דרכם הפתלתלה ניצבת מצודת נבי יושע. מיד עם מסירת המצודה לאויב נעשה נסיון לכבושה, אך לשוא. מספר ימים אחרי נסיון זה נערכה הסתערות שנית. בחורי הפלמ"ח, אמוני הקרב, אשר הורגלו זה חדשים להלחם בעקשנות עם כל מחסום ועל כל דרך, הבינו, שיהיה עליהם להסתער ולחזור ולהסתער עד לכיבוש המצודה. הם הבינו את גודל האחריות אשר הוטלה עליהם וידעו, כי באין מצודת נבי יושע בידנו יתערער קיומו של הגליל כולו.

אותו לילה, ליל העשירי בניסן, התרכזנו, פלוגה שנשקה מקובץ מכל בסיסי הגדוד, בחצר המשק על חופו של אגם החולה. לאחר הסברה קצרה וארגון היחידות יצאנו. יצאנו בשתי קבוצות, אחת מצפון, השקטה הפורצת, ושניה מדרום, המסיחה ומרתקת. לרגלי ההר ירדנו ממכוניותינו. הירח האיר את רכס ההרים ממול. גא ונישא, מוקף ערוצים ובוטח בעצמת חומותיו ניצב לפנינו המבצר

כשהוא צופה מרחבי הגליל. העפלנו, קומץ בחורים נועזים ולמודי קרבות, במעלה ההר, כדי ללכוד את המבצר ולפרוץ את הדרך. רבות היו התקלות בדרכנו וכבד מנשוא היה המשא.

שעות רבות נמשך הקרב. הגדרות נפרצו ובקור רוח הונח החומר, אך לא הופעל עד אשר יורחקו מהמקום החברים הפצועים שמספרם רב והלך. חבריהם לא זנחום, נלחמו לידם ומסרו גם את חייהם בגבורה נפלאה.

השחר העולה נשא בחובו אבדן וכליה. אכזרי היה הקרב על כל נפש ועל כל כלי. נאלצנו לסגת. בשטח נשארו כשני מנינים ממיטב חברינו. אותו בוקר ידע כל איש מאתנו כי נחזור ונכבוש את המצודה. על אף גודל האבידות לא שכך להט הקרב, וחובת הרעות עליה חונכנו קראתנו לחזור במהרה.

בלילה הבא יצאה אותה פלוגה בדרך ההר לרמות, נשאה על גבה פחי מים ותחמושת והורידה את הפצועים ואת הנחשלים מהנקודה. בינתיים נזעקנו לשובי ההר האחרים. צפת קראה לעזרה ונחוש. במהרה חזרנו שנית, ולאחר הסתערו עקשנית, לילה אחרי לילה, נכבשה נבי־יושע על ידינו. שעות רבות חתרנו אל קיר המבצר, דרך מחסומי התיל והאש, ולכשהגענו אזל החומר, והבנין לא נכבש אותו לילה. נסוגנו אל המישלט שכנגד וחכינו כל אותו יום כשאנו משגיחים בשבע עינים לבל תתקן הפרצה שפרצנו. עם רדת הלילה יצאו אותן היחידות מחזש ובאותה דרך והגיעו עד לקיר הבנין. פרצנו פנימה, אך מצאנו את המצודה שוממה. האויב שידע את גודל עקשנותנו הבין כי הפעם לא נרפה. עם חידוש ההתקפה נסוג והבנין נכבש.

נכבשה הדרך לשובי ההר שעמדו במבחן האש והמצור ורוחם לא נפלה. ומצודת הכ"ח ניצבת כגל־עד לרוח הגבורה והרעות של בחורי הפלמ"ח, הנופלים והממשיכים.

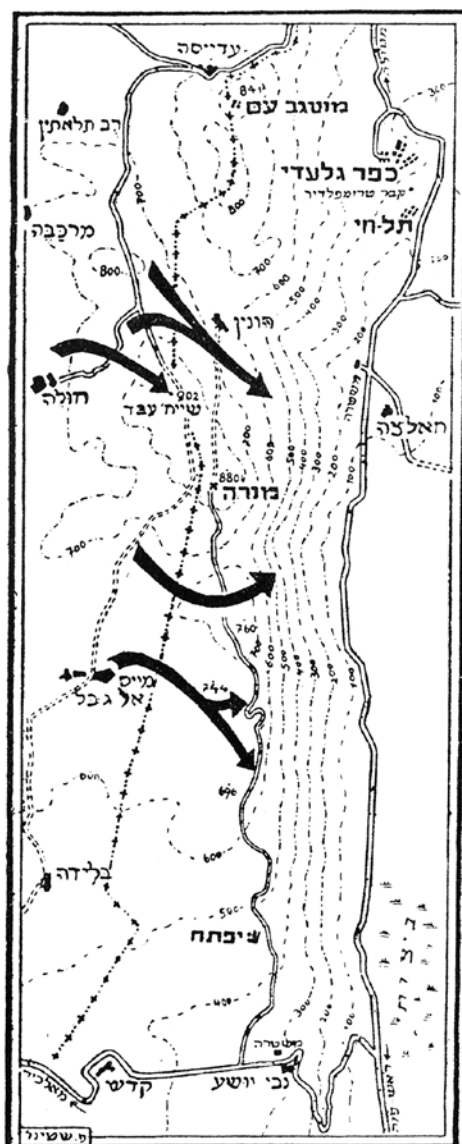
משה קלמן

קאוקג'י צר על מנרה

הגפרור אשר הצית את הקרבות, שנתפשטו כעבור זמן כאש מלחכת בקמה יבשה צהובה, הקיפו את הגליל כולו מכל צד ונסתיימו בשחרורו המלא והמוחלט — הוטל על ידי „צבא ההצלה“ בסביבת מנרה השוכנת בהרים שבמרומי הגליל העליון המזרחי. קאוקג'י הוא הוא שזרק את הגפרור הבוער, אולם האש שנשתלבה עד מהרה נישאה, כעל כנפי רוח עזה ומשתוללת, אל מול פניו שלו ואחזה בו מכל עבר ולא היה בידו לאתרה, לא־כל־שכן לכבותה.

צפונה למנרה נמצא מישלט, המכונה שִׁיך עֵבֵד — הוא שימש עמדה קדמונית למשק והיה מגוון עליו מצפון וממזרח. מישלט זה הוחזק על ידינו קבע במשך זמן רב. יום בימים, בדמדומי בוקר, הותקף המישלט במפתיע על ידי כוח גדול. לדאבון הלב, לא היה אותה שעה במישלט אלא חלק היחידה, ואף הם לא נמצאו בערות מספקת. רמת האיומים של אנשי המישלט היתה קלושה ורוחם לא היתה איתנה. הם ניסו להתגונן, אולם משנוכחו לדעת, כי האויב עולה עליהם בכוחו פי כמה, התחילו בנסיגה לעבר מנרה. שני לוחמים מאנשי המשק, שהיו בקצה המישלט, נפרדים מן האחרים, הרגישו, אולי בתורת בני המקום, יותר מן האחרים, מה משמעות עמוקה וגורלית לגבי מנרה, צפונה בנפילת המישלט החשוב הזה לידי האויב. שנים אלה הוסיפו להלחם, להתגונן, בעודם על המישלט. הם הפילו באויב מספר חללים, אולם לא היה בכוחם לעצרו, משהתחיל לעלות על המישלט בכוחות גדולים ונמצא קרוב אליהם וכמעט כיתרם. עתה נטלו נשקם ונסוגו אף הם לעבר הקבוצה. כל יחידתנו חזרה בשלום ואיש לא נפגע.

האויב שהשתלט על המישלט, החזיק מיד את מנרה תחת אשו, ומעורר על ידי הצלחתו הראשונה מיהר לעלות על מישלטים נוספים מזרחה ודרומה למנרה. כוחות החטיבה, שחשו לעזרת מנרה במכוניות משוריניות ובגיפים קרביים, ביניהם משוריניים, נתקלו בדרך נבי־יושע — מנרה שכבר היתה ממוקשת — באויב שהחזיק בצוקים הרמים שממערב לדרך ונכנסו עמו בקרב, בתנאים קשים וחמורים להם ביותר. יחידתנו המשורינית הקטנה הוכרעה בקרב זה; המשוריניים ורוב הגיפים נעזבו בדרך והלוחמים נסוגו בערוצים שבין ההרים לעבר עמק החולה. היו לנו אבדות — הרוגים, פצועים ושבויים, וכן נפלו לידי האויב המשוריניים על נשקם. אחר קרב זה השתלט האויב במוחלט על הדרך העולה למנרה והיא נמצאה במצור, מוקפת מצפון, ממזרח ומדרום, ולא היה בידינו להגיע אליה ברכב. היה הכרח לחוש ולשחרר את מנרה, וכעבור יום תקפה פלוגת רגלים את המישלט שִׁיך־עֵבֵד, כדי לכבושו. האויב כבר היה מבוזר היטב במישלט זה והציב עליו רוב כלי־נשק מכל הסוגים, ויחידתנו התוקפת נתפשה בשטח־הריגה קשה, והומטרה עליה אש קטלנית ערוכה לפי תכנית מדויקת;

אחר שסבלה אבדות קשות נאלצה לסגת, ומאמציה להוציא את פצועיה וחלליה משדה־הקרב עלו חלקם בתוהו, ואילו לוחמים נפלו שבויים בידי האויב. משנתייצבו בדרך־כך כלשהו נצחונותיו המקומיים של האויב, נשתלבו מהם ובשכרוננו זה חתר לנצל את הצלחותיו. הוא המשיך את התקדמותו והשתלט על הרכסים דרומית ודרומית־מזרחית למנרה, החולשים על הכביש הראשי והיחיד לרגלי ההרים, העולה מראש־פינה אל ישובינו הצפוניים. הוא התקיף קשות את התחבורה שעל הכביש ובשעות היום שיתקה לגמרי. מאחר שהתחלנו נעים בלילות — ירד ותקף את תחבורתנו על הכביש גם בשעת החשיכה, ואמנם, קשה מכל היתה הפרעת תחבורתנו שעל הכביש המתפתל ועולה, כשמשני צדדיו לחצו עליו כוחות אויבים. מכאן, ממזרח, האויב הסורי, המחזיק בראש־הגשר שבמשמר־הירדן, מרחק ארבעה קילומטר מהכביש; ומכאן, ממערב, כוחות „צבא ההצלה“, שכבר הגיעו אל הכביש ממש וכמעט שעלה בידם לנתקו לגמרי.

קאוקג'י היה הלום חדוה. אחר כשלונותיו הרבים — הנה האירה לו שמשו. כל ששאף וחתר אליו משך שנת המלחמה הקשה ורבת התלאות — הנה הוא מתגשם לעיניו: יש להגביר את הלחץ, להכניס כוחות נוספים ומנרה תפול. אחריה תתמוטט משגב־עם שתמצא מבודדת, מרוחקת, ללא כל קשר ואחיזה. השתלטות על הכביש המרכזי שבחולה, לרגלי ההרים, תערער את הישובים הצפוניים שיחיו מכותרים, ועם התערערתם יפול הגליל המזרחי כולו.

אולם מנרה הצעירה, החלוצית, קשת־העורף, עמדה איתנה במצור, מוקפת אויבים מסביב. בלילות היו יחידותינו המוכות מטפסות ועולות בערוצים תלולים ומביאות נשק נוסף, תחמושת, מזון, לחזקה ולבצרה. צורפו אליה לוחמים נוספים מיחידות הצבא, מנוסים בקרבות רבים שבחזית הצפון במשך המלחמה. הקבוצה הצטיידה יפה יפה והכינה את עצמה למצור ממושך תוך משטר חמור של מלחמה ורוח רצינית, איתנה, ועם זה חששנית משהו. מה שאין כן בישובים שבגליל המזרחי שלמטה — פה השתררו לפתע דכאון גדול ומבוכה רבה. אחר השקט וההתאוששות, שבאה עם ההפוגה השניה, בחלוף האימה והאסונות שהיו מרחפים בעשרת־ימיה־הקרבות — הכל פתאום התקדר. הרעה נפתחה בשעה ומכיוון שלא פללו להם. המשקים, שידעו ימ־רעה והרס רב והזנחה, תוצאות הקרבות הקשים עם הסורים — כבר התחילו בשבועות האחרונים להתעודד קמעה, לעבוד את הקרקע, לטפל בבעלי החי ששרדו, לתקן את ההריסות, לפנות את עיי המפולת, ואף היה מי שהתחיל חולם על החזרת הילדים שגלו לחיפה העיר, אשר קיבלתם בחביבות, אולם בתיה, חומותיה, רחובותיה היו קשים להם וזרים כל כך. הבית הנה הוא שם בגליל, בשדות, במטע, ברפת, בדיר, שם באשר אבא ואמא שומרים הרבה ועובדים מעט חפורים באדמה, והאויב יורה עליהם בלי הפסק.

משנתייצבה ההפוגה השניה בגזרת־החזית הסורית והאש שככה — הרגישו עצמם המשקים האלה ערירים יותר, עצובים יותר, וחשו ביותר ריחוק ילדיהם.

בתוך מערבולת הקרב והאש — אין דבר זולת קרב ואש, ואחת היא התאוה החושנית שאין לה סייגים — להרוג באויב, להרוג בו, כי רק בהריגה זו ההצלה לכל, לכל. כל הרצונות, השאיפות, המאוויים, האהבות, הקנאות — הכל נדחק פתע לזוית חבויה שבנפש, ולא נותר אלא רצון גדול אחד, רצון־שבהכרה ורצון־שבתחושה, רצון פרימיטיבי, חיתי, רצון של תודעה צלולה, עליונה: להרוג באויב, להרוג בו. הנה הוא רוחש פה מסביב על ההרים, על הטרשים, בין השיחים, זוחל וקרב אל גדרותינו. רצונו — להרגנו, להשמיד את עבודת השנים הרבות, לכלות את תוחלתנו היפה, להרוס את קני העמל והתלאה והחלומות, להניח את ילדינו שבגולה יתומים, עזובים, ללא אחיזה ובית. לפיכך: הרוג בו, הרוג. יתגוללו גופותיהם על גבי הסלעים, ירקיבו ויעלו צחנה, יאכלום וינקרו העורבים השחורים, כי בזה ורק בזה ההצלה. אולם, מששככה האש ושמשה היתה יוצאת בבוקר, רוגעת, שלווה ומטילה צללים ארוכים, דוממים בחצר, ואין יריות ואין אירונים מטילי פצצות — צף פתע וחזר ועלה הכל מחביוני הנפש: איזו עגמה מסביב, איזו ריקנות באין הילדים. ובשקוע השמש גדלה הנביכות פי שבע — אנה ישים איש המשק את פעמיו לעת־ערב, אחר העמל המייגע, המבקש פורקן־מה חלף התלאה הרבה, ובית הילדים ההרוס למחצה הוא שומם וזנוח ודומם דממת עצבון. ומשעברו שבועות והשקט נמשך — מצצו הגעגועים בגומת הלב ולא הרפו: ואולי להשיב פשוט את הילדים הביתה? הן יש מקלטים, ואפשר לשפרם, להתקנם לילדים. אב תולה עיניו בשדרת־ברושים שבפרדס ונזכר איך טייל פעם בשדרה זו, המתנדנדת ברוח, באחוז ביד בנו הפעוט. דומה עליו כי זמן רב, רב כליכך, עבר מאז. היוסיף עוד לטייל אי־פעם כך? אבל הן שקט עתה. עוד מעט יוחזרו הילדים והחיים ישובו וישטפו במסלולם, אלה החיים אשר בריקנות ההווה. תוך פזילה לעבר העבר והעתיד, הם נראים יפים כל כך.

ופתע — קרבות במנרה. יריות מהדהדות במזרח, פגזים מתפוצצים בהרים, האויב מתקדם, הכביש תחת אש, סכנת המצור מתחדשת. וכל החלומות שנרקמו ונראה היה כי יקומו בקרוב — הנה הם נמוגים והולכים. כל הטוב והיפה — הנה רחק פתע מאוד־מאוד.

במשקים, בשדות, ליד שולחן־האוכל, היו שואלים בלחש, בתמהון ובביישנות־מה, אך ללא טרענה: היכן הצבא? מה קרה לו לצבא? האין בו עוד כוח לעמוד בפרץ? הצבא, שברית־דמים עמוקה כליכך נכרתה בינו ובין אנשי־המשקים עובדי האדמה; הצבא, שחש לכל מקום קרב, שלא הזניח כל נקודה, ולו חלושה, מבודדת וחדלת־תקוה ביותר; הצבא שנלחם בכל מקום שכס־אחד עם בני המקום באחוות־נפש אשר אך הנשק והקרב יכולים להולידה; הצבא שניתן בו אמון עמוק וללא סייג — היכן הוא צבא זה? מדוע בוששו פעמיו? מדוע אינו חש לבלום את התקדמות האויב, המסכנת את הגליל המזרחי כולו? האם לא יאחר את המועד?

מה השאננות הזאת באהלי הצבא ובמטות היחידות? מדוע קהתה פתע תחושתו החדה נוכח הסכנה הגדולה ממערב?

כזה וכזאת היו משיחים בדאגה בגליל המזרחי, ויותר מזה היו מהרהרים, בחינת לבם לפיהם לא גילה. אולם הצבא היה חייב בשתיקה ולא יכול היה לגלות באותם הימים מה תכניות נרקמות באהליו המרופטים. כי אחר כשלונותינו בקרבות המקומיים סביב מנרה, לא מצאנו כל טעם להתכתש עם יחידות קאוקג'י על מישלטים אלה, במקום שהוא בחר בו, ובתנאים שהיו נוחים לו, לאחר שהתחזק על הצוקים. נשאנו את לבנו למיבצע גדול ורב־תנופה, למיגור מוחלט של כוחו ולהשתלטותנו על הגליל כולו, מיבצע שאנו נהיה היוזמים אותו ושיבוצע בזמן, בשיטה ובמקום שאנו נבחרם ובתנאים שאנו נקבעם. שלפנו מנרתיקנו תכנית ערוכה לדקדקיה, שהצריכה אך בכמה פרטים סיגול למצב החדש ולהיערכות האויב כפי שהיתה באותה שעה. בהכרה צלולה וביודעים הנחנו לו לאויב שישים מצור על הגליל, שכן ודאי היה לנו שמצור זה לא ימשך אלא ימים ספורים, עד שנפתח בפעולתנו.

אותם הימים היו כל ישובי הגליל מצויידים היטב בנשק, תחמושת, מזון וכל הנחוץ למצור ממושך. ידענו, כי ניתוק של ימים לא יערער אף אחד מהם ולא יביאם בתנאים שאין בכוחם לעמוד בהם. לפיכך התבוננו בשויון נפש קל בתנועת המצור של קאוקג'י על ישובינו, ואפילו היו בינינו שראו תנועתו זו בעין טובה, מאחר שהאמינו, כי צעדו הבולט כל־כך בהפרת ההפוגה, יניח בידנו סיבה מוצדקת, מבחינה מדינית, לפתוח בפעולה מקיפה כנגדו.

המשקיפים הצבאיים מטעם האומות המאוחדות התרוצצו התרוצצות קשה בינינו ובין קאוקג'י וניסו לשדלו, כי ינטוש את המישלטים אשר כבשם בימי ההפוגה ובניגוד להוראות מועצת־הבטחון. הם הזהירו וחרזו והזהירו אותו על התוצאות האפשריות, אם צבאנו יטול גורלו בידו. קאוקג'י, שהיה מעודד על ידי הצלחותיו, דחה אותם בשחצנות ובאמתלאות נבובות. ואנו לא נאמר, כי יש לנו יסוד להצטער על כך, שהוא עמד בתוקף ובעקשנות על כיבושיו. סיכמנו, בעצה ובאישור המטה הכללי, את תכנית הפעולה ונקבע המועד לביצועה. פעולה זו קראנו לה מיבצע חירם.

מושה ברמל

עם זכר חברינו

ש כ ו ל י ם

קבר ראשון

אעמוד מול הקבר, זה הקבר הראשון באדמתנו. האדמה אדומה וחלקה. החליקוה רגלים שדרכו סביב באותו יום סגרירי. התלולית כבר שקעה, שקעו מעט האבנים המסמנות את הרבוע — אבנים חצבנון מאדמת הטרשים. כשעלינו הנה, למנרה, כרתנו ברית עם האדמה הזאת, ברית של עמל וזיעה. וכיום הזה, כשאנו עומדים מול הקבר הראשון, כאילו כרתנו ברית חדשה. נחתם מעגל של גורל. ומול פני המוות שבעתיים יקרו החיים. עצים צעירים יעטרו את בית עולמנו סביב. ואולי יש משום יד לנופלים בשתילים האלה, יד — ובשורה של נצר חדש; ובנוף הרחב הנשקף מבית העולם — זכרון של דממה.

ערב אזכרה

מבינות דממת־האבל של הזכרת הנפש היקרה רוטטת שירה אדירה. עתים יש הרגשה, כאילו השירה הזאת צריכה להתפרץ — שירה של און וזעם, חלחלה וכוח.

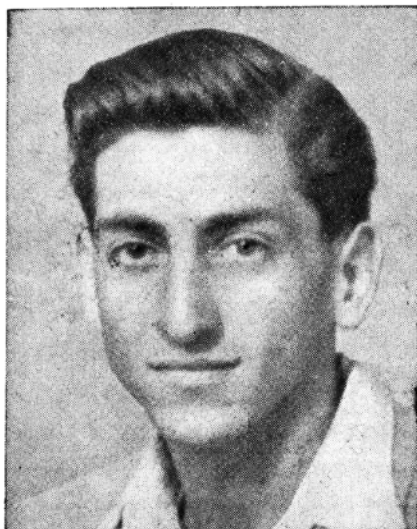
אנחנו צריכים להעלות את הרגעים הללו למעלת חוויה משותפת ועילאית. צריכים אנחנו לחצוב מתוכם את הכוח היוצר והמקיים. אל הורד ראש! תמצא היד המגששת באפלה של העצב האישי יד־אחים המחפשת כמות. נשאב נא כוח משותפות אבלנו, נתלכד לציבור גדול ומאוחד שידע לעמוד ללא רתיעה מול נחשולי־הזמן. נשא נא יחדיו את גורל חיינו, יחדיו — חזקים.

בימי אסון

אילו היו מלים, מלים נוקבות עד התהום... אבל אין, אינן. ישנו האסון. ישנה זוועת האסון שירד עלינו כהלמות פטיש, כמכת קורנס הגורל. וישנם הקברים במדרון השדוף, באדמת הסלעים הקשה, הנם כאן, עד שאי־אפשר להבין שבמו ידינו כרינו אותם ובמו ידינו סתמנו עליהם את הגולל. צריך לראות דמעת אם שכולה, לחוש דממת אב ושתיקה נוקשת של חברה אלמנה כדי להתעורר מזוועת הימים האלה ולראות בשלמותו את החבר שנקרע מרקמת חיינו, להעלות את דמותו כפי שהיתה בתוכנו. ואם זאת נדע — לא נוכל להעלות אלא קוים בודדים, והאדם החי כבר איננו, איננו...

יחזקאל

יוסף בן איתי

נולד בשנת תרפ"ח בפולין
נפל בשבט תש"ח בדרך למנרה

איש החברה

כשנתיים ימים חי יוסי בתוכנו. אהב את החברה ואת חיי הקיבוץ ואלה כוונו את דרכו. יוסי התרחק מהעצבות ורוחו היתה תמיד בדוחה עליו. שיר חדש — אך זה הופיע, ויוסי כבר רשמו בפנקסו ומנחיל אותו לחבריו. תמיד היה ער ושמח. ראשון היה ליוצאים במחול, ובעקבותיו יצאו כולם.

את כל מרצו והתלהבותו שיקע בעבודה. בהיותו בהכשרה בעין־גב ובגבעת־השלושה עבד באופן עצמאי בעבודת הפלחה שידע אותה על בוריה, ובה גילה את אחריותו הרבה ואת מסירותו ללא גבול. שנא את הבטלה ואפילו בשעת חליו היה מנסה להתגבר על חולשתו ולצאת לעבודה. אם קרה מקרה והרופא ציווה עליו לשכב במיטה היו ימ־מחלה אלה גורמים לו צער רב. האמנם כעת אני זקוק למנוחה — כך היה טוען — הן בשדה נשרף החציר!

הימים ימי הכרות אר"מ על הקמת המדינה. בארץ מתחוללים קרבות. בגלל בריאותו הרופפת אין משתפים את יוסי בשמירה. הוא כולו אומר התמרמרות. — בפלמ"ח ניסו למנוע ממני את האימונים, אך רצוני הכריע. ועתה, כאשר אני יודע כבר לאחוז ברובה לא יתנוני להיות בין המגינים? — הוא לא נתן מנות. זוכרת אני באיזה גאווה סיפר כי הרופא התיר לו לצאת לשמור. בשמחה נשא את הרובה על כתפו ויצא למלא את תפקידו. והנה נאלץ לעבור לבית־החולים לשם ניתוח. התבייש בדבר ולא גילה אותו לחבריו. לשאלותיהם השיב כי הוא יוצא לחופשה מיוחדת. מה השתוממנו כאשר התבררנו כי יוסי עבר ניתוח ויחזור הביתה כעבור שבוע. — מה, יוסי בבית־החולים, ואנחנו לא ידענו? — אך מיד נזכרנו כי הוא תמיד התבייש לשיח בחוליו. חכינו בקוצר רוח לשובו והתכוננו לקבל את פניו. אך יוסי לא שב עוד. בדרכו למנרה נפל מידי מרצחים.

אהובה

דרך חייו של יוסי

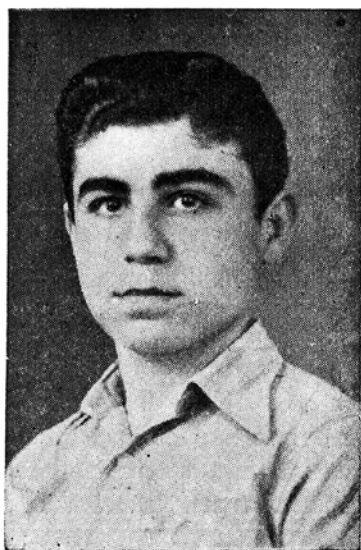
יוסי בן אמתי נולד בשנת 1929 בפולין. בן למשפחה שומרת מצוות. עוד בגיל צעיר נתיתם מאביו. בשנת 1936 עלה ארצה ונכנס למוסד דיסקין בירושלים. החיים והאווירה הדתית במוסד היו למורת רוחו ובשנת 1942, משנפטרה אמו, החליט לחפש לעצמו דרך אחרת. לאחר מאבק קשה השתחרר מהמוסד אשר כבלו העיקו עליו מאוד והצטרף לשורות הנוער-העובד.

בשנת 1944 עבר לעבודה בנהלל. שם דבקה נפשו בעבודת האדמה, והוא החליט לצאת להכשרה — הכשרה מגוייסת. בראשית שנת 1946 הצטרף לקבוצתו בעין-גב. לאחר זמן מה שוחרר מהחטיבה מסיבות בריאות, אך רצונו העז לחזור ולהיות ככל החברים הכריע, והוא גוייס שנית.

יוסי היה מסור לעבודה ולחברה ולבו היה פתוח להדרכה ולעצת חבר. בהיות קבוצתו בגבעת-השלושה עבר לבטים רבים בגלל הקשיים החברתיים שנתקלו בהם ואף החליט לעבור לקבוצה אחרת. אך החלטת הקבוצה להמשיך במשותף למרות הקשיים שכנעה אותו, וברצון קיבל את מרות הקבוצה.

עם הצטרפותו למנרה נתקל בקשיי קליטה אך הוא התגבר עליהם וראה במנרה את מקומו הקבוע. אולם רצונו העז להיות בשורות המגינים והבונים לא ניתן לו. שדוד נפל, והוא אך בראשית דרכו.

יהודה דינמורי

נולד בשנת תרפ"ז בדמשק
נפל באדר א' תש"ח בדרך למנרה

דרכו של יהודה

יהודה דנגורי נולד בשנת 1927 בדמשק. בשנת 1934 עלה ארצה יחד עם הוריו שהשתכנו בחיפה. בהיותו בן ארבע-עשרה סיים את חוק לימודיו בבית הספר העממי "נצח ישראל" ונכנס לעבוד במקצוע המסגרות. יחד עם זה המשיך להשתלם בשעורי ערב בטכניון. אותו זמן הצטרף לשורות הנוער העובד והיה בין החברים הפעילים בסניף.

כשלוש שנים לאחר הצטרפותו להסתדרות הנוער העובד עבר סמינר לפעילי התנועה ובסתיו של שנת 1945 הצטרף לקבוצת ההכשרה "אחים" בעין-גב. התנגדותם החזקה של הוריו לצעד זה לא עכבה בעדו, כי הוא היה חדור הכרה חלוצית, אהב את חיי החברה, חיי עבודה ושיתוף.

עוד בזמן הראשון להיותו בקבוצת ההכשרה היה בין החברים הפעילים ביותר. לכל תפקיד שהוטל עליו ניגש מלא מרץ ורצון לפעולה.

רבים הלבטים והקשיים אשר עברה הקבוצה, ויהודה היה תמיד בין המחזקים והמעודדים את החברים. תמיד היה ער ושמת, חזק ברוחו ואיתן בעמידתו. כשנתיים ומחצה ליווה את הקבוצה כחבר מרכזי. עם הצטרפותנו למנרה הרגיש את עצמו טוב מאוד. בעבודה מצא תמיד את סיפוקו המלא. ברצון ובהתענינות היה ניגש לכל עבודה הבאה לידיו וממלאה בדייקנות.

שמח לנסיעתו לארגון "ווינגייט" כדי לסיים את העבודה בהקמת הלול שם. בדרכו חזרה עם השיירה נתקל יחד עם שאר החברים באש האויב, ויד מרצחת ניתקה את פתיל חייו. יהודה ושני חבריו אשר נפלו חללים בקרב למען ארצנו וחירותנו — יהיה זכרם משולב ומושרש בחיינו וביצירתנו.

יוסי

בעבודה

מיד עם בואו אלינו התגלה יהודה בעבודה, נודע כחבר טוב ועליו השואף לדעת וללמוד את מקצוע המסגרות אליו התקשר. טוב היה לפנות אליו בכל בקשה. תמיד ידעת — יהודה ימלא את המבוקש בדיקנות ובהסברת פנים. הוא בא בתקופת העבודה בעין-העמק. בשעת העבודה ה"בוערת", ועזרתו הורגשה מיד. כאשר השאירוהו לעבודות הבית מחה על כך. הוא רצה לצאת יחד עם כולם לביצוע העבודות הגדולות. מה מאושר היה עת חזר מחקוק או מרמות לאחר גמר העבודה שם. אחר כך יצא לעין-העמק להקמת הלולים. כך נכנס לעבודה ומהר מאוד היה מאלה שאומרים עליהם ש"אי אפשר בלעדיהם". נוח היה לבריות וגילה הבנה רבה בעבודה. תמיד היה עליו ואת העבודה אהב ללא חשבון של שעות. תמיד רצה "לחטוף" עוד ועוד.

כאשר הוצע לי לצאת לרמות להקים שם לול גדול חששתי תחילה, אך כאשר נודע לי שגם יהודה יצא אתי הייתי בטוח שהעבודה תעלה בכי טוב. והימים ימי מתיחות בארץ כולה וביחוד בסביבת רמות. כל פעם היו מתקבלות ידיעות על תנועת האויב בכוון לשם. האנשים ברמות, שלא באו במנין הלוחמים להגנת המקום, היו לנים בלילה במצודה. יהודה לא הסכים לכך. הוא אמר — יהיה אשר יהיה, אך נהיה ביחד עם כולם. בשבוע זה של עבודתנו המשותפת הכרתיו מקרוב. הוא התיידד עם כל חברי המשק ועם אנשי הפלמ"ח. היתה זו חבורה עליזה, נערים ונערות צעירים, אשר בעצם ימי הקרבות לא שכחו לרקוד ולשמוח, ויהודה נמצא ביניהם כאחד מהם ומושך אף אותי לחברתם.

גמרנו את העבודה. כמה שמחנו לחזור הביתה. כל ערב היינו צופים לעבר מנרה ובוחנים — האם נראים האורות? ואם ראינו אור ידענו כי הכל בסדר. כאשר נודע ליהודה, כי לשיירה שלנו ילווה גם הטרקטור ביקש לשבת כעוזר ליד נהג-הטרקטור במקום אחד מאנשי הפלמ"ח. הוא יצא מהמשוריון וישב בטרקטור הפתוח, ושם נפל.

קשה להשלים עם העובדה כי יהודה איננו. הוא חסר לנו כל יום. עבודתנו היתה אחרת, פני חיינו היו אחרים אילו היו אתנו חברינו שנפלו, ואתם יהודה.

ראובן

על יהודה

על יהודה כי איננו עוד...

זוכרת אני, כיצד נפגשתי אתך לראשונה. היה זה לפני ארבע שנים. נשלחתי להדרכה בסניף הנוער-העובד בחיפה. לראשונה למדתי להכיר נוער אשר מצוקת החיים אלצתהו לצאת בגיל צעיר לעבודה. הייתם ברובכם מבני עדות המזרח, ממשפחות מטופלות בילדים, אשר לא הביטו בעין יפה על „הסתובבותכם“ בסניף.

לאחר יום העבודה בבתי המלאכה והחרושת באתם לצריף כדי „ליהנות קצת מן החיים“, ללמוד, לשיר, לרקוד ולעתים גם „סתם להפריע קצת“, לפרוק את עול העבודה מעל כתפיים צעירות ולהשיג את אשר נבצר מכם להשיג בבית. מתוך כל השכבה בלטה דמותך במיוחד. נער שקט ורציני. כשרציתי לתהות על קנקנך ונעצתי בך את עיני חייכת את חיוךך המיוחד, הביישני, והשפלת את עיניך.

רק חדשים מספר פעלתי בתוכם והנה נקראתם אל שורות החטיבה. מרבית חבריך נענו מיד. קסם להם התפקיד ורמזה ההרפתקה — צבא במחתרת. באחד הימים ניגשתי אליך ושאלתי אותך לדעתך על הגיוס. כרגיל חייכת, התביישת להישיר מבט וענית, כי עליך לתמוך במשפחה ובכלל... וידעתי מה

משמעותו של „בכלל” זה: קשרת את ההליכה לחטיבה עם ההליכה לקיבוץ, ואת הקיבוץ טרם ידעת...

בשנית נפגשנו לפני חדשים מספר. עבדתי בשוב קיבוצי אחר וחזרתי לחופשת־שבת הביתה. ולפתע פגשתיך בחדר־האוכל שלנו. תמהתי — הכיצד, אתה? ידעתי כי הגיעו אלינו חברים חדשים אך לא תארתי לעצמי, כי גם אתה בין הבאים.

שוב, באותו חיוך על שפתיך, הזמנתם אותי, אתה וחבריך, לבקר ב„משכנכם”. והערבים — ערבי מנרה הקרים. לכששאלתי אתכם — נו, ואיך הקור, נעים? — ענית: לא נורא, ודאי נתרגל, העיקר, שירד שלג בחורף. — ישבנו בחדרכם. סיפרתם על הימים מאז. על חבר שעזב, שני ושלישי. רובם חזרו העירה. והנה דוקא אתה, אשר כה פקפקת בהתחלה — הגעת לקיבוץ. ידעת בבואך כי לא קלים החיים במנרה, אך כיצד אמרת אז? — בעבודה מסתדרים כבר, בחברה קשה קצת אבל נקוה שבמשך הזמן יהיה טוב, במשך הזמן נרגיש כמו בבית. —

והנה, אך התחלת לטעום טעמו של בית, נפלת במערכה.

שרה

צורר זכרונות על קברו של יהודה

שנה עברה מאותו יום מר, בו כרעת־נפלת על אם הדרך לביתך, למנרה. כל כך רצית להגיע הביתה, ובמחצית הדרך נפלת. לא עלה על הדעת, כי גם אתה תהיה בין הנופלים. נלקחת מאתנו לפתע ובאכזריות. הלכת מאתנו והשארת חלל ריק. רק צורר זכרונות נשאר, רק לקט זעום של זכרונות משותפים.

בוא נא, יהודה יקר, נחזור נא לאותם ימי הנעורים על חלומותיהם. נחזור לאותה עיר רועשת, לאותו בנין האבן בעל התריסים הירוקים; לאותו מגרש ריק עם עצי הזית המצלים; לאותו צריף ירוק ורועע בחיפה העיר, שהומה ורועש מעשרות בני נוער תוססים — הלא הוא צריף הנוער־העובד, כור מחצבתנו.

התזכור את מעשי התעלולים שלנו? כיצד אנו, ה„גיבורים”, השלכנו אבנים על ביתו הרועע של אותו ערבי זקן, סתם, כדי „לעשות רעש” וכדי להוציא מפיו את צורר הקללות העסיסיות? התזכור כיצד נסנו משם בטרם תשיגנו ידו? לא היתה לנו כל כוונה רעה, חלילה, אך היינו עלולים לספוג מידו מנה הגונה. הנה כבר נשמע קולו העבה. מטר של קללות ניתך על ראשינו ואנו נמלטים בקוצר נשימה לצריף, שם הוא כבר לא ישיג אותנו.

השתרשת עמוק בחיי הסניף והתנועה. השתתפת בפעילות בשיחות ובמסיבות,

בערבי־שבת ובטילולים. אינך יודע שובע, תמיד רוצה עוד ועוד. לא היתה פעולה שלא השתתפת בה. צמא היית ללמוד ולדעת את חיי התנועה.

החיים בסניף הולכים ומתקדמים, ואתה מארגן חברים נוספים להגברת כוח התנועה, ויחד עם זה אתה מתחיל לקלוט את רעיונות הקיבוץ ואתה רוצה כבר להגשים את דרכו. אך התנגדות ההורים מעכבת בעדך, ואתה מבין אותם ודוחה את היציאה לזמן מה, ובינתיים אנחנו יחד משכנעים את ההורים כי זו דרכנו ועלינו ללכת בה.

התזכור את אותם הלילות האפלים, עת היינו חוזרים הביתה כמתגנבים, מלוכלכים בצבע ובדבק? „פלוגת הורסי הפרקציה“ כינונו. וכשהיינו נתפסים על ידי ההורים היינו ממצייאים תירוצים מתירוצים שונים. — התזכור את שבתנו אותו יום מתחת לעץ החרוב המצל? אז החלטנו על יציאה להכשרה ועל יצירת גרעין להתישבות.

התזכור את אותו הלילה בעי־גב במחסן הבנות האפל? מכוסים היינו בשכבה עבה של אבק וזיעה ונושמים בכבדות. עבדנו אז בחפירת בור כדי להביא את נשק־המגן למקום מבטחים, לבל תשיגנו יד אויבים וצוררים. מדי פעם היינו נאלצים לצאת כדי לנשום קצת אויר צח. רק עם בוקר סיימנו את העבודה. אז אמרת: — כגנבים אנו עושים את מלאכתנו...

התזכור את אותו הלילה, בו עמדנו לצאת לפעולת־תגובה לכפר ערבי עוין ורוצח? התלוצצנו אז, שאנו עומדים לגרשך מהקבוצה כדי שתחזור להוריך המתגעגעים אליך ודואגים לך. ידענו שנינו, מה יקרה להוריך. ואתה ענית ברצינות רבה — זה לא יעזור, לא אוכל להיות בעיר. אני מוכרח להאחזר, כדי להכין ולהקשות את לב ההורים לימים קשים יותר. — והנה — הגיעו הימים.

מה נאמר להוריך השכולים, במה ננחם אותם ואת עצמנו?
דמותך תלווה אותנו לעד.

ח.

חיים קופרמן

נולד בשנת תרפ"ה בתל-אביב
נפל בניסן תש"ח בהרי ירושלים

נאמן לעצמו

דרך חייו של חיים הן אותן עשרים-ושלוש שנה של צעיר בישראל, אשר לידתו, גידולו וחינוכו הם בארץ-ישראל, והוא בן הארץ והיא שלו, על שפת ימה שיחק בעודו תינוק ולהט שמשוה ספג מימי ילדות; והכל כאילו ניתן לו כדבר מובן מאליה, ללא לבטים וללא התלבטות יתרה, כלבן חפשי במולדת חפשיה. כל שפעל בנתיב חייו הקצר, כל גלגולי דרכו — היציאה להכשרה ולחי-עבודה בכפר, ההליכה לקיבוץ וההתגייסות לפלמ"ח וכל שעשה שם — שום דבר אינו קשור עם משבר ועם שריפת גשרים ועם התחלה מחדש, הכל הוא בבחינת צמיחה טבעית דבר מתוך דבר, כאילו כבר נועד הגורל וכבר סומן השביל אי-אז, בעודו תינוק משחק על שפת ימה של תל אביב ועליו רק לצעוד, בצעדים בטוחים, כאדם היודע דרכו.

חיים היה אחד מבני דורו, אחד מאלה אשר גדלו יחד עם הישוב היהודי בארץ-ישראל, עם עריו וכפריו, וחי-עמל ומצוות-הארץ היו להם כדבר המובן מאליה, וכך עלו וגדלו, וכך מסרו את חייהם על ארצם, באותה פשטות וטבעיות, כדבר המובן מאליה.

אותה טבעיות ואותה פשטות בהליכות היא אשר הטעתה לחשוב שלא היו חיפושי דרך, לא היתה מחשבה מעמיקה והרהורים של ספק ותהיה על סודו של עולם וסודם של חיים. והרי לא כן היה.

חיים לא היה חטטן, ממש כשאר חבריו, אך דרכו לא היתה קלה כלכל אותם האנשים המבקשים להיות ישרים עם עצמם. וחיים רצה להיות נאמן לעצמו וללכת בדרכו שלו ולדבר בשפה המבטאת אותו ביותר; רצה לדעת דרכו ולחשב דרכו למפרע, אף באותם דברים בהם אין מחשבים חישובים. ולא פעם בא בסתירה בשל כך עם עצמו ועם סביבתו ועם קרובים לו. היה מתאונן על שהוא מסתגל בקושי לחברה. ועם כל שהיה איש רעים, אהוב על סביבתו ועל חבריו, לא התבטל לעולם בפני חברתו וניסה להיות נאמן לעצמיותו.

כמה שנסער בפנימיותו היה עצור כלפי חוץ. באחד ממכתביו הוא כותב על הדכאון הרב שהוא שרוי בו לרגל ענין מסויים, חוזר ומטעים חשיבות אותו ענין ומוסיף: „אין דבר, אל תדאגי, אינני הולך בראש שפוף, כלפי חוץ לא מורגש דבר“. סלד לדבר על עצמו ועל רגשותיו. שמא מפני שרצה להיות איש נקיין פנימי וסדר ומשמעת פנימיים ופחד משהו מפני אותם דברים שאין לו עליהם שליטה וביקורת. פעם הטיה כלפי חברה: „כתבי קצת יותר. אם זו סתם גאווה טפשית או חוסר אומץ לב לדבר ולכתוב גלויות על הרגשות ועל מחשבות שמעסיקות אותך — התגברי על זאת וכתבי כי אזני קשובות.“ — ואילו הוא עצמו לא היה מרבה לדבר „גלויות על מחשבות ועל רגשות“, אם משום אותה חרדה לגלות מקומות תורפה ואם משום ביישנות להעסיק את זולתו בעניניו. רק בעת

שסחפתו נחשולי אהבה היה נסדק שריון חיצון ונתגלה האדם כמו שהוא, על עולמו התוסס, המבקש נתיבות עולם.

לא פעם הרהרת, עד מה התאים שמו לאישיותו. אוהב היה לקרוא לעצמו „נחשתן“, בתרגום שמו מלועזית. היה בו משהו משום „פנים נחושים“, משום אותו סמל לדבר מה יצוק ואיתן. כשם שהיה עצור ונזהר לגלות את המון רגשותיו, כך היה מפליא בהתגברות על תלאה ומכאוב גופניים. אזכור, פעם נכווה כווייה קשה בעבודתו בבית-החרושת בגבעת-ברנר. החברים שחזרו מהעבודה לא גילו דבר כי לא רצו להדאיג איש, ורק לעת ערב נודע המקרה. בהולים חרדנו לשם. קיבל אותנו בפנים שוחקות והתלוצץ על חשבון דאגתנו. אחר-כך הביאוהו לבית-החולים והיה צורך בטיפול מיוחד, כרגיל במקרים כאלה, טיפול הקשור בכאבים רבים שעל כן רגילים להרדים את החולה תחילה. שאלו הרופא: „היכן נולדת?“ „בתל-אביב“, השיב חיים בגאווה מה. „אם כך“, המשיך הרופא, „נוכל לוותר על ההרדמה“. חיים נענע בראשו לאות הסכמה ושכב כמחצית השעה ללא נוע, לא הוציא הגה מפיו כל זמן הטיפול.

איש עמל ואמון עבודת-האדמה היה עוד משחר ילדותו, עוד אי-מאו, במשק הזעיר של אביו בצפונה של העיר, ממש ליד גבול הכפר הערבי. יצא להכשרה בקיבוץ והוא עדיין נער, עוד לא מלאו לו 16 שנה. בשדה-נחום היה בין היחידים בקבוצתו אשר התמידו בעבודה בענף חקלאי, עבד בכרם במשך רוב השנה, עבד במסירות ובאחריות. קבוצתו קטנה ומפולשת, שני חלקים מתנצחים בתוכה — קבוצת יוצאי כפר-סבא, מבוגרים יותר, פיהם מלא סיסמאות מהפכניות ואילו ממחשבה על הגשמה עצמית רחקו מאוד, והקבוצה השניה, קבוצתו של חיים, ה„תל-אביביים“, צעירים יותר ורעשנים פחות ומנסים בתום וביושר להיות שלמים עם דרכם הקיבוצית.

לא ניחא היה לחיים ולחבריו בקבוצה הזאת, וכשקרבה שנת ההכשרה לקצה הודיע כי לא ימשיך לחיות עם הקבוצה, ואתו עוד מספר חברים מהצעירים. למשלחת, שיצאה „לתור את הארץ“ כדי לחפש מקום מתאים להשלמה, הצטרף חיים בתור „משקיף“, כמי שמבקש מקום לחבריו אשר אמרו ללכת בדרכם המיוחדת. ל„גליליים“ נמשך בשל צעירות הקבוצה ובשל האפשרות להתחיל בבניית ישוב מא', וכשהוכרע בקבוצה על הליכה ל„גליליים“, הודיע חיים כי הוא הולך יחד עם שאר החברים. רק בודדים מקבוצתו הגיעו אלינו, וביניהם היה חיים היחידי אשר נשאר נאמן לדרך הקיבוץ. נכנס מיד לעבודה חקלאית, אם כי היה לו קשה להתרגל לחיים של פועל שכיר. לא פעם היינו חייבים להרכין ראש מתוך חרדה למקום עבודה, וחיים היה אז זועם ונסער וחסר סבלנות. התחבב מהר על כל החברים בשל יושרו, תום דרכו ומסירותו. זכורני, איך התמסר לספריה הזעירה שלנו שהיתה עד אז מוזנחת, איך השליט בה סדרים, ממש כשם שאהב סדר בכל שטחי חייו ופעולותיו. עם זאת היו לו קשים החיים בקבוצה כי היה צעיר מכולם וסבל בשל כך.

כשנה חי חיים בקבוצה. אחר־כך באו ימי הגיוס לפלמ"ח, ימי הפיכתו ממסגרת הקוראת לחבריה למספר ימים בחודש בלבד למסגרת של „עבודה ואימונים“. נתבענו להוציא מקבוצתנו הצעירה חמשה חברים. חיים רצה לצאת, מאוד רצה לצאת ומאוד שמח כשהדבר ניתן לו.

מאז הוא חי רחוק מהקבוצה. וכיון שהיה רגיל להיות ישר עם עצמו בא לא פעם בסתירה בשל סבך היחסים של אדם הרוצה לראות בקבוצה את ביתו ועם זאת חי רחוק ממנה. ביותר נדבק לקבוצה אז, בימי העליה למנרה. כמה היה קשוב אז לכל דבר הנעשה במנרה, כמה היה מיצר על שלא ניתן לו להיות שותף לבנין מהמסד.

אך עקר חייו היו שם, בפלמ"ח, ב„מחנות העבודה והאימונים“. והוא מנסה למסור כל שיכול בשלמות, בנאמנות עד תום. וכך הוא הולך בדרכו, מרצין ומתבגר ועם זאת נשאר נאמן לעצמו ולקוי אופיו אשר עוד נטבעו בו אי־אז; כך הוא יוצא לחוץ־לארץ להביא למולדת אחים נרדפים, וכך הוא ממשיך ועולה בדרכו אשר מביאתו לבסוף להרי ירושלים.

ולא נשארו לנו אלא מעט זכרונות של עבר; וטבלת העץ בקרית ענבים; והמחשבה המרה־המציקה — מה יכלו להיות לנו, הוא וחבריו אילו היו עמנו; וזעקה חנוכה־חרישית על רעות שהופרה ועל חיים סוערים ותוססים שאינם.

יוקני

ישר-דרך

צר לי עליך אחי יהונתן... נפלאה אהבתך לי...

חיים קופרמן הגיע לשדה-נחום עם קבוצת-ההכשרה של הנוער העובד בשנת 1940. אז היו קבוצות-ההכשרה קטנות במספרן, בנות 10–15 חברים, וממילא סבלה הפעולה החברתית לארגון וגיבוש גרעין לחיי הגשמה.

חיים התבלט מבין חברי הקבוצה דוקא בצניעותו ובאופיו האציל. היה בין הצעירים בקבוצה, יפה-תואר, תמיר ואהוב על כולם. הצטיין ביחסו הרציני לעבודה ולחיי הקיבוץ. בקבוצה זו היה חלק נערים אשר היו זרים לשאלות הקיבוץ וההגשמה החלוצית. לא כן חיים.

עם גמר שנת-ההכשרה החליטה הקבוצה להצטרף לקבוצת „גליליים” בנס-ציונה. רק מעטים מבני הקבוצה הגיעו ל„גליליים”, וביניהם היה חיים היחידי אשר נשאר נאמן לקבוצה. שאר החברים נשרו ועזבו מהר.

עוד בימים הראשונים גויס חיים לעבודת-ההדרכה בסניף הנוער-העובד במקום, למרות התנגדותו בטענה, שאינו מוכשר לתפקיד כזה. אך תכפו עליו דברי הח' דויד כהן שהיה אז אתנו בחגיגה למלאת שנה לקיום „גליליים”.

אכן, מי עוד כמוך, חיים, התאים לתפקיד זה של הדרכה בנוער ולכל תפקיד אחר אשר קיבלת על עצמך בדרך חייך הקצרים? מי עוד כמוך היה איש-אמונים וישר-דרך בחיי ההגשמה? מאז קיבלת את הכשרתך בשדה-נחום הן הוספת לצעוד בנתיב ההגשמה ולעלות בדרך חייך ממבחן למבחן. לראשונה בנס-ציונה בחיי קיבוץ, אחר כך עם גיוסך לפלמ"ח בו מלאת תפקידים אחראיים, ועד למלחמת העצמאות והקרבות על הבקעת הדרך לירושלים.

ננצור את זכרך, חיים, עם זכר כל חברי הקיבוץ אשר נתנו את חייהם במלחמה על עצמאותנו ובמיוחד עם זכרם של בני הקיבוץ, הדור השני להגשמה, אשר היית כאחד מהם ואשר הקיבוץ כה ירגיש בחסרונם בבנין, ביצירה ובמלחמה על קיומו בתקופת השנים הבאות. כבוד לזכרך!

יוסף פייכמן

שדה-נחום

מתוך אגרותיו

9.5.43

ל.י., שלום וברכה!

תתפלא ודאי לקבל מכתב ממני לאחר שזמן רב לא התכתבנו. הרצון לכתוב לך התעורר אצלי עם קבלת העלון האחרון. יש לי חשק לתת לך מחמאה בעד העלון היפה הזה. זהו העלון הראשון עד כמה שאני זוכר, שיש לו צורה חיצונית כה יפה, מאירת-עינים וגורמת הנאה למקבליו (ודאי גם לשולחיו?). שאלת פעם את דעתנו על צורת העלון ותכנו. דעתי היא, שצריך להשתדל לתקן את צורתו החיצונית של העלון. כמִוֶּכֶן יש להרבות עד כמה שאפשר במסירת אינפורמציה על הדברים הקטנים היומיומיים דוקא, על הנעשה במשק הזעיר שלנו, מה זרעו, איפה חרשו ומה קצרו, מה הקימו. כל דבר חדש, ויהי הקטן ביותר, משמח ונותן הרגשת־סיפוק ובטחון בקיום המפעל והתקדמותו. יש גם צורך להרבות במסירת אינפורמציה על הנעשה בתחומי השטח שקוראים לו „חברה“ או יותר נכון „יחסים חברתיים“, דבר שהוא פרובלימה מיוחדת אצלנו. ומה חדש בבית? ספר קצת על דברים שלא כותבים עליהם בעלוני.

שלך

חיים

ב

2.12.43

ל.י., שלום רב.

קצת מוזר לכתוב לך אחרי שעברו רק שלושה ימים מאז נפרדנו, אבל היות וקבלתי את מכתבך אחרי שחזרתי ואיני רוצה להשאיר את השאלה ששאלת תלויה וללא תשובה, ישבתי כבר עכשיו לכתוב לך. אגיד לך את האמת, כי גם לי בעצמי חשוב לענות על השאלה הזאת, כי הצורך לנסח את הדברים בכתב מבהיר לי יותר את הענין, וזה חשוב.

כבר סיכמתי לעצמי, שדרכי בחיים קשורה עם דרך הקיבוץ. זה בא לאחר לבטים לא מעטים והסיכום הסופי בא בעקבות מקרה פעוט, וזה המקרה: סופר ל.י., שאחד מחברי לילדות עומד להנשא לבחורה שמביאה אתה נדוניה של כמה אלפי לירות. כששמעתי על זה חשבתי, מה הייתי עושה אני אילו קרה לי מקרה דומה (וסוף סוף זה יכול לקרות...). אז סיכמתי שאני וקיבוץ הם שני דברים שקשור־חיים מקשר ביניהם. זה שאני קשור ל„גליליים“ ול„גליליים“ במנרה ולמנרה בכלל הם דברים הידועים לך ואין צורך להרבות עליהם. הנקודה החלשה שלי היא רק הקשר האישי לחברים. בנדון זה יש לי הרגשה שיכולתי להיות כעץ בלי שרשים. יחסי עם החברים הם אמנם טובים, לפעמים יחסי־חיבה (הן יחסי־ריב

אין לי עם אף אחד), אבל הם יחסים שטחיים, חסרים הם את העומק, ודוקא זה מאוד חשוב. (אני מוציא אותך מכלל זה, כמובן.) יתכן, שאני בעצמי אשם בזה, ולא רק יתכן, אלא ודאי שאני אשם, ואינני יודע עד כמה ניתן הדבר לתיקון. והווי מקור הפקפוקים שלי.

זה שהייתי בא למנרה במקרה של שחרור כבר ברור לו לגמרי. כל ביקור שלי בבית מוסיף לרצוני להפרות את המקום השמם הזה ולהפוך אותו לגן פורה. חבל רק, שאוכל לתת את חלקי רק אחרי שהחלק הקשה של המפעל כבר יעשה. אצלי אין חדש. החיים במסלולם הרגיל. ומה שלומך? כתוב במהרה, כי אני מצפה לתשובתך לדברים שדברנו עליהם.

מסור שלום בבית והיה שלום בעצמך.

חיים

ג

11.4.47

לחברים שלום!

על אף המרחק אני רואה שה"חדר" נשאר חדר ושמחתי לקבל את מכת-ביכם. זו היתה קרן-האור הראשונה מהארץ במשך שלושת החדשים האחרונים. אני מקוה שתמשיך להאיר ואשמע מכם יותר ולעתים יותר קרובות. כתבו יותר על המשק ועל החברה, על "ביצים ועל צנוניות" (כפי שר"י מתבטא), כי הכל מענין אותי וכל מלה קוראים כאן פעמיים ושלוש. שמחתי לשמוע על ההתקדמות בשטחי המשק והילודה. ומה בשאר השטחים?

איני יודע מה לספר לכם נוסף למה שסיפרתי במכתבי לשאר החברים. על איטליה ופלאיה ודאי שמעתם כבר. רק זאת אומר לכם, שהתרשמתי מאוד מכוחם באמנות הפיסול והציור ומכשרונם ליפות את עריהם. לא מזיק ל"צבר" כמוני להקלע פעם לארץ אירופית. יש הרבה ללמוד ולראות.

מסרו שלום לילדים ולכל חברי הטובים במנרה.

שלכם

חיים

ד

שבת, 6.9.47

לר"ן, שלום רב!

שמחתי לקבל אתמול את עלון הקבוצה ששלחתם. קראתי בצמאון, כי מזמן לא הגיעוני כל ידיעות על הנעשה. מתאר אני לעצמי שתחייכי למקרא שורות אלה המרמזות על הקשר עם מנרה בעוד שאיני מראה כל סימנים לכך. יודע אני שרבים הרוגז ואי-ההבנה שלא הופעתי אף פעם במשך שלושת החדשים האחרונים,

ואל כל הסיבות מתיחסים כאל תירוצים גרידא. זה נכון, כי אילו השתדלתי הייתי מוצא זמן ואפשרות להגיע. ואודה על האמת — לא השתדלתי. הסיבה היא — לא יכולתי יותר לשאת את היותי אורח במנרה. נדמה לי שפעם שוחחנו על כך והשתדלתי להסביר לך את ההרגשה הקשה שישנה לי, על שאני במשך כל זמן קיומה של מנרה — ולמעשה עוד כשנה לפני כן — אינני לוקח חלק בעבודה לבנין המקום ובהיאחזות בקרקע; על שכל חברותי מתבטאת בביקור אחד למשך כמה שבועות. הרגשת אורח שנטה ללון.

אינני בטוח אם תביני את הרגשתי. תאמרי ודאי שישנם רבים כמוני וכו'. אבל ידוע לך בודאי שאני נמצא בחוץ עוד לפני שקמה מנרה ולא הספקתי אף פעם לשהות במקום זמן ממושך, המאפשר להתקשר לחברים ולמקום, להיות בגוף בחוץ אך ברוח ובשאיפה במקום. כך, שהחברות במנרה נראית לי כבר הרבה זמן כחברות פיקטיבית, חברות רק להלכה, באופן רשמי אבל לא — למעשה. וידוע אני שהרבה חברים מרגישים כלפי את אותו הדבר, ובצדק.

מצבי כרגע איננו ברור כל צרכו. מה שמסתמן בכל אופן בצורה די ברורה הוא, ששנה או שנתיים בחוץ הן ודאיות. במצב כזה ועם סיכויים כאלה אני רואה את המשך חברותי הרשמית במנרה כחסרת טעם וקשה לביצוע ולכן אני מודיע לך על הפסקתה. אני מדגיש „חברותי הרשמית“, כי גם להבא אהיה קשור להרבה חברים, לקבוצה ולדרכה.

אני מקוה שתשתדלו להבין אותי ואת מה שהביא אותי לעשות צעד זה ואני מסיים בתקוה, שגם להבא תראו לשמור על הקשרים במידת האפשר.

בברכה

חיים

ה

שבת, 6.9.47

לחברים שלום!

רוצה הייתי בהזדמנות שאני שולח את המכתב הרשמי כביכול לר"ן, לצרף גם כמה מלים אליכם.

אתם כועסים, שאין שומעים ממני שום דבר ואין רואים אותי, ובצדק. ר"ן תביא ודאי לידיעתכם את המכתב שכתבתי והדבר יוסבר לכם. אינני חושב שתבינו את צעדי זה. אני בטוח כי לא תצדיקו אותי, כי אף פעם לא מצדיקים עזיבה. אבל מקוה אני — וזו בקשתי — שתשתדלו להבינני ואל תשפטוני קשה. מה שלומכם? מה שלום הילדים? עם כל היותכם עסוקים וטרודים, כתבו פעם כמה מלים, כי גם עכשיו אני חרד לכל מה שמתרחש במנרה. ברכת שנה טובה לכם ולכל החברים והילדים.

שלכם

חיים

21.9.47

לש., שלום וברכה!

את הבטחתי צריך לקיים וטוב יום אחד קודם.

אמש קיימנו מסיבה לחבר שעזב. מוזר, חבר עזב את המשק בו חי ופעל כמה שנים, עזב ועובר העירה בלי בטחון שיחזור, מתאספים מרבית החברים ליד שולחן ערוך ועורכים לו מסיבה. צריכה הייתה להכיר את החבר, את יושרו, פשטותו, את מסירותו ואת ההערכה הכללית אשר רכש לו, כדי להבין את הכנות שבה ערכנו את המסיבה, על אף הפרדוקס שבדבר. שמחו כולם, שמחתי גם אני על אף הדכאון שאני נתון בו. הדבר ההוא אינו נותן לי מנוח. אבל אין דבר, אל תדאגי, אינני נתון למצב־רוח, אינני מתהלך עם ראש שפוף וכלפ־חץ לא מורגש דבר.

6.10.47

לש., שלום וברכה!

הפסקת צהריים. חדר־האוכל שכרגיל הוא רועש וסואן ואין בו אף רגע שקט — ריק ושקט. אפשר לכתוב בלי הפרעה. אני מנצל את רגעי השקט שהם מעטים ודאי, וכותב לך.

הגעתי הביתה אתמול בשעה די מאוחרת. כמעט שנשאיתי ללון בדרך באיזה מקום שהוא. מין יום בלתי מוצלח היה אתמול, ללא תחבורה ותנועה. אבל לא חשוב. העקר שהגעתי.

הייתי די עייף אמש. בכל זאת הלכתי לאספה. היתה אספה על ענינים שונים, אבל גם שם לא שרתה הרוח. היה שמח מאוד (תופעה רגילה באספות שלנו). בדיחות עפו מכל צד. אי אפשר היה לסיימה והיא נפסקה באמצע. אני עובד היום במטעים ונהנה מהעבודה וממזג האויר. אין להשוות עם מה שהיה אתמול אצלכם. פשוט כף.

עיני נעצמות משום מה ותסלחי לי אם לא אמשיך יותר.

מה שלומך? איך את מרגישה? כתבי מדי פעם כפי שהבטחת. ואל תחסכי לא במלים ולא בנר, כי אחכה לתשובתך. ובינתיים שלום וכל טוב

בידידות

חיים

23.10.47

לש, שלום וברכה.

אצלכם סגריר, אצלנו חם. אצלכם אין שמש — אצלנו בשפע. מפליא, אבל ככה זה. היום היה חם והיה קצת קשה לעבוד. פשוט לא רגילים למזג-אוויר כזה. שמחתי לקבל את מכתבך, אף על פי שתמהתי לתכנן אשר כנראה התאים למזג-האוויר אצלכם ואצלך. „בלי שמש“, מכתב סגרירי.

על ענין הכתיבה עניתי לך למעשה. אני כותב מעט, בקצרה או „מודיע שאני קיים“ — כפי שאת קוראת לזה — כיון שגם את נוהגת כך. אמנם אין זו אמתלה, אך על מכתבים קצרים אי אפשר לענות באריכות.

חזרתי הביתה לאחר שהייתי כמה ימים בחוץ ונכנסתי שוב לעבודה. עובד בכל מיני ג'ובים מלוכלכים כמו זבל חימי, בור מים וכד'. עבודות לא מענינות אבל נוח לי כך כי לא אוכל להיות כאן זמן רב. אף על פי שבהרגשתי אני חי כאן כזמני אינני פטור מאכזבות שונות בקשר לחברים ולדברים שונים כאן. אני מתחיל להכיר אנשים אשר בביקורי בבית התיידדתי אתם, הכרתי אותם רק באופן שטחי ועתה נכוננו לי אכזבות. אבל מאידך גיסא מתיידדים עם אנשים אחרים ולא נורא.

קראתי בעתון שהוחלט להפסיק את השביתה בס. ואת ודאי תסעי לשם לעבוד. כתבי לי לפני שתסעי, אולי עוד אספיק לבקרך. כתבי מה את חושבת על להבא, איך ימשכו היחסים בין ס. למנרה. כתבי גם על אפשרות הנסיעה לשם ועל הסידורים הדרושים לשם כך. אם אהיה בסביבה אולי אוכל לקפוץ לשם. מה שלומך? כתבי!

היי שלום ובידידות

חיים

2.2.48

לר. שלום וברכה.

הערב זה מין ערב שקט במיוחד, הענינים למחר סודרו והחברה נמצאים איש בפינתו ועוסקים מי בקריאה, מי במשחק, מי בשיחה ומי בכתיבה. על ידי יושב אחד הבחורים ומתאמן בכתיבה במכונה (אני כבר „מומחה“ ומלמדו), ואני כותב לך כמה מלים.

שוב כמה מלים. שוב מכתב, שוב מין „במקום“ עלוב. אבל מה לעשות, זה המצב. לכתוב אין „כף“ אבל לקבל מכתבים תמיד שמחים ושמחים גם למלים ספורות. כי הן נקראות הלא פעם ופעמיים.

קיבלתי אתמול את מכתבך ומאוד שמחתי. לא חשוב התוכן, הוא הלא תמיד דומה, העיקר הדברים, המלים שנכתבו על ידך, הן שנותנות את הרגשת הקרבה, כך שנדמה לי אותו זמן שאני לידך.

ומה שלומך ר. ? איך את לומדת ומה את עושה בכלל ? כתבי קצת לעתים יותר תכופות, כי כל מכתב הוא „חתיכת ר.“ וכשאתן הכל, טוב לפחות חלק. אצלי אין חדש. הימים עוברים ביעף.

ממנרה אין קול ואין קשב. אני מאוד מתפלא ואני מנסה לזקוף את זה על חשבון קשיי הדואר. אבל זה לא מרגיע, כי הייתי מאוד רוצה לפחות לקבל את הכתובת כדי שאוכל לכתוב לי. כמה מלים. לחדר שלנו יש צורה „טיפוסית“. פתיליה ועליה מתבשל משהו. החברה יושבים ומחכים וכו', את ההמשך את לבטח יודעת.

ה„חברה/מן“ לידי מתקתק ומתקתק אבל זה לא מפריע, כי הרעש הוא מאוד מונוטוני. אבל במילא צריך לסיים. כבר מלאתי למעלה משני דפים ואנו סיכמנו שלא כמות הכתוב קובעת כי אם הכתיבה עצמה. וזאת עשיתי.

ובינתיים נשיקה אחרונה מ...

חיים

י

22.2.48

לר. שלום וברכה.

מכתבך שקיבלתי היום היה ה„סנונית“ הראשונה בצירף. היום אחר הצהריים התחלנו לעשות חשבונות מתי צריך להגיע דואר אלינו. בכל אופן — לא קיויתי, והנה הפתעה נעימה. בחיים האפורים שבכאן יש חשיבות עצומה לצבעים אחרים — ורודים, אדומים וכו'.

היום הוא יום ראשון והחשבון הפשוט אומר שאני נמצא כאן כבר כשבוע, ובמשך השבוע „השתפשפנו“ כהוגן. מרכזים את הענין אנשים ששרתו אצל ה„דוד“ והעתיקו את הכל משם, בעיקר את הדברים הגרועים ש„אנו אנו“ לא רגילים להם לחלוטין. בקצור — מסבנים אותנו (הביטוי השגור פה) כהוגן.

במשך השבוע נעשיתי לטיפוס אדם רגיל בתוך מספר גדול של אנשים. שורק למראה נערה נחמדה. שורק בקולנוע למראה זוג מתנשק, מקלל בלי הרף בדיוק כאילו ביליתי את החדשים האחרונים במדבר. החברה מימיני ומשמאלי, שכני למיטה ולחדר, מציקים לי על שאני שקוע ומנסה לכתוב מכתב „קצת ארוך“. הם בכלל סקרנים לדעת מי ומה את ומה צורתך. בחברה כזו מוכרחים להיות גלויים וכל אחד מחוייב לספר על הנערה שלו.

ר. הארכתי בצ'יזבאט וזה יספיק הפעם. כתבי את יותר ולעתים יותר תכופות.

היי שלום ונשיקת ליל מנוחה
מחיים

יא

16.3.48

לר. שלום וברכה.
חזרנו היום לאחר יום וחצי של מחנה רטוב. נזכרתי בימים ההם של מחנות הנוער והילדים על שפת הים. ההבדל הוא רק בגיל ובעונה. הקמנו אוהלים קטנים לשני אנשים והסתובבנו קצת בסביבה. ה"זקן" הזכיר גם הוא את קיומו והיבש הפך לרטוב. אבל אנו בכלל לא התרשמנו מזה. רגילים כבר. מתעצלים אפילו לזוז לחפש מחסה. חזרנו וממשיכים ללמוד כרגיל. בשבוע הבא תהיה כנראה תזונה לזמן יותר ארוך.

בחדר מצב־רוח של כתיבת מכתבים. החברה משתפכים, ולא סתם לשם יופי המליצה. הניתוק הזה מהקרובים, הריכוז הזה של ה"מנותקים", זה משהו מיוחד במינו שיש לו ביטויים שונים. הביטוי הגס וההמוני הוא השריקה וצעקת ה"הוללה". לעומת זאת הביטוי הנובע יותר מהלב או ההרגשה והכמיהה של כל אחד הוא כתיבת המכתב, קבלת המכתב או החבילה, הדיבור והסיפור "עליה". ביקורך הקצר בשבת העיר משהו נרדם כביכול. לא היתה שום אפשרות בתנאים שהיו לא לשיחה ולא לשום דבר קרוב אחר. הסיכויים שלי לנסיעה הם די קלושים. השתדלי לבוא ולו לזמן קצר.

היי שלום
שלך חיים

יב

27.3.48

חזרנו אתמול לאחר חמשה ימים קשים אבל טובים מהרי אפרים. נהנית מאוד מהסביבה החדשה, מהנוף ההררי. הרים, עצים, פרחים — ימים שטופי־שמש. הזכיר קצת את מנרה. מנרה בזעיר אנפין. היו ימים נחמדים אבל קשים. הגבעות אינן גבעות החול שבסביבה הזאת. גבעות של ממש. עליה זו עליה — עד צאת הנשמה. ואחריה צריך לרדת וחזור חלילה. הזענו כדבעי, אך לא לשוא. למדנו משהו. הדברים קיבלו מובן אחר. משהו ממשי. לא משחק. ההמשך כרגיל. מחכים לסיום. יש שמועות על הארכה אבל אין בטחון בדבר. אני מקוה שהשמועות תתבדינה. נמאס כבר ויש רצון לחזור ולהיות אדם חפשי.

מסביבי רעש עצום (בזמן העבודה העצמית). ציזבאטים על ימין ועל שמאל. במשך חודש וחצי לא דלל מעין המעשיות. מספרים ומספרים בלי סוף. — צריך לעשות מעשה ולסיים. שיעור אחרי הכל זה שיעור ואסור להתעסק בדברים צדדיים.

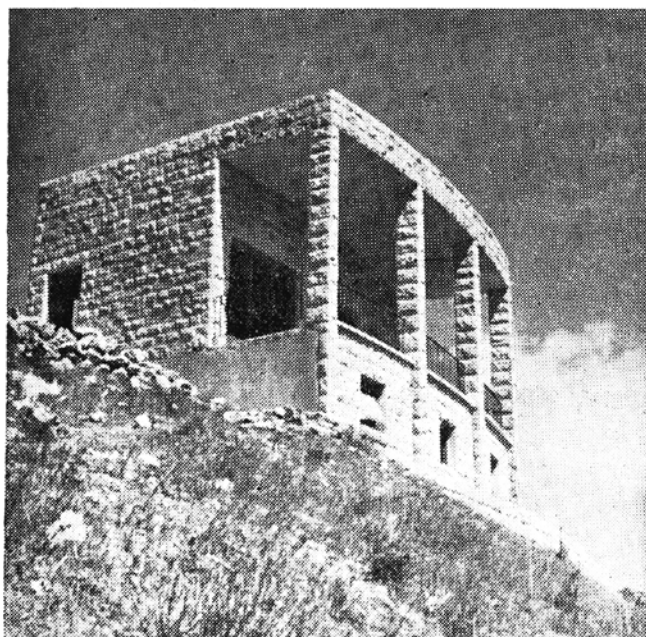
היי שלום
ונשיקה מחיים

יג

8.4.48

לי. שלום וברכה.

הרבה גלגולים יש למכתב המגיע מ"שם", ורצה הגורל, שהגלגולים של התשובה יהיו גם כן רבים. מכתבך הגיע למנרה ומשם שלחוהו אלי לתל-אביב. בתל-אביב חיכה לי ימים מספר וכשקיבלתיו לא היתה בידי כתובתך. כתבתי למנרה וחיכיתי לתשובה במשך שלושה שבועות (מצבים...) עד שקיבלתיה אתמול.

בית התרבות ע"ש מורה שני

מה שלומך י? זמן רב לא התכתבנו ולא שמעתי עליך וממך כלום עד לפתקה האחרונה. כשהייתי ב"קרבתך" כתבתי אליך פעם או פעמיים ואחר כך ניתק הקשר.

לאחר שחזרתי משם לא חזרתי למנרה בגלל סיבות שונות. הייתי בתל-אביב עד להתחלת המאורעות. אז נקראתי ומאז אני מבלה באחד המקומות ועוסק בינתיים בהכנות. על הנעשה בארץ אתה ודאי שומע וקורא. מצב של הכנות גם אצלנו וגם אצלם. המצב עד עכשיו איתן ומהתכניות שלהם לא נתגשמה אף אחת. אף נקודה לא נעזבה. אף עמדה לא הופקרה. המערכה הכלכלית והאנושית פנימית בישוב יציבה. הכל מופנה לקראת אמצע הקיץ, אז חוששים לקלחת יותר רצינית.

במנרה עד עכשיו שקט אבל מתוח. לפני כחדשיים נחנך בית-התרבות במנרה. משהו יוצא מן הכלל ביופי ובחן. נולדים ילדים בלי סוף (כן ירבו...). מה אצלך? כתוב, כי מזמן לא קיבלתי ממך כל ידיעה. מדוע אינך משתדל לבוא לפחות לחופשה קצרה לארץ? זה מאוד יוסיף לך באם תרצה להמשיך. סלח על הכתיבה השטחית. אין פשוט ראש לכתיבה יותר רצינית. בפעם הבאה אשתדל לכתוב יותר.

כתוב והיה שלום, ובידידות

חיים

יוחנן סטמפלר חרותי

נולד בשנת תרפ"ד בגרמניה
נפל באב תש"ח במנרה

דרך חייו של יוחנן

יוחנן נולד בראשון לאפריל 1925 בעיר אלטונה ליד המבורג, בגרמניה. היה זה יום השביתה של כל נהגי החשמליות וכלי הרכב הממונעים בהמבורג. היינו צריכים ללכת ברגל מהלך שעה ארוכה להמבורג כדי לבשר לסב ולסבתה על בואו לעולם.

הוא גדל, התפתח יפה, היה תמיד עליו ותמיד נראתה בת צחוק על פניו. כבר בילדותו בלטה צניעותו. היה שקט, לא דרש הרבה והסתפק במה שהיה לו. הכניסו אותו לגן-הילדים „מונטסורי“. כבר אז גילה כשרון להוציא לפועל את כל העבודות הקטנות אשר דרשו ממנו בגן זה. בן שש נכנס לבית הספר העממי באלטונה ושם למד שנתיים.

כשהיה בן שמונה, עלה הצורך לשלטון בגרמניה. אז עלינו כולנו לארץ־ישראל. פה גמר יוחי את בית הספר העממי. למד בתל־אביב ובבתי־ים. למד בקלות. היתה לו תפיסה מהירה בכל שטחי הלימודים ובמלאכת־יד. בן 12 כבר ידע לתפור על מכונת תפירה, ידע לפרקה ולשמנה ולהרכיבה ללא עזרה.

המצב הכלכלי בבית היה קשה אותה שעה ולא יכולנו לאפשר לו להמשיך את לימודיו. היו אלה ימי המאורעות של שנות 39—1936. גרנו בבתי־ים, ונסיעה לתל־אביב היתה כרוכה בסכנה. החלטנו על כן, שיכנס לעבודה בנגריה במקום וילמד את מקצוע הנגרות. כעבור חדשים אחדים סגר בעל הנגריה את בית מלאכתו מסיבות שונות, אז הוחלט, כי יוחנן יצא להכשרה מטעם הנוער־העובד. בסוף שנת 1939 יצא לקבוצת כנרת. כעבור חדשים מספר ביקרתיו במקום וראיתי בעיני כיצד הוא עובד וחי. לא התאונן על שום דבר, אם כי תנאי החיים היו קשים מאוד. במיוחד היו קשים תנאי השיכון. גרו בצריף שמחציתו היה מחסן־ירקות. גם העבודה היתה קשה ולא בהתאם לגילו ולגיל חבריו. הורגש כי הוא מתלבט בכל אלה, אך לא אמר דבר. רק אחר־כך נודע לנו מתוך מכתביו כי הוא התגבר על הכל וכי היכה שרשים בחיי הקיבוץ.

קרוב לשנתיים עבד במטע הבננות בכנרת. הירבה לעבוד בהשקאת לילה. פעם כתב הביתה: „אמא, אם משעמם לי בלילה אז אני מוציא את החליל ואני מביט השמימה, רואה את הכוכבים הנוצצים והנה — אינני לבד“.

אחרי גמר ההכשרה נכנס לפמל"ח, חי, כשאר חבריו, במשטר של עבודה ואימונים. עבד במחצבה של בית־השיטה, ליד כפרי־חזקאל. אהב את העבודה הקשה במחצבה. הוא למד את עבודת הקומפרסור וכותב: „זאת היא עבודה שבבילי. אני מבריא, יש לי שרירים“.

בשנת 1944 הוא עוזב את הפלמ"ח ומתגייס לבריגדה העברית. כשהגיע לאיטליה, כמעט נסתיימו כבר הקרבות בחזית זו והוא הצטער צער רב שלא יכול לקחת חלק במלחמה ממש נגד הנאצים.

מאיטליה עבר יחד עם הבריגדה דרך גרמניה לבלגיה והולנד. בהיותו בבלגיה ובהולנד מסר את כל זמנו הפנוי לנוער היהודי במקום. לימדם עברית, ביקר אותם בערבי־שבתות, ארגן טיולים ולימד שירים. היטיב לנגן באקורדיאון ורוב עתותיו הפנויות בילה עם הנוער בשירה ובזמרה.

עם פירוק הבריגדה נשאר בחוף־לארץ. היה אחד המתנדבים שנשארו בגולה כדי להעביר פליטים עברים לחוף. כשנה עסק בעבודה הזאת בהרי האלפים, בשלג ובכפור.

בפסח 1947 חזר ארצה. חזר בריא, חסון ועליו. אחרי שנח כשבועיים, הצטרף לקבוצת מנרה, שם כבר היתה חברתו. עבד בעבודות שונות, בתור נהג, חוצב וביעור. עם פרוץ המאורעות קיבל תפקיד צבאי במקום.

באוגוסט 1948 ביקר לאחרונה בבית יחד עם חברתו. רק יומיים היה בבית וחזר למנרה. במכתבו האחרון הוא מבקש כי לא ידאגו לו, הוא נמצא בתפקיד מחוץ למקום.

והנה בא אותו יום מר ונמהר, יום כ"ב באב תש"ח. נקפחו חייו, חיים צעירים ורעננים, תוססים ודינמיים. נפל יחד עם עוד שמונה חברים, עולים צעירים, אשר הדריכם בהלכות מלחמה.

עד הרגע האחרון היה פעלו למען מולדתו, ובאמצע עבודה זו ניתק הפתיל וכבה האור לעולמים.

יהיה ברוך זכרו וזכר חבריו לעבודה ולמסירות, שנפלו עמו.

אבא

כעץ הנטוע

הוא היה כעץ הנטוע, זקוף ואיתן. היה חסון כגזע היודע סערות ושמש לזהות ועומד בכל אלה.

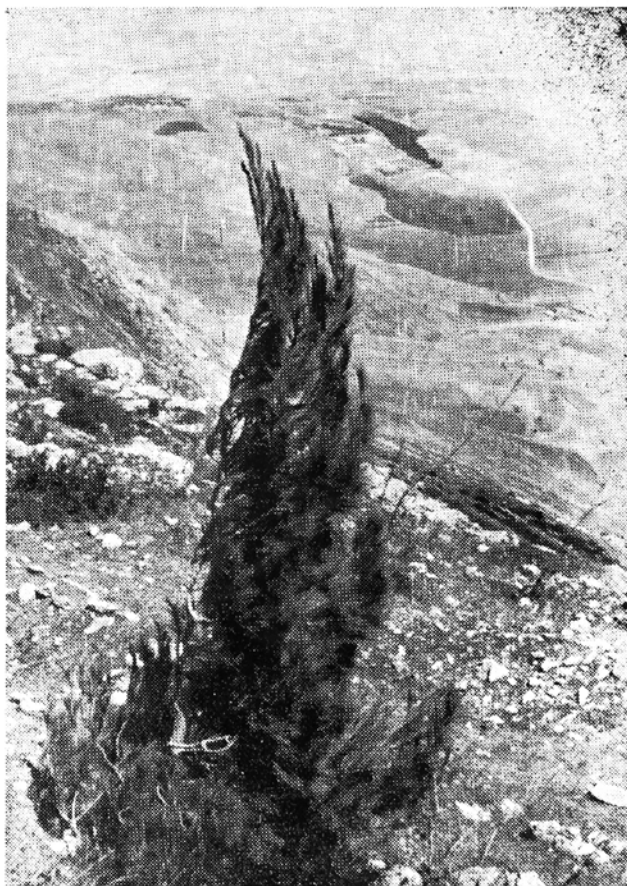
לא ידע רתיעה. היה נכון לכל תפקיד אליו נקרא. העמיס על עצמו עול אחרי עול, ועם כל אלה נשאר חזק ונשא בכל.

מכולנו היה יוחיך בן־הטבע בכל משמעותה של המלה. היו לו חושים עזים ורגישים לנשמת הטבע ולעזוועיר הדקים ביותר, אהבה צרופה ועמוקה לצמח, לצפור, לסלע, לאדמה ולנוף. כאילו ברית־סתרים כרותה בינו ובין עולם החי והצומח. הכל כאילו שר והתרונן בתוכו במנגינה שאין לה קץ. בטיולינו, בעודנו

עולים בשלבי ההגדרות על מנת להגיע לסודו של פרח, כבר היה יוחיק בשלב האחרון. תמיד ידע לגלות את הנדיר והבלתי מצוי כמעט.

וכשם שהיה בן־הטבע כך היה איש החברה. אהב את החברים והם אהבוהו. היה כעץ הנטוע באדמה הזאת, צנוע ואיתן. והעץ נגדע באביב גידולו.

חנה

על אף סופות וסערות חותר העץ אל־על...

רשמים ממסעי הבריגדה

(איטליה—בלגיה, 26.7.1945 — 1.8.1945)

היציאה היתה מאודינה בירת החבל פריאולי ביום החמישי, 26.7. בעיר אודינה שהתה מחלקתנו למעלה מחדשיים. פעמינו לעבר משכן הבריגדה בטררוויזו. אנו נכנסים אל בין הרי האלפים אשר סוגרים עלינו בגובה משני צדי הערוץ. מורדות האלפים מכוסים, במקומות שאינם תלולים מדי, ביערות עצי אשוח ואורן למיניהם. הדרך לא ארכה זמן רב ובשעה 14.30 הגענו למקום החנייה מרחק מה לפני העיר טרוויזו. לאחר שהקמנו את משכני הלילה (אוהל גמד לשני אנשים) ירדנו לנהר להתרחץ. המים היו צוננים והשיבו את נפשותינו לאחר החום ששרר אותו יום. אחרי הארוחה החלטתי לטייל קצת ביער. חברי מאנו להצטרף אלי וקראו לי „מטורף“ על כי מטפס אני בהרים. מאחד הענפים גורתי לי מקל־טיל ותדדתי את קצהו האחד כדי למנוע התחלקות. קבעתי לי נקודה אשר אליה רצוני להגיע ויצאתי לדרך. בדרך פגשתי בשני בתי־עץ המשמשים לאכרים בתור גורן לחציר. ירדתי למעין גועש ורוייתי את צמאוני לאחר הטיפוס. ישבתי לנוח קמעה ואחר־כך המשכתי ללכת. לפי השערתי טיפסתי קרוב לשעה עד לאותה נקודה שיעדתי לי. למעלה פגשתי שוב בסוכה המשמשת מחסה לרועים ולעדריהם בימות הגשמים. כעבור זמן קצר ירדתי חזרה לעמק. ברדתי פגשתי בחברי השנים אשר כנראה לא התבטלו במשך הזמן, כי הם היו עמוסים תפוחי־אדמה ופולים ושאר מיני ירקות. תיכף הבינותי את כוונתם והזדרזתי להכין עצים למדורה. השגנו מעט לחם ובירה וכך בילינו ליד המדורה במשך כל הערב עד מאוחר.

27.7.45

המכוניות מסתדרות לפי הסדר הקבוע לקראת היציאה. בשעה 06.30 אנו זזים. אנו עוברים את עיר בתי החולים טרוויזו ופוגשים חיילים מהגדודים אשר מתכוננים לצאת אחרינו. הבריגדה תתחלק במסעה זה לשני חלקים אשר יסעו במרחק של יום נסיעה אחד מהשני. מקומנו הוא בחלק הראשון. הכביש מוביל אותנו לעבר הגבול האיטלקי־אוסטרי. בשעה 07.15 אנו חוצים את הגבול. פנינו לעבר העיר וילך. אנו פוגשים בתושבים אוסטרים היוצאים לעבודתם, מי בשדה ומי בעיר. הם משתאים למראה השיירה הנושאת את סמל ה„מגן דוד“. הדרך עוברת מעל לנהר מתפתל אשר היערות נכנסים לתוך מימיו ממש. הארץ נראית כמעובדת יותר מאשר איטליה. בכפר הראשון אנו עומדים על ההבדל הרב שבין דמות הכפר הגרמני לעומת דמותו של הכפר באיטליה. הכפר הגרמני צורתו נקיה ומסודרת. לעומת הכפרים באיטליה שהם מלוכלכים ומרופשים. נקיון זה יש לדעתי ללמוד מהם. גם צורת הבניה היא שונה מזו שמעבר לגבול. היערות מכסים שטח רחב מאוד, לאו דווקא במורדות ההרים אלא גם בשטחי מישור וגבעות.

אנו עוברים את העיר ווילך המרוחקת מהגבול 21 ק"מ. העיר נפגעה על ידי הרעשות, ובעקר סבלה תחנת הרכבת.

עד כאן מוכרה לי הדרך מנסיעות קודמות. עתה אנו נוסעים בכיוון מערבה בקו כמעט מקביל לגבול. כוונתנו היא ללון הערב בעיר לינץ. הדרך עולה ויורדת בין הרים. היערות מגיעים עד לכביש או יותר נכון, נדמה לך כי כן הוא, כי למעשה סללו את הכביש דרך היער. הנוף נהדר. אנו עוברים כפרים בודדים. בכפרים אנו נתקלים בפרצופי הגרמנים. סיסמתנו: "רצח בעיניים". אף סימן של ידידות. אם במקרה נעצרת השיירה ליד גן של עצי־פרי, מובן שאנו יורדים ונוטלים כאוות־נפשנו, ואם בעל הגן יוצא ורוצה להגיד דבר כל־שהוא, הרי אנו עונים לו: "השגת, לא ראית יהודים מימך?" אתם יכולים לתאר לכם את פרצופו של אכר כזה.

הקרקע מעובדת יפה ואני מתרשם במיוחד מרב־גוונים של הגידולים. בזמן הנסיעה אפשר להבחין בגידולים שונים: תלתן ואספסת, חציר, תירס ורוב הירקות אשר אנו מכירים בארצנו. נוסף לכך שדות דגן אשר עדיין לא נקצרו, בעיקר שבותל שועל. אופיני לכל הכפרים הוא הצריח במרכז הכפר. על ידו אפשר להכיר גם כפר הנחבא בין הרים או נמצא במרחק. בלי הצריח אין כל צורה לכפר. הצריח הוא הנותן לכל הסביבה מראה כביר כזה.

ההרים פה גבוהים. גובהם מגיע ל־2000 מ' ולמעלה מזה. אפשר להבחין שבגובה ידוע נפסקת הצמחייה כליל. היערות מתדלדלים והולכים כלפי מעלה יותר ויותר. האכרים מעבדים כל שעל אדמה במורדות ההרים. לרוב מגדלים חציר. פה ושם גם מבצבצים כתמים צהובים המעידים על גידולי פלחה. הצבעים הם ממש נהדרים. החל בצבע הדגן המזהיב בשביליו ועד לירוק הבהיר של התלתן ולגוון הכהה מאוד של עצי התפוחים המוריקים.

אנו נכנסים לנוף הטירולי. קשה לתאר את הנוף. הכל פה ממש אגדי. על צלעות ההרים מתגלה מפעם לפעם בית. נדמה לך, כאילו מהשמים הדביקוהו שם. אי־אפשר להאמין שבמקום כה תלול אפשר להקים בית. אנו עוברים כבר ליד השלג. הוא מונח בערוצים ובנקיקים, מקום שם עין השמש אינה מגיעה עולמית.

בשעה 13.15 אנו מגיעים לקרבת העיר לינץ. מקום החנייה הוא שדה־חציר נרחב. מיד אנו מסדרים את הסידורים ההכרחיים למכונה כגון מילוי דלק שמן ומים. (כיון שאני עוזר לנהג חייב אני לעזור לו בכל אלה). אחרי זה הולכים להתרחץ. הס. מ. פ. מכנס את כל הפלוגה ומסביר לנו את הדרך בה נעבור. נוסף על כך הוא מדבר על התנהגותנו בארץ הנאצים לשעבר בה אנו עוברים כעת. הוא הסביר כי מעשים אשר יעשה הפרט על דעת עצמו יהיו בלתי אחראיים ויספקו את יצרי הפרט בלבד. עוד תהיה לנו — לדבריו — הזדמנות לפרוע מהם את החוב כגוף מאורגן. (במשך היום קרו כמה מקרים שנהגים שלנו הורידו רוכבי אופנים או הולכי רגל מהכביש. הגרמנים נאלצו פשוט לרדת מהכביש, אחרת היו נדרסים).

אחרי ארוחת הערב אנו יוצאים העירה. בכל פינה אנו פוגשים את חיילינו. תחילה

חשבנו כי נהיה מעטים, אך במהרה נתברר לנו כי טעינו. מכל העברים זרמו־נהרו הבחורים ומלאו את הרחובות. גרמנים כמעט שלא העיוו לצאת מהבתים. בדרכנו חזרה למחנה עברנו ליד גן עצי־פרי. מובן, שטעמנו מפירותיו. נער שיצא במרוצה לראות מי הבא לחמוס את הפרי הוזרז להכנס הביתה. חזרנו דרך השדות על מנת לטעום גם מפרי השדה. פגשנו בקבוצת אוסטרים עובדים בשדה ופקדנו על אחד מהם להביא לנו גזר. תחילה סרב, אך מששמע כי אנו יהודים, החוויר ואץ לעשות את רצוננו. בלכתנו הלאה פגשנו חייל בריטי מטייל עם בחורה אוסטרית. שאלנוהו מה בדבר „אי ההתידדות“. היו חילופי דברים קשים. הוזרזנו להגיע למחנה.

טוב שהקדמנו לחזור, כי רק הספקתי לקשור את יריעות האוהל וכבר התחיל לרדת גשם. אותו לילה היה ליל אימים. הברקים הבריקו והרעמים רעמו והגשם שטף בלי הרף. פה ושם נשמעה קריאת חבר שנרטב. טוב שהיטבנו למתוח את היריעה.

28.7.45, יום שבת

היום נחזור ונעבור את הגבול האוסטרי־איטלקי, נעשה סיבוב בתוך איטליה על מנת לעבור את המעבר ההיסטורי, מעבר הברנר, נחזור לאוסטריה ונעבור דרכה לגרמניה ממש.

בגלל הבוץ נתעכבה היציאה ויצאנו רק בשעה שבע. בשעה 08.55 אנו עוברים את הגבול בגובה של אלף־ומאתים מטר מעל לפני הים. אך הגענו לאיטליה, מיד משתנים תוי פנינו. שוב עולה חיוך על שפתינו. שוב אנו נפגשים באנשים בעלי פרוצן קרוב קצת יותר. הן למדנו להכירם מקרוב יותר ותהינו על קנקנם.

בזמן הנסיעה אוחו אני לעתים בהגה. ככה אני לומד לשלוט בו. הנהג הוא בחור כבן עשרים ושש, יליד מסחה, היא כפר תבור. בחור בעל הומור ומבין ענין, בקיצור — „מוכשר“. הוא יכניסני בודאי לסוד הנהגים. מדי פעם אני שואל אותו פרטים בקשר למכונה. הנסיעה עוברת בעצלתיים. אנו מספרים זה לזה את הקורות אותנו וכך עובר הזמן. מדי פעם אנו עוברים ליד קו מסילת־הברזל ורואים מסעות שלמים של קרונות הפוכים ומתגלגלים. הם נערמו לערימה גדולה של ברזל מכופף, כאילו יד ענקים הופכתם ושיחקה בהם. קשה לתאר שכל זה נעשה על ידי פצצות. הנה אנו עוברים תחנת רכבת ליד הגבול אשר ממש „השתטחה על הארץ“, היא וכל אשר נמצא בסביבתה. קרונות ומסילות התפזרו לכל עבר. המלחמה הביאה אתה הרס וחורבן אשר עקבותיהם ישארו לדורות ויראו לעין־כל את אימי הנאציזם.

בצהריים אנו חונים כבר לפני מעבר הברנר. בשעה שלוש־ורבע אנו עוברים את עיר הגבול ברנר. בקצה הדרומי עובר הגבול האיטלקי ובצפוני — האוסטרי. העיר עצמה היא שטח הפקר. ליד הגבול האוסטרי עומדים חיילים צרפתים שזוהו אזור שלטונם. שוב פעם משתנים פרצופינו. שוב הסיסמה היא: „רצח בעינים“.

אנו נכנסים לטירול. ההרים, הדשאים והיערות, המישורים עם הכפרים הקטנים —

כל זה משרה עליך רוח דכאון. אינך חדל לחשוב — חבל שבחבל-ארץ נפלא כזה גרים גרמנים. אין מלים בפי כדי לתאר את הנוף הזה. לפי דעתי גם משורר לא יוכל לעשות זאת (על אחת כמה וכמה אני). כחלום נדמה לי המסע הזה, ורק מדי פעם, כאשר עיני נחה על סימן או זכר משלטון הנאצים אני מקיץ מחלומי ונוזר במציאות שהיא יפה ונהדרת אך גם רוגזת ורועפת.

אנו גולשים מטה-מטה. לאחר הסיבוב האחרון, כאשר אנו יוצאים מהיער, נגלית לעינינו העיר אינסברוק. המראה מלמעלה יפה להפליא. כל העיר מכוסה גגות אדומים וכתריסר צריחים זקופים נישאים בתוכה. העיר שוכנת בלב עמק גדול ורחבי-ידיים אשר עולה בגדלו בהרבה על עמק יזרעאל. במרכז העמק זורם הנהר איין החוצה את העיר. מימיו הם בעלי צבע חום ואפור, סימן לסחף ולגרף שהוא מביא אתו מן ההרים.

לפני העיר נעצרנו כדי שהשיירה תתכנס. ביעף אנו עוברים את העיר. לפתע אנו שומעים מלים מוכרות: „שלום חברים, שלום!“ מופתעים אנו מביטים מי הוא המברכנו כאן, והנה אנו רואים כי בקרן הרחוב עומדים יהודים, פליטי חרב הנאצים. מובן שאנו משיבים להם ברכה לבבית. אנו עוברים את העיר כולה ובמרחק שני ק"מ ממנה חונה השיירה. במקום החנייה נעשים הסידורים הרגילים. השמים קודרים וגשם מטפטף. את הארוחה אנו מקבלים כבר בתוך האהלים.

מחליטים ללכת העירה. ליד שער המחנה כבר התאספו יהודים רבים, רובם יוצאי הונגריה ורומניה. אלה מבינינו המדברים בשפתם מתגודדים סביבם. מובן, שהשמחה היא רבה. אנו מגיעים העירה. השעה כבר היתה מאוחרת וההנחיות היו סגורות. הספקנו רק מעט להסתובב בעיר, אבל זה הספיק. אני מעריך, שאותו ערב ביקרו בעיר כאלפים חיילים יהודיים. היתה זו מעין תהלוכה. עיני הגרמנים יצאו מחוריהן בראותם את סמלי מגן-דוד.

29.7.1945

בשעת הארוחה נודע לי כי מספר בחורים החליטו שיותר נוח לישון במיטה מוצעת עם סדינים וכרים. הם נכנסו לבתי האכרים ואלה איכסנום. האכרים יכולים לשמוח, כי התנהגו אתם עוד בחסד. מה עשו הנאצים כשנכנסו לבתי יהודים? לפני שזונו הבחנו בעשן מתמר מאחת הגרנות בקרבת המחנה. ודאי נשארה שם סיגריה בוערת מזכרת-נצח מאתנו. האוסטרים ודאי יזכרו את מסע היהודים דרך ארצם.

אנו ממשיכים את דרכנו לאורך הנהר איין. הנהר רחב ומימיו זורמים באון. מקביל לדרך, מעבר לנהר, עובר קו של מסילת הברזל. קרני השמש לא הספיקו עדיין לפזר את הערפל, אך בכל זאת אנו יכולים להתרשם מהנוף הנהדר. יום סגרירי הוא היום, כמעט כמו אצלנו בחורף, ואילו מראה האדמה הוא כמו בקיץ. החציר והירקות מוריקים והקמה מזהיבה בשדה. זהו הנוף של טירול — ההרים, אשר במדרונותיהם גולשים היערות ואשדות המים הגועשים איפה, איפה.

אנו מתקרבים עתה לגבול הגרמני. דרכנו מטפסת ועולה דרך יערות עבותים. מלמטה רומזים אנשים שמימיהם כחולים-ירקרקים. המראה — כמו אגדת-פלאים. מעליך — ענני

הערפל, לרגליך — אגמים, ואתה נוסע בתוך היער כמו בתוך חלום. הבל שאין ביכלתי לשהות כאן זמן מה ולנשום אירה זו. הכל כאן כל־כך שקט ושלום.

סוכת־משמר של חייל אמריקאי — היא אשר מסמנת את הגבול בין גרמניה ואוסטריה. עתה אנו דורכים על אדמת גרמניה. אדמת הנאצים. כמה דם יהודי נשפך עליה? בדרך אנו פוגשים בפליטים יהודיים אשר מריעים לקראתנו ב„שלום עליכם“. נקל לתאר את שמחתם כאשר ראו את אחיהם כגוף מאורגן בעל השפעה וכוח. ליד הדרך נמצא מחנה ריכוז יהודי. היהודים נקבצו ליד שער המחנה, אף עלו על הגדר וברכונו בהתלהבות. איני יודע, מדוע לא ניתן להם עדיין לצאת. אחד מרוכבי האופנוע שלנו ניגש אל אשה שהחזיקה ילד בזרועותיה ונתן לילד חפיסת שוקולדה. האם אמרה, שזו לילד הפעם הראשונה שהוא רואה שוקולדה.

השמש כבר נוטה לשקוע. אור השמש השוקעת מזהיב את השדות סביב. בשעה שש־ וחצי אנו מגיעים למקום החנייה, מגרש ענקי אשר שימש כנראה בימי הגרמנים כשדה תעופה. עייפתי ואני מקדים לשכב. מספר בחורים הולכים לכפר הסמוך. עוד שעה ארוכה אני מאזין לנגינת מפותית של אחד הבחורים באוהל שכן. הוא מפליא לנגן. אני אוהב מאוד לשמוע את צלילי המפוחית.

30.7.1945

הלילה היה קר מאוד. קמנו בשעה הרגילה, בארבע־חצי, כשבחוץ הקור הוא בכל תוקפו. בשעה שש־חצי אנו זזים. הערב נגיע לעיר קייזרסלאוטרן. זה יהיה לנו הלילה האחרון על אדמת גרמניה. הלילה ודאי יהיה „שמח“: יש להנדה, כי החברה ישתוללו מעט לאות פרידה.

אחר הצהריים אנו עוברים את העיר מנהיים הנמצאת על נהר הריין. עיר זו הרוסה מאוד. ככל שאנו רואים אין כמעט בית שלא נפגע. רובעים שלמים נהרסו עד היסוד. הגרמנים יזכרו זאת לדורות. גם הגשרים על הריין הרוסים. צבא־הכיבוש הקים גשר ארעי. בנהר נראים עקבות של ספינות טבועות. המספנות והמחסנים הענקיים לאורך החוף הרוסים לגמרי.

דרכנו נמשכת לעבר הגבול הצרפתי. ליד הדרך מונחים שיירים של מה שנקרא פעם טור משוריין. המכוניות המפוארות הפכו לגל חלוד ומקומט. בשעה שש אנו מגיעים למקום החנייה, יער בקרבת העיר קייזרסלאוטרן. אחרי ארוחת הערב יצאנו, מספר בחורים, לשוטט בכפר הסמוך על מנת למצוא משהו בשביל הקיבה הריקה. כולנו רעבים, כי האוכל הניתן לנו הוא מועט שבמועט וטעמו תפל. בחברתנו נמצא בחור שישב בדאכאו ובבוכנוואלד, מחנות הריכוז הנודעים. בחור זה יודע כיצד לטפל בגרמנים. אחרי דין ודברים עם אכר אחד מביאים כזק אחד מאתנו כוס חלב. ראינו כתובת אנגלית על דלת הבית, סימן לביקורם של חיילים אמריקאיים ועקרונו רגלינו משם. הגענו לבית אכר השוכן בקצה הכפר. לא הרבינו עמו להג דברים. תיכף הוכנה תרגולת עם תפוחי־אדמה ומרק טוב וטעים. התרחצנו והאכר סיפק לנו מגבות.

חקרנו אחר זה על מעשיו בזמן המלחמה, מי הם הנאצים בכפר והיכן הם גרים. נתן לנו כתובת והחלטנו ללכת שמה אחר הסעודה. אך תכניתנו זאת הושבתה, כי פתאום פרצה שריפה בגורן הסמוך. חששנו להופעת משטרה צבאית והסתלקנו למחנה. חבל.

31.7.1945

קמנו כרגיל. השינה ערבה לנו הלילה. בבוקר נודע, כי במשך הלילה הושכבו מספר גרמנים „בלאט על העשב“. נערכה בקורת אך לא נמצא דבר. אני משער, כי תושבי הסביבה יזכרונו לטובה עוד במשך זמן מה.

אנו פונים לעבר הגבול הצרפתי. לא הבחנתי במקום הגבול, כי אין משמרות. אך לפתע הערתי לחברי במכונה — „הן אנו כבר בצרפת“. הכרתי זאת לפי הכתובות, צורת הבניה ומראה האנשים.

אנו עוברים את איזור קרמג'ינו. פה ושם הנך נתקל בעמדות אדירות. תושבי הכפרים מריעים לקראתנו. קבלת־פנים יפה ולבבית. שוב עולה בת־צחוק על שפתותינו. מאז נכנסנו לגרמניה לפני ארבעה ימים כמעט שלא העלינו חיוך.

בשעת הצהריים נעצרת השיירה. ליד מקום החנייה קוצר אחר צרפתי את תבואתו במאלמת. הדבר קרוב ללבם של אחדים מאתנו. את המאלמת סוחבים שלשה סוסים בלגיים בריאים.

בשעה ש־ש־חצי אנו מגיעים לעיירה מוֹט־מֶדִי, שם נחנה. ליד העיירה הוקם מחנה־מעבר אמריקאי עצום. ישנים באוהלים על גבי מיטות מתקפלות.

אחר הארוחה אני הולך, למרות העייפות הרבה, לקולנוע הנמצא בתוך אוהל ענקי. צריך לעורר קצת את החושים. מציגים שני סרטים. האחד על תולדות חייו של הקומפוזיטור שופֶין והשני מבדה. בהפסקה שבין סרט לסרט עלה על הבמה קפיטן אמריקאי. להפתעתנו החל לדבר אלינו בעברית. הוא מסר לנו את ברכתיו של המפקד האמריקאי באיזור זה ולאחר זה נשא אלינו נאום נלהב. דיבר בעיקר על צבא יהודי, על ארץ־ישראל ועל הנקמה. מחיאות כפיים אדירות נשמעו באולם עם סיום דבריו. היתה זו הופעה יפה מאוד.

1.8.1945

בשעה 07.35 יוצאים לדרך. היום נגיע למטרתנו בבלגיה.

אחר הצהריים אנו נכנסים לבלגיה. המסע מתקרב לקצו. אנו עוברים את הכפר הבלגי הראשון. מראה הכפר נקי ומסודר למופת. ניכר הבדל רב לעומת הכפר הצרפתי. מסביב לכל בית יש גינת־נוי נהדרת עם פרחים יפים. הבתים צבועים למשעי ונראים, כאילו אך זה עתה יצאו מתחת ידי אמן.

בשעה שש אנו מגיעים למקום בו נחנה. ארמון נהדר בתוך יער גדול. פה נשב כנראה זמן רב.

עברנו מרחק של תשע־מאות־ועשרים מיל, כלומר, קרוב לאלף־וארבע־מאות ק"מ. אני צופה לאחר ומנסה לעמוד על המרחק הרב אשר מפריד ביני ובין מולדתי ארץ־ישראל.

מתוך אגרותיו

2.10.45

להורים

יקירי!

את מכתבי זה אני כותב בכוונה תחילה בעברית, כי יותר קל לי להתבטא בעברית. אני מקוה כי את, אמא, תסלחי לי על כך. בליל שבת נסענו לקיבוץ הכשרה ליד טורניי. במקום נמצאים כשלושים וחמשה חברים וחברות, ברובם יוצאי מזרח ודרום-מזרח אירופה. רובם מדברים כבר עברית. חבר משלנו מדריך אותם ועוזר להם לארגן את חייהם. התישבנו ליד שולחנות מכוסים במפות לבנות לכבוד שבת וערוכים פירות, עוגות וממתקים. שרנו ביחד. אחר־כך באה תכנית רצינית של הקראות בעברית שבוצעה בחלקה על ידי חברי ההכשרה עצמם. ניכר, שמצד החברים נעשה מאמץ רציני לקלוט וללמוד את השפה. הם שרו לפנינו שני שירים ארצי־ישראליים במקהלה. לפי מה שהמדריך סיפר לי, הם מבינים כל מה שהם שרים.

אחר הארוחה הוזנו השולחנות הצדה והחילוננו בריקודים שלנו. קודם הורה ואחר־כך ריקודים עממיים. אחד הסמלים שלנו ליווה כל הזמן את הריקודים בנגינת מפוחית. אחר־כך הוא ניגן לפי דרישת הרוב ריקודים סלוניים. ה"שאבאב" הוכרחו אז לשבות ורק בסוף סיימנו בהורה. בשעה אחת־עשרה חזרנו למחנה. ביום הראשון נסעתי לבריסל. לפני הצהריים הסתובבתי בעיר עם עוד חבר אחד ואחר־הצהריים הלכתי לבקר את סניף "גורדוניה" במקום. התלהבתי מאוד מהסניף. נמצאים שם כמאתים חבר. שלושים־חמשה כבר עלו ארצה. הם מתחלקים לשכבות לפי הגילים. המבוגרים שבהם מנהלים את השיחות ואת הסניף. ביקרתי בשכבה המתבגרת. נערים ונערות עליזים. לפי בקשתם לימדתי אותם שיר חדש. אחר־כך יצאנו לרחוב והלכנו יחד בשרשרת עד הגיענו לאחד מגני העיר מקום שם החילוננו לרקוד את הריקודים העממיים שלנו. מסביבנו התקהלו הבלגים, חיילים אמריקאיים ואחרים. הם הסתכלו והשתוממו לארבעת החיילים (כי בינתיים היינו לארבעה) אשר רוקדים ומשתובבים ביחד עם הנוער. עם חשיכה חזרנו כשאנו צועדים שוב בסך ושרים. נהניתי מאוד אותו ערב. החלטתי לסור אליהם כל שבת על מנת לבלות קצת באווירה ארצי־ישראלית.

23.11.1945

להורים

יקירי!

קיבלתי השבוע שני מכתבים מכם ושמחתי אתם מאוד. לא עניתי מיד כי פשוט לא יכולתי. ראשית הייתי עייף מאוד, כי זה כבר שבוע ימים שאני עובד בקומפרסור ושנית, מפני שאני לומד עכשיו פעמיים בשבוע כשלוש שעות וחצי. אני לומד אלגברה וצרפתית. את הזמן שנשאר לי אני מנצל לסריגה. אני סורג לי עכשיו זוג פוזמקאות. אחד כבר גמרתי. במשך כל השבוע לא יצאתי מפה מלבד בערב אחד. אולי זה מאמץ קצת יתר על המידה, אבל אני נהנה מהלימוד. אין אני יודע שעמום, כי אני תמיד עסוק.

היום מלאו חמש שנים מאז עזבתי את בית-אבא ויצאתי לנדודים. בשנים אלו למדתי הרבה, אך עדיין לא מספיק. אני חש, כי עלי עוד ללמוד דברים רבים בחיים, ויש דברים, שאולי לא אלמדם לעולם, כי לא אספיק.

ראיתי רבות, טובות ורעות, וגם זה עדיין לא מספיק. אך אגיד לכם את האמת — שוב אין לי ענין בכך, אני מרגיש מעין געגועים לבית. קשה לתאר זאת. הרגשה זו משותפת לכל החיילים, ובכל זאת אין זה אותו הדבר. אין אני חי חייצבא רגילים. חסר לי הרבה. אני מרגיש מעין חלל ריק, ואפשר למלא אותו רק על ידי כך שאשוב לעבודתי הקודמת. ראו — אין אני חי חיי חברה. איני רוקד, איני מסתובב עם נערות. כפי שהנכם רואים, חי אני בצורה מוזרה. אני מחפש את דרכי בלימודים וקריאה או שאני עוסק באיזו מלאכת יד. קשה לי מאוד. את כותבת, ש. היקרה, כי את שמחה, שהספקתי לראות כל כך הרבה דברים. אך האם חשבת פעם על כך, שאדם לא רק רואה דברים יפים, אלא אותו זמן הוא גם נמצא הרחק מיקיריו? קשה אולי להבין זאת, כי קשה לתאר מצב כזה. אסתפק בזה. אל תדאגו לי במיוחד. אקוה כי תבינו לי.

ברכות ונשיקות, אוהבכם

יוחנן

13.5.1946

להורים

...אינכם יכולים כלל לתאר לעצמכם את מצבי בשעת הכתיבה. היום יצאתי ביחד עם עוד חייל לשמירה על משאבת-מים. הגענו למקום בשעה שש בערב והבערנו מדורה כדי לבשל קפה. אותו זמן התישבתי על שפת התעלה ממנה שואבים את המים. השעה היא שעת-בין-הערביים. פאתי הרקיע לצד מזרח

אדמדמות. אויר הערב צונג ונעים. מדי פעם עוברת ספינת־קטור ומתקרבת לסכר שבתעלה. שקט ושלוח נסוכים על פני כל. חליפות נשמעת קריאת הקוקיה. אפשר להבחין בה היטב. לפתע אני מתעורר מחלומי הנפלא. חברי קורא לי, כי ארוחת הערב מוכנה. ריח הקפה מגרה את אפי כבר מרחוק. אנו מתישבים ברווחה מסביב למדורה. עד שעה עשר אנו מבליים כך, משוחחים ומספרים על זמנים עברו. בשעה עשר אנו נכנסים לסוכה ושוכבים לישון. הערב הזה היה נפלא והעלה כל־כך הרבה זכרונות נעימים מימים משכבר, שביליתי ליד המדורה.

אסיים בזה,

ברכות ונשיקות

אהבכם

יוחנן

ד

24.5.46

לקבוצה

חברים יקרים!

לפני שבוע קיבלתי את השי אשר שלחתם לי. זהו למעשה הקשר הראשון אתכם, עם הקבוצה. לחבילה צורף מכתב אשר ניכר בו, כי זהו העתק מנוסח אשר נשלח לכל החיילים, כי בדברים ידועים לא התאים לכתובתו. אין דבר. שמחתי בכל אופן היתה גדולה.

היום קיבלתי בדואר את עלון הקבוצה. שמחתי מאוד. הוא נתן לי תיאור יפה על הנעשה בקבוצה, במשק ובחברה. לא אוכל עדיין לחוות דעתי על העלון, כי אך דפדפתי בו. אקוה כי לא יעבור זמן רב עד אשר אוכל לקראו למעלה — אצלכם.

לבטח הגיעו גם אליכם הידיעות בדבר השחרור המזורז. בשביל רבים זה טוב ובפרט בשביל המשקים הסובלים מחוסר ידיים עובדות. אך נפגעים מזה מאוד פליטי הגולה אשר עשרות חיילים עבדו ביניהם וארגנו אותם כאשר ארגנו. לא תוכלו לתאר לעצמכם את המכה אשר הוכתה הגולה על ידי צעד זה של השלטונות הבריטיים. לא ניתן לנו כ„חטיבה היהודית הלוחמת“ בתור גוף ואף לא כפרטים להגיב על המעשה. המחשבה על העזיבה קשה מנשוא, ועדיין לא באו השליחים אשר יחליפו את הבחורים שעבדו במחנות. אתם, חברים, אין לכם מושג ואף אינכם יכולים לתפוס מה נעשה כאן בגולה. צריך היה לגייס כוחות צעירים מהארץ על מנת לשלחם הנה בתור שליחים.

אנו עובדים עדיין עם הסניף של הנוער היהודי אשר הקמנו בהיותנו בארנזהם. לפני שבוע נסעתי לשם — ללא גטילת רשות — יחד עם עוד חבר.

המרחק הוא אמנם רב, ובכל זאת שהינו שם יומיים. החבריא שמחו מאוד לבואנו. למעשה לא נשארו הרבה חברים מהקבוצה. חלק עלה ארצה. החלק־הארי יצא להכשרה וגם הנשארים יצאו בזמן הקרוב. עוד נשאר לנו גם הקשר עם המשפחות היהודיות אתן נפגשנו בעבודתנו כאן. היתה לנו — לששת הבחורים אשר עסקו בהקמת הסניף — הרגשת־בית בבואנו לשם, ממש כאילו היה זה ביתנו השני. זכרונות חמים ישארו בלבנו לעד. גם ההורים מקווים לעלות ארצה במידה שתתן להם האפשרות לכך.

שלום לכולכם

בברכת חברים, שלכם

יוחנן

ה

23.5.1948

להורים

ליקירי, שלום רב לכולכם!

זה זמן רב, שלא שמעתי אודותיכם. קשה עתה להתלונן על קשרי הדואר בארץ. אירון כבר לא ביקרנו זה שבועיים כמעט, כך שלא היתה כל אפשרות לקבל מכתבים מהחוץ. אנו מחכים לשירה שצריכה לבוא הלילה (השעה היא לאחר חצות) ותקח גם מכתב זה למטה. העקר הוא שגם אתם וגם אנו בריאים ושלמים גם בגוף וגם ברוח. אני בתפקיד בלילה זה השבוע השני. אני בכלל לא מתוח, אבל זה די מעייף ומשעמם. אני תקוה כי מצב זה יחלוף מהר והכל יגיע למקומו בשלום.

נשיקות חמות לכולכם

מבנכם אוהבכם

יוחיק

ו

24.8.1948

להורים

(מתוך מכתבו האחרון)

...אנו בריאים ושלמים ומרגישים את עצמנו בטוב, ב"ה. אני „עסוק“ מאוד בזמן האחרון. רוב הזמן אני נמצא מחוץ למשק וחוזר רק לנוח ולישון. אל חשש, הכל יהיה בסדר...

שלום רב לכולכם

שלכם באהבה

יוחיק

נתנאל רבינוביץ

נולד בשנת תרפ"ד בחיפה
נפל באב תש"ח במגרה

על קבר הבן

כך הוא מצטייר בזכרוננו: רוה, אבל מוצק ומפותח, בעל פנים ענוגים ונוקשים שנסוך עליהם חיוך לבבי ומקסים. מבעד למשקפיו — הבריקו עינים חולמות המביעות אהבה, תוגה, מאבק וחותרם של אירוניה נסתרת. ומיד עולה ומהדהד קולו, מלווה צחוק צלול, המיוחד רק לו — לו בלבד.

במחיצתו לא נשאר מקום למועקה, לדכאון, למרירות, כי הוא משעשע בבדיחותיו, בהלצותיו ובאמרתיו ועל הכל — בבת־צחוקו. משום זה היה חביב על הבריות. ואם כי כלפי פנים היה יותר פסימי מאשר אופטימי, הדגיש תמיד את עליזותו. הוא אהב את החיים כמו שהם, על מתקם ומרירותם, אולם הקושי שבחיים משך אותו יותר מאשר המעודן שבהם. הוא נהנה מהישגים הנקנים במאמץ, ויותר מזה מהמאמץ עצמו. כי בנפשו היתה טבועה הנטיה לסיגוף הגוף והרוח. הוא פיתח נטיה זו, כי מצא בה טעם להשראת־רוח חלוצית ומקור לכוח־עמידה בפני מכשולים ופורעניות, שנכוננו לעם החותר לקראת מולדת.

עבודה קשה ומאמץ עליון היו לו למטרה כשבחר — עודנו נער — בדרך חייו. הערנות היתה טבועה באופיו ויותר מכל שנה התרשלות ואי־הקפדה במערכת הזמן. אם הוטל עליו לצאת לתפקיד בשעות השינה של הלילה, לא היה סומך על כך שיעירוהו לשם זה. לא קרה מימיו שלא יקיץ מעצמו ברגע שנקבע לכך ולא יצא לתפקיד רגעים מספר לפני הזמן. תכנית־היום היתה ערוכה לו בקפדנות, חלוקת הזמן לכל פרטיה — קבועה מראש. היה למופת בסידור מעונו ונקיונו. אף המרושל ביותר בין החברים שנזדמן לדור אתו בכפיפה אחת ידע, שהלכות נקיון וסדר הן חוק בל יעבור. כדאגתו לטוהר נפשו, כן דאגתו לטוהר גופו — על כך כונה בשם „גנדי“. רחיצת הגוף היתה לו צורך ראשון — יהא זה תחת כיפת השמים, בליל סערה ובמי־קרח — אין תירוץ! בכתבו את מכתבו ממקום חדש, שנקלע בו בנדודיו הרבים, אינו מחסיר מלהודיע על מצב המים במקום והמקלחת... היה עדין ורך, קל ופזיז בהליכותיו. אהב מאוד ילדים. אהב לבלות בחברתם, לשעשע אותם, לקנטר אותם, ללמדם „קונצים“ ולהפיץ את ה„חכמות“ שלהם. גם הילדים אהבוהו מאוד, ואחרי שנולדה לו בת — ארבעה וחצי חדשים לפני נפלו — לא פסק מהגות בה, מהלל אותה ומספר עליה.

הקדיש לקריאה את רוב רובו של זמנו הפנוי. הוא היה „הקורא מספר א“, כפי שקראו לו. בגיל חמש כבר היטיב לקרוא ורגיל היה להקיץ עם שחר ולהוציא מתחת לכרית את הספר ולקרוא בו במיטה. כשהיה נשאל למתנה שהוא בוחר בה, היה עונה בלי היסוס — „ספר“. מרוב קריאה בגיל הרך לקחה ראייתו ורב היה צערו שמסיבה זאת לא נתקבל בזמנו לבריגדה העברית.

נחן היה בכוח זכרון להפליא. כבור סיד שאינו מאבד טיפה, כך נשתמרו הפרטים מכל מה שקרא אי־פעם. בשיחה על נושא היסטורי או גיאוגרפי רגיל היה

להעלות מתהום־הנשיה עובדות, תאריכים ושמות, שזכרם נמחה כליל אצל שומעיו. הוא הדבר בספרות. משום כך, היתה השיחה אתו על נושאים אלה חיה ומלבבת. היה להוט אחרי ספרות מדעית, אבל העריך מאוד ספרות יפה ולא התנזר מקריאה מכל הבא ביד, לשם בידוח הדעת. גם המוסיקה היתה חביבה עליו מאוד והיה בקיא בה. בכל שעת כושר — על כוס תה, בעבודה ובדרך, רגיל היה לפזם קטעים מיצירות קלסיות והרבה מגנינות היו שגורות בפיו, כי כוח זכרונו הועיל לו גם בזה. גם כשרון לציור היה לו.

בחיי הפרטיים מצא סיפוק: חיי סיגוף ונדודים בפלמ"ח היו לטעמו ולרוחו. חיי עמל ויצירה בקיבוץ — אין למעלה מזה! נוסף לכך — הנאה עילאית מקריאה ושמיעת תקליטי־קונצרטים ורדיו. ולבו מלא אהבה על גדותיו למולדת, להוריו וחבריו. ובאחרונה מצא אושר בחיי משפחה — מאוהב באשתו ומאוהב בבתו — אידיליה, שהגורל האכזרי עקר אותה בעודה בראשיתה.

באחרית ימיו התערערה שלוו־נפשו, שלא היתה שלמה אף פעם, כי תמיד נשמעה נעימת בקורת בדבריו. יחד עם הגאווה על נצחונותינו במערכה הכבדה עם האויבים בפנים ובחוץ, שלא נסתיימה עדיין בחייו — ראה בנפול חבריו. מפה לאוזן נמסר על שמות מקרב מיטב הנוער שבפלמ"ח, על דמם השפוך של רבים־ רבים מחברי פלוגתו — פלוגה א' — שחי בה תקופה של שלוש־חוצי שנים. נראה לו כי הנה הקיץ הקץ על הפלמ"ח — על כל ותיקי הפלמ"ח! רוחו סרה מעליו ולא ידע מנוח. הוא סבל מזה שמקומו נעדר במערכה הניידת, רבת העלילות. לעתים היה „מתנחם", כי לא ירחק היום וגם תורה של מנרה יבוא בהתגוששות הכללית על החיים והמוות. בינתיים חולף הזמן ו„שקט" יחסי שורר על גבול הלבנון. הלבנוניים משתמטים מהתמודדות רצינית. חיל אחז אותם וכוח אין בהם. הוא מונה את האבידות מבין חבריו העוברים מחזית לחזית ומחיל אל חיל ונכלם על שהוא — מהראשונים בפלמ"ח — נמצא ברשימת החיים, הנהנים מהנצחונות על חשבון אלה שמוסרים את נפשם. והנה כאן, במנרה, אין רואים מערכה באופק — דברים גדולים לא ישנו כאן! הוא ממשש את עצמו ונוכח כי נשאר בחיים — ההיתה בזה יד ההשגחה העליונה?!

לצאת שלם לגמרי ממערכה זאת — המערכה לחיים ולמוות — הרי זה יותר מדי — אין זה לכבוד! הרי זה סבל! — מצפונו אינו נקי ולבו נוקפו. והנה אסון במנרה. תשעה אנשים מתים מיתה משונה — בין הקרבנות חבר ותיק וטוב, מראשוני חבריו בהכשרה. הרי זה יוחיק, המוכשר והנערץ. מי ינקום את דמו השפוך של יוחיק? ביום מר ונמחר זה של קבורת השמונה, כשמסביב השתררה דממת־אבל, ניגש נתנאל לחברו ואומר: „אתה תראה: יהיה חם' כאן ואיני יודע מה שיקרני. רוצה אני להשאיר בידך מזכרת להורי". חברו משיב: „על כל פנים מוטב שתשאיר את החפץ בידי אחת החברות". ונתנאל עונה: „אין דבר, לעת־עתה יהא שמור תחת ידך". הוא מסר לידי את סמל הפלמ"ח...

שעת הנקמה ועשיית החשבון לא אחרה לבוא. רק ארבעה ימים עברו מאז — ונתנאל צמוד למכונת־יריה בקרב שנתפתח על גבעה גלויה מעבר למישלט, בגבול הלבנון. נתנאל אינו נבוך, הוא נוקם את נקמת חבריו, מפיל חללים באויב ונופל, צמוד למכונה, כשהוא יחיד מול מאות מחיל־קאוקג'י שהתבצרו בחפירות. יהא זכרו ברוך.

אמא ואבא

במרומי המישלט

הגענו הביתה. חזרנו לאחר שהיינו במשך עשרה חדשים מחוץ לבית. איכה!
כיצד זה לא באת לפגשנו, כיצד לא באת לשאת את תלמה על זרועותיך
מהאוטו לחדר, את תלמה, שכה אהבתה וחיכת לה.
כן, אתה נפלת, אחד ממאות בחורינו שנפלו במלחמה זו, מלחמת העצמאות
של עם ישראל על מדינת ישראל.

כל זמן הקרבות הקשים, לפני צאת האנגלים ואחרי זה, ישבת במנרה.
ובמנרה מצור, התנפלויות על השיירות אבל לא חזית ממש. ולא יכולת להשאר
שם, לא יכולת לשאת שחברייך בפלמ"ח נלחמים כאריות ונופלים כגבורים, ונפלים
בלי סוף. אתה רצית לתת את ידך למלחמה, אבל הקבוצה לא נתנה לך, ואתה
נשמעת לה.

זכורתני שבאת לחיפה בהפוגה הראשונה ואתה כאדם שאינו מן העולם
הזה. במנרה היתה אז הרגשה קשה לגבי החללים הרבים ונדמה היה לך שאין
לפגוש עוד בחורים „משלנו“ ברחוב ושכל חברייך מהפלמ"ח או שאינם עוד או שהם
עדיין בקו האש. פעם גם אמרתי לך שאתה עושה רושם כאדם שמתבייש בחייו
ואתה אישרת זאת.

לשמחתי חזרת למנרה מאושר יותר לאחר שפגשת חלק מחברייך שחזרו
מהקרבות. ובמקרה הראשון במנרה, בזמן שנפגעו חיילים במישלט, הלכת לעזרה.
הלכת ולא חזרת!

ואיך נאמין בזאת, איך נאמין שאתה, החי והשמח כל כך תמיד, שוכב שם
ביער תחת גל האבנים ואינך נע, אינך מזמזם יצירות אהובות עליך, ואינך בא
לראות את תלמה.

לא, נתנאל, לעולם לא אאמין בזאת. אבל זוהי עובדה, עובדה קשה ומרה.
זהו הגורל.

יהיה זכרך ברוך ושמור בקרבנו, בלבות חברייך ובלב בתך לעד.

רנה

הַרְעָה

לבני ביתו

התזכור...

כך צעדנו על הכביש לסרפנטינות, למיקוש, להבטחה.
רק עשרה היינו. שמונה מלבדנו, אני ואתה — החבר.
תן את ידך לי, נתנאל, יד שחומה וחזקה, יד אוחות פטיש־אוויר, יד מחליפה
תקליטים. כן, תן את האצבע, את זו, כן... זו שלחצה הדק עד תום.

התזכור...

כאשר הסברת לי... צ'יקובסקי, סימפוזיה מס. 5. ואצבעותיך נמתחו ונעו
לקצב הקונצרט, עצמת עיניך ולא ראית דבר, רק שמעת. צ'יקובסקי! וגופך פירכס
כגופו של מנצח.

בדמך היה טבוע קרב. קרב מול כל מי שינסה לקחת את חירותך. על רובה,
מקלע ואקדח דיברת כדבר על דברים קדושים. אזכור איך ניסינו את המקלע
החדש, איך דפקנו אש צרורות ארוכים־ארוכים ואתה צחקת. מאושר היית. „כן,
בוזא אפשר לנצח". וכבר חלף החיוך והופיע עצב — „ראיתי חלשה. ובכל זאת
אצא עם המ"ן".

נפרדנו. צרורותיך היו ארוכים־ארוכים. הברחת אותם מעמדותיהם. ואני
מרחוק שומע צרורותיך ואומר בלבי — תנאל פועל, המקלע בידו.

ולא ידעתי...

מישה

מתוך אגרותיו

רפה, 6.9.46

לחברים, רב שלום!

ראשית — הריני לברככם על המזכירות החדשה, והלואי לתועלת ולהצלחה. הדבר נודע לי מהעתון. ימח שמכם! האם זה היה מוכרח להוודע בצורה זו? סבורני שאתם יכולים לשלוח לי יומן כסדר בצירוף טבלת שוקולד-שקדים כמו שמקבלים שאר החברים. אבל אין-דבר, איני כועס עליכם. רק שתתקנו את זה והאמינו לי, חברים — אני אתכם בכל: בקראי את אפטון סינקלר, בשכבי על שלוש אלונקות (אחת על גבי השניה), בנקותי את הסירים הענקיים משיירי הבוליבוף, בערבבי את אבקת-החלב ובגנבי ביסקויטים עם ריבת אשדות-יעקוב ממחסן הפרודוקטים הנהדר שלנו והמלא כל-טוב. עליכם לדעת שאני נעשיתי טבח ועובד קבוע במטבח (בלי אינצידנטים עם מ.) יחד עם עוד ששה בחורים, ביניהם א. ש., ואנו מבשלים לתשעים איש בבלוק שלנו. האוכל כאן טוב: אורז, אטריות ותפוחי-אדמה אתמול, תפוחי-אדמה, אורז ואטריות היום, אטריות, אורז ותפוחי-אדמה מחר. הודות לישוב יש כאן פירות וירקות טריים והכל-בכל. ובאמת, מה אני יכול לכתוב על חיינו כאן? בבוקר אני קם ב-6.15 ועושה מקלחת, ב-10.00 מקלחת, ב-12.00 מקלחת, ב-4.00 מקלחת, וב-6.00 מקלחת, מ-12.00 עד 4.00 אין עושים מקלחת כי הלא אז צריכים לנו ולעכל שתי ארוחות. בהתחלה לא יכולתי לשאת את בזבוז המים. שמונה שעות אני עסוק במטבח, עובד פחות ואוכל יותר ומפקח על התורנים המסכנים העושים בכל עבודה שחורה. מצב הרוח כאן מצויין. אין שחרורים אז אין עצבנות (וסיכויים לשחרור כמעט שאין). תמיד מזדמנת שיחת-רעים עליזה, שירה וכיבוד. בערבים ובמשך היום מתקיימים משחקים בכדור-עף. לפני שהועברנו לבלוק הזה מהבלוק הקודם (אנו 210 חברי-המשקים) השתתפתי בחוג לציור, מטמטיקה וכלכלה. כעת אני רק קורא הרבה מטובי הסופרים האמריקאיים. על אף התעסקותי במטבח אני בולע ספר ליום בצירוף 25 סיגריות. במשך היום נערכים שני מפקדים המלווים צחוק ומהללות. עם רוב החיילים ובעלי הדרגות היחסים טובים. התלבושת הלאומית שלנו היא — כובע, תחתונים, רגלים יחפות וסיגריה תקועה בפה. אם אתם חושבים שאני משתמש בבגדים הרבים אשר שלחתם לי אינכם אלא טועים, כי אם אני אלבש אותם אז אצטרך לכבס. כן אני מודה לכולכם בעד החבילה ובעד כל אשר בה. איני חסר דבר. רק דבר אחד אני חסר כאן — מוסיקה הגונה. קונצרט טוב או סונטה לפסנתר, וחבל. על שמלות אין כמובן מה לראות כאן. פעם עברה כאן פלוגת א. ט. ס. אנגלית והייתם יכולים לראות עשרות תחתונים מכל הצבעים נדחקים ליד הגדר, כלומר — חברים, ומסתכלים בפה פעור. מילא — יהיה טוב. אגב, אני הורדתי את הזקן אך לעומת זאת יש לי שפם המגיע עד לגבות העיניים. אני

חושב עליכם בכלל ועל מנרה בפרט ועל דני ודורון בפרוטרוט. אל תחשבו שאני בצחוק, זה רציני מאוד ובשביל זה אני משער שלא אכיר את מנרה כשאחזור. חברים, אני מתחנן ליומן. שלחו גם את המפוחיות. ובכן, אסיים. שלום לכולכם, לקרוב לי ולרחוק. נשיקות לכל הבחורות הנשואות והרווקות ובתקווה להשתחרר ולחזור הביתה במהרה.

בגעגועים, שלכם
טרוצקי (נתנאל)

ב

רפה, 22.9.46

חברים יקרים!

נזכרתי כעת בפסוק: „מה יפים הלילות בכנען“. זה פשוט בגלל מזג האויר. כאן נעשה קריר בבוקר ובערב. אין זה אומר שאני הוספתי משהו לאוניפורמה. הסיסמה כאן: „רק תחתונים“. ואכן, אנו מקיימים את זה בעוז. ומסתבר עוד משהו. אספקת-המים כאן נעשתה גרועה בזמן האחרון. מפקד המחנה טען שאנו משתמשים בכמויות גדולות מדי של מים והעמיד את הכמות על החצי. לפעמים קורה שאנו עושים שלוש פעמים ביום מקלחת. סקנדל! אומרים כאן שרוקח שברצונו להרוויח קולות לבחירות שלח הנה שמונה אוטובוסים, אז שואלים לשם מה השמיני... ועוד אומרים שהאנגלים מתוך ג'סטא עיכבו את השחרורים בכדי שיוכלו יום לפני החג לשלוח חמשה-עשר איש, שיצא הרבה. אין דבר, מצב הרוח טוב. היום עובר כאן חציו בבטלנות, רבעו במשחק דומינו וקלפים והשאר לימודים עיוניים. כאן תקף את כולם בולמוס של לימוד השפה האנגלית וכל היום אפשר לשמוע מעין קונצרט: I have forgotten, You have forgotten וכו' וכו'. וכנראה שהמורים אינם מספיקים ומספר ניכר של אנשים פונים אף אלי בכל מיני שאלות. ואני נוהג לעזור לחבר בצרתו, וכל זה עד נקעת הנשמה. נוסף לכך הגיעו ימי ה„סליחות“. מכיון שבין התל-אביביים ישנם הרבה דתיים סודר כאן מעין בית-כנסת, ומשעה ארבע לפנות-בוקר מוכרחים אנו להתעורר ולשמוע „אל הרנה ואל התפילה“. אנו מגיבים על זה פשוט — מתהפכים על הצד וממשיכים לישון. למזלנו בית-הכנסת הוא בחציו השני של הצריף — של התל-אביביים. אך הם, כפי שכתבתי פעם, „ג'ונגל“, והם מלווים את התפילה בניפוץ בקבוקים, קשקושי צלחות פח, צעקות, שריקות וניבול פה. פשוט מכוער, ולהשתלט עליהם אי-אפשר וגם להמשיך לישון קשה.

הנה מגיעים ספרים ממשלוחי הקיבוץ. לרוב ספרות יפה רוסית, ויש מה לקרוא. עתונים מגיעים כל יום בשלוש אחר-הצהריים. אז מתחילה השעה של המריבות לרגל חלוקת העתונים. לפעמים מגיעים עד למלחמת ידים. אני בתור בא-כוח הגליל מקבל עתון לחוד. חוץ מזה אני קורא את הרומן בהמשכים

שבעתון-הערב. כדי לספק את התביעה הרוחנית לספרות קלוקלת מזדמנת לפעמים איזו חוברת-בלש ישנה, ואז צריך לסדר תור. כפי שאתם רואים — פשוט אידיליה. מילא, יהיה טוב.

מהחבילה נהנית. כמוכן, לא רק אני. בדרך כלל כל אדם המקבל חבילה יש לו חוג „משלו“, כך שיכולתי סוף-סוף להזמין לכיבוד משלכם, כי עד עכשיו שלחו לי ההורים. העקר — המשיכו באותה רוח ושלחו כהנה וכהנה.

ביום הששי האחרון סודר כאן ערב שעשועים לג'עמאה על ידי חברי קיסריה (אגב — הם עומדים על הגובה!). היו התחרויות עם פרסים נהדרים: בונבוניארות, שימורי אשדות, כרטיס-מינוי ל„קפה גבעת ברנר“ וכד'. תארו לכם אחת ההתחרויות: על ארבעה חבלים תלויים ארבעה קלחי גזר שוויים, ועל כל אחד מארבעת המתחרים לאכול במהירות מקסימלית את הגזר התלוי לפני האף כשידיי שלובות לאחור. ועוד התחרויות דומות כמו — לאכול תפוח-אדמה בלתי מבושל כמה שאפשר יותר מהר וכו'. אני כמוכן הפסדתי. כנראה שלא כל-כך קל לאכול תפוח-אדמה בלתי מבושל... נו, וכל זה היה מלווה צחוק בלתי פוסק, צעקות עידוד קורעות לב. פשוט קולנוע.

הודעה על מעצר עוד לא קיבלנו ובינתיים אנו מחכים, כלומר מחכים יותר להודעה מאשר לשחרור. למותר לכתוב כי בחג לא אהיה בבית, ולא נשאר לי אלא לברך אתכם ולאחל לכם משהו יותר מוצלח ממזלי, אף על פי שמהגורל אין לברוח. (זה, נדמה לי, אמר פעם הסופר דוסטויבסקי). ובכן —

שלום וחיו בטוב. נשיקות לבחורות, גם לגימנזיסטיות, ולבחורים, לא להתעצל ולעבוד כהוגן. וכשאבוא שיהיה לי איפה לישון.

שלכם נתנאל

ג

רפה, 20.10.46

ר-א חמודה.

אולי תהיי חברה/מנית ותשלחי לי את המפוחית-יד שלך? פה זה חסר מאוד ולחברים שיש להם כלי כגון זה שולחים סרדינים-וריבה-משומרים ובשום אופן לא את מה שהם מבקשים, כי לכולם נדמה שאין כאן מה לאכול. לכן אם תתגברי קצת על אותו יצר שקוראים לו „רכוש פרטי“ או פשוט „שלי“ — שלחי לי. ועכשיו משהו יותר חשוב. אני מחכה כל הזמן לעץ-זית ואיני מקבלו. אז תזרזי את ש. שישלח לי חתיכות דקות, אפשר אפילו עץ-בוק באם הזית יקר. אפשר לעשות כאן עבודות-עץ נהדרות עם פוליטורה בשביל קישוטים לחדרים ואני אוכל לעשות לכולם מתנות. כלים שלחו לי ההורים, ולמה לא? יש המון דוגמאות שיכולות להוסיף הרבה לכל חדר.

באם תשלחי לי את המפוחית אני מבטיח לשלחה בחזרה לכשהיא תמאס עלי. בקרוב אשלח לילדים את התמונות מהגפרורים „דוגית“. בתור — אתחלתא לאוסף בולים.
ובכן תהיי בנדיט ותשלחי לי מה שביקשתי.

נתנאל

על מה שאני חושב הרבה זה איך מצליח א. במזכירות.

ד

מנרה, מוצ"ש, 29.1.48

הורים יקרים, רב שלום!

מה שלומכם ומצב רוחכם? כשחזרתי לכאן מצאתי ערבוביה שלמה בגלל התגבורת שהגיעה (40 איש). הצטופפנו וע"י כל מיני קומבינציות פינינו להם צריף בן ששה חדרים ועוד כמה מקומות ארעיים. משום כך פיניתי את חדרי ועברתי לדור בחדרו של חבר שאשתו איננה כאן. התגבורת שהגיעה מצוידת יפה בנשק אוטומטי קל וכבד, אבל הלב חרד למה שנעשה מעבר לגבול. לערביי הלבנון שבסביבה מחלקים נשק, עתונותם מלאה על „כיבושים“ של ישובים עבריים... ובעקר, בגלל זה שהאנגלים משתפים פעולה עם הערבים. ולנו חסרה תחמושת... ומה לא חסר לנו?

היום ירינו על ערבים שהתקהלו בסביבה (בצד הלבנון). אנו נוהגים קצת בתקיפות. המצב מתחיל להיות מתוח ויש סימנים לכך שאזור זה יהיה בקרוב אזור קרבי. אנחנו נצטרך להתרכז עכשיו בעבודות דלקמן: גמר האגם — טיח ובטון — נטיעה ויעור (30 אלף עץ חדשים) — עבודה המכניסה כסף מזומן. המסגריה עומדת לקבל עבודות חדשות (כמו בעי"העמק). הקמת הצריף לפלמ"ח ועוד עבודות מכניסות. מבחינה כלכלית מצבנו פחות או יותר טוב — ביחוד יש הכנסות טובות מהמסגריה. וכל זה בשעה שהרבה משקים צעירים מתלבטים קשה מבחינה כלכלית.

היו בריאים ושמחים
אוהבכם הרבה

נתנאל

ה

מנרה, 10.2.48

ר. יקרה!

מה שלומך, חמודה? מתוך העתונות את יודעת מה קרה לנו. יוסי בן־אמתי ועוד פלמ"ח'ניק אחד נהרגו וה„ווייט“ והטנדר נשרפו. כלומר — מכה ישירה. הטנדר לא ניזוק, נשרפה רק הקבינה והארגז כולו — גם המוטור והצמיגים —

בסדר, אך ה"ווייט" נשרף כהוגן. הצירים התכופפו והוא יושב על האדמה. כנראה שהמוטור בסדר, אבל לא ינסו לתקן אותו, אלא עומדים לצאת אליו ולפרק חלקים עד כמה שאפשר.

הדבר קרה לפני העליה לסרפנטינות, על יד העץ הבודד. כאן שמעו את היריות ויצאו שתי כיתות אך הופיעו כבר בחושך וראו לאור האש ערבים ליד האוטומובילים. מכיון שפחדו שיש על ידם חברה שנשבו, לא פתחו באש. כפי שהחברה מספרים, אפשר היה לעשות בהם הרג־רב. הלווי השיב אש בקבלנות אך בחושך אי אפשר היה לקלוע. לערבים היו אבידות מהרימונים שזרקו בהם אנשים שנשארו בשדה כל הלילה. בקיצור — נזק עצום. אמנם יקבלו פיצויים ועומדים לקנות "ווייט" אחר ואולי שנים. אך בכל זאת כואב הלב על המכונה הזו. היא היתה בעלת כוח עצום וסחבה כהוגן וכמעט השתלמה ויכלה להוביל עוד ולהריח עוד ועוד...

בינתיים אנחנו בלי אוטומובילים. אין יוצא ואין בא, זאת אומרת אין עתונים ומכתבים. — — —
כל זה עשה מצב־רוח, שני קרבנות ונזק גדול ברכוש, אלא שלא־ט־לאט עוברים על זה.
מסרי שלום לכולם ושלא ידאגו.

אוהבך הרבה
נתנאל

ו

מנרה, 19.2.48

ר. יקרה, רב שלום!

אני בטוח שאת בקר־הבריאות ובמצב רוח טוב ורק אבקשך דבר אחד — אל תתפלאי אם לא מגיעים אליך כל מכתבים וידיעות. פשוט אין קשר. כעת ירדו 160 מ"מ גשם (!), (בס"ה יש 360 מ"מ מים בבורות ובמיכלים השונים) ומכוניות לא יכולות לגשת הנה. היום כנראה כן תבואנה, וחצי המשא יהיה דואר ועתונים...

יש לנו "ווייט" חדש שקנו אותו במהירות הבזק והוא כבר הספיק להביא לאילת־השחר 30 טון משא עוברנו, בעקר מלט לאגם שייגמר בקרוב. מצב רוח טוב במשק. — — — ככה אין חדש, מוכרחים להמשיך לחיות, לשכוח את האוטו השרוף, לקנות חדש ולהמשיך לעבוד, אחרת אי־אפשר. לאוטו החדש אנו עושים שריון עצום שמשקלו שנים־וחצי טון! ה"ווייט" ייראה כמו טנק בחזית. ביער כמעט גמרו לשתול (2700 שתיל). עבדו בצרות, כי לא היו אנשים. אם השתילים ייקלטו בסדר, אז כל ה"גבעה הסידית" תהיה חורשה נהדרת וכן שטחים רחבים מתחת לכרם הגדול.

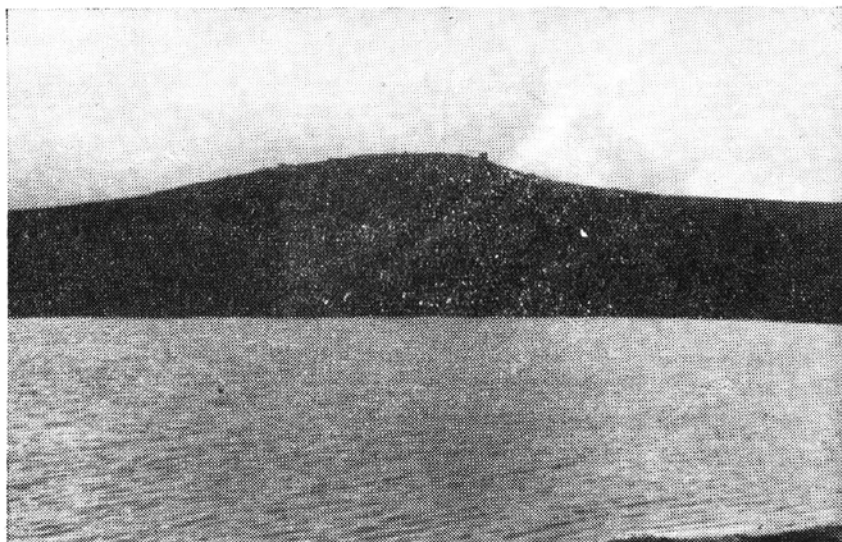
ירדו במשך עשרה ימים גשמים עצומים (כמו בינואר ופברואר כל שנה), ויש הרבה מים. הבור הפתוח התמלא, והסגור התמלא כמעט לגמרי. במערה יש כ־120 קוב מים, והיום מעבירים אותם לבור הסגור וממלאים אותו לגמרי, והמערה תתמלא שוב. האגם הישן מלא, וכן שאר הבורות במשק, פשוט היו סידורים מוצלחים והמשאבות עבדו. — —

אוהבך הרבה
היי בריאה
נתנאל

10 בערב!

אני מוסיף!

ב־4.00 אחר הצהריים הותקפו עוד פעם המכוניות שלנו (במקום אחר בדרך) ביניהן ה"ווייט" החדש. היה קרב עז ונהרגו שלושה אנשים, שנים מהפלמ"ח ואחד מאתנו, חבר טוב, ויש הרבה פצועים, מהם קשה. ששה פצועים שוכבים כאן. הם באו ברגל לפנות־ערב. כיתה שלנו גם כן נכנסה אתם לקרב והם לא חזרו, כי הם שומרים על המכוניות יחד עם מחלקה מ"ווינגייט". בלילה הודיעו שבאו לשם אמבולנסים והעבירו את הפצועים שנשארו שם, וזה הכל בינתיים.

ה"אגם הישן" התמלא מי־גשמים

מנרה, יום א' בערב, 28.3.48

הורים יקרים, רב שלום!

מחר יורדת כיתה לכפר-גלעדי להביא אנשים ונשק. הלואי ויחזרו בשלום. ה"מצב-רוח" שקיבלתי בגלל זה שלא נתנו לי לנסוע עבר, ואני מרגיש מצוין כמו שהיה תמיד. כאן מתבצרים כהוגן: בונקרים לילדים, לפצועים, לעזרה-ראשונה ולמפקדה. גדרות צבאיות, עמדות משוכללות, פילבוקסים ותעלות-קשר — בתכנית. "פטישיה-האוויר" דופקים... חוץ מזה יש לגמור הרבה עבודות חקלאיות ואת קציר התבואה עד ל-15 במאי, כי התחיל להיות חם. היום היה חמסין. אנו דרוכים בהכנות לקראת ה-15 במאי. האינפורמציות שיש בידינו על ההכנות בעורף — ביחוד בשטח ה"ייצור" — אינן רעות, אבל מצב-הרוח יורד בגלל הידיעות על האבידות המרובות בקרב הצעירים. ההרגשה קשה. הנה למשל, השיירה של היום לכפר-עציון... אבל מוכרחים להתגבר — זאת אומרת: אוטומטים ותחמושת "שלנו" ולא שלנו! לייצר ולייצר! אמנם הייצור מעודד, אבל הרבה דברים לא ראו מראש באשמתנו או שלא באשמתנו.

הפירת ה"אגם החדש"

בקרב אבוא אליכם, אך איני יודע אם אהיה ב„סדר“ אצלכם או אצל ר.

נראה.

ובכן, שלום ולהתראות

אוהבכם הרבה

נתנאל

ח

מנרה, יום ב', 24.5.48

הורים יקרים, רב שלום!

שיירה שעמדה להגיע למנרה עלתה על מוקשים בדרך למנרה, ע"י נבי יושע. שלוש מכוניות נפגעו כהוגן וכולם חזרו לאילת-השחר. (גם המכוניות הנפגעות) שנים מהמלווים נפצעו קשה. הם חזרו כי היו תחת אש תותחים ממלכיה, הרחוקה 4 ק"מ מהצטלבות הדרך.

אני שומר השבוע — יושב כל הלילה ע"י המכונה ומשתעמם. במשך הלילה והיום שומרים 45 איש, חוץ מהגבעה מול המשק. אנו מבוצרים די-טוב, אלא שלא גמרו עדיין את תעלות-הקשר ודוקא על זה שמים את הדגש בביצורים, כי הן מהוות מקלט יעיל מפגיעת תותחים. התותחים הם העסק היותר ביש כעת.

כאן היתה התרוצצות בלילה שעבר: דפקנו עשרה פגזים על הכפר הונין. שתי פלוגות פלמ"ח התקיפו כהוגן שלושה כפרים על ידינו, בתוך הלבנון. תושביהם ברחו. החבריה חזרה בלילה דרך מנרה. צריכים הייתם לראות איך הם מצויידים! מכוניות יריה אמריקאיות וגרמניות, פיאטים ומרגמות.

מה שלומכם? כתבו לי מכל מה שנעשה אצלכם. המכתבים יגיעו. כעת חם נורא. הנני מוכרח לסיים. אני גר לבד בחדר וכמובן, „מבסט“.

היו בריאים

אוהבכם

נתנאל

ט

מנרה, יום ג', 8.6.48

לאמא, אבא ור!

אני מקוה שכולכם בקו הבריאות והשלום ומצב רוחכם טוב. אמנם יורדים מפעם לפעם לכפר-גלעד, אבל לא כל יום ומשום זה מתעכבים המכתבים שלי. כידוע לכם, היתה כאן בשבת התקפה אווירית. מטוסי האויב היו פעילים כהוגן בשמי הגליל במשך כל יום השבת. הם זרקו פצצות על נבי-יושע, דן ודפנה (את דן ודפנה מרעישים יום-יום בתותחים). כל פעם שהיו מופיעים מעל למנרה הייתי פועל נגדם במכונת-יריה — כך הוצאתי במשך השבת 400 כדורים. הייתי

מטריד אותם וכל פעם היו מסתלקים, אלא שבשעה שש לפנות-ערב לא הרגשנו באוירון שצ'לל פתאום מצד השמש. הוא הספיק לדפוק קצת במכוונה ולזרוק פצצה על הבית של ר. צ. החדר שלה נהרס לגמרי — רק הרדיו נשאר שלם. החלק הצפוני של הבנין נפגע — חור גדול בגג וסדקים בקירות הפנימיים. בדרך נס לא נפגע אף אחד. גם אני נצלתי בנס. האוירון צ'לל לגובה של 50 מ' מעל המשק — הזדמנות טובה לפגיעה בו — אולם זה קרה דוקא מיד לאחר שעזבתי את העמדה האנטי-אווירית כדי ללכת לאכול (משהו ב־6.00 בערב), לאחר שהייתי עסוק כל היום בעמדה והייתי „מבסוט“. כשהוא ירה וזרק את הפצצה הייתי במרחק ארבעה מ' מהמקום שהפצצה נפלה, האבק כיסה אותי כולי וסמא את עיני, אבל לא נפלתי — רק התנדנדתי קצת והמשקפת נפלה מידי. הכדורים חלפו מעלי ובי לא פגעו.

מיד עם חלוף האבק התאוששתי ורצתי חזרה לעמדה וחייכתי. את הפצצה השניה — שלא התפוצצה — זרק כבר מגובה רב. זה הכל. עכשיו אני יודע, כי כאשר האוירון טס מעליך ממש ויורה — ההרגשה היא לא טובה... אני כמעט שאיני עובד. או שאני יוצא בלילות להטמין מוקשים גדולים וקטנים בדרכים, או שאני בתצפית נגד אוירונים. מה אצלך, ר.? מה שלומך ומצב רוחך? אני חושב שתלמה צריכה כבר לראות. הנני משתוקק לראות אותה. שלחי לי את התמונה שלה. וכאן אני מסיים באהבה ונשיקות.

נתנאל

י

מנרה, 28.6.48

לר., רב שלום!

מה שלומך ושלום תלמה? כולם אומרים שהיא נחמדה וגם בתמונה, מה שאני לא מוצא, כי לא רואים כלום. אצלך יש מלא ג'ינג'ים, ואני שחום כמו כושי. כולם אומרים ש„הבת שלך ממש נתנאל...“ אולי זה נכון, אבל אני עוד לא ראיתי את זה.

כעת שמעתי שיפסיקו עם הביקורים למטה, מדוע — אינני יודע. יתכן שלא יצא לי לרדת. בכלל, בנוגע לזה יש כאן ענינים שלמים...
אני אגיד לך את האמת, שאני מתגעגע לתלמה — — —

שלך בלב ונפש

נתנאל

לבתנו

25.1.49

לתלמה היקרה לי מכל!

נולדת לא במנרה אלא בתל-אביב מפאת המצב ששרר אז בארץ, והגעת הביתה רק במלאת לך שמונה-יחצי חודש. ואנוכי כה ציפיתי בשבתנו בגלות לרגע, בו אחזירך למנרה ואביך יבוא לקראתנו.

ואני אהבתיך, אבל אביך לא בא.

אביך נפל ארבעה חדשים קודם לכן.

תלמה, כותבת אני לך כעת, היות וכעת הדברים עדיין טריים ואוכל להעלותם על הניר, למען תקראי זאת בעתיד ותדעי להעריך את אביך שלא הספקת להכירו.

אביך, תלמה, לא היו רבים כמותו. שובב היה לפעמים אבל כה עדין בנפשו פנימה, ואותך אהב מכל. בצאתך מבית-החולים ואת אז "קוף" קטן, חשב אותך ליפה מכולם, ושעות רבות עמד על יד הסל בו שכבת והתבונן בך ובהעוויותיך הראשונות. אהב שאשימך במיטתו עם בוקר, ואהב לשאתך על ידיו. כך יכול היה ליהנות ממך רק עד מלאת לך חודש ימים. ואז נקרא לשוב הביתה וכמעט לא ראה אותך עוד.

בפעם האחרונה ירד להפרד מאתנו לפני צאתנו מכפר-גלעדי לשכונת-ברוכוב, ואת אז בת חדשיים. כשרק נכנס ביקש ממני לתתך לו למען יוכל להתגאות בך בפני חבריו. ומשבא אחר-כך למנרה משכונת-ברוכוב נאלץ לאמר שאת היפה ביותר. וכשנפלת בפעם הראשונה מהמיטה, ואת אז בת שלושה חדשים-יחצי, הכריז שאת ספורטאית לעתיד, ואותי ציוה תמיד לשרוק ולשיר לך למען תאהבי מוסיקה כמותו.

במכתבו האחרון אלי כתב: "כל מלה שלך על תלמה משגעת אותי, המשיכי לכתוב עליה".

תלמה, אביך לא זכה לראותך במנרה, לא זכה לקחתך בערב לחדר ולהשתעשע אתך, וכעת את רק בת תשעה חדשים ולו ראה אותך היה כמונו "משתגע" ממך. אביך נפל מכדור-האויב שחדר ישר לראשו, בצאתו לחפש חברים שנפלו בשבי האויב.

תלמה, כבדי ושמרי את זכרו לעד!

אמך

2.1.49

יהודה פוימיכה

נולד בשנת תרפ"ט ברוסיה
נפל באב תש"ח במנרה

בן מסור

עוד בהיות יהודה ילד קטן נכרו בו כשרונותיו. אהב לשחק עם ילדים מבוגרים ממנו. בבית־הספר העממי הצטיין בלימודיו. אהב ספורט ועל הכל את משחק כדור־הרגל. לאחר שנשברה ידו במשחק הפסיק. בן של־עשרה גמר את בית־הספר העממי בהצטינות. למרות מצבי הכלכלי שהיה אז דחוק החלטתי לאפשר לו ללמוד בבית־ספר תיכוני, כי תשוקתו ללימודים היתה עזה. מוריו חבבוהו מאוד בשל פקחותו וחריפות שכלו. בהגיעו לבר־מצוה שכרתי מורה שלימדו דיני הנחת תפילין וקריאה בספר התורה, ועד מהרה ידע לקרוא מהתורה יותר טוב מוותיקים ובקיאם. היה אהוב על חבריו. כולם חבבוהו בגלל פקחותו וטוב לבו. בן מסור להוריו, לא עשה לעולם דבר נגד רצונם. רצה להשתלם באוניברסיטה בלימודי כלכלה ומטמטיקה. אחרי גמרם את בית הספר אמר לי המחנך — שמור עליה, עתיד גדול נשקף לו. לדאבוננו לא יכולתי לשמור עליה, והוא נפל בעד המולדת שכה יקרה לו. עוד לא הספיק הרבה לפעול בעדה, נתן לה את חייו כולם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

אבא

רחב־נפש וטוב־לב

לכאורה פרשת־חיים קצרה, פשוטה, אופיינית לבן־הארץ. פרשת־חיים שנחתכה ונסתיימה עוד בראשיתה. ואולי גם אסור לקרוא לה „פרשת־חיים“. כי זו היתה התחלה בלבד, הקדמה, התכונות לחיים. יהודה נפל בעודו בראשית דרכו ולא זכה לנצל את כשרונותיו, ידיעותיו ומרצו אותם פיתח ואגר בתקופת חייו הקצרה. עץ פורה ונושא תקוות נגדע באכזריות בעוד פירותיו באבם. אך תכונות הנפש שהחלו להתגלם בנער כבר גילו אופי בלתי רגיל ורמזו על תוכן־חיים עשיר ורב גונים.

לראשונה נפגשתי עמו בבית־הספר. כאן התבלט כאחד התלמידים המעולים בכיתתו. דומה היה ל„בור סיד שאינו מאבד אף טיפה... מהיר לתפוס וקשה לאבד“. יש וזכרנו היה מדהים את מוריו וחבריו. ביחוד נתגלה הדבר בשיעורי ההיסטוריה. לא היה תאריך שיהודה לא זכרו. בקיאותו בתאריכים ובפרטי הפרטים היתה לחידה. יחד עם תפיסתו המהירה היה מעמיק בדברים. שאף להגיע לשורש, לתכלית. לא הסתפק בידיעה בעלמא. צמאנו להשכלה ולדעת הביאו להתפשט על פני שטחים רבים. לא אהב להצטמצם והצליח בכל נושא שעסק בו.

נוסף על כשרונותיו אלה נחן בסגולה של איש־רעים. אהב את החברה והיה אהוב עליה. קשתה עליו הבדידות ומעולם לא נחבא אל הכלים. תמיד נמצא בקהל חבריו, תוסס ומלא מרץ־עלומים, מתווכח ומתלוצץ, ער ומעורה בסביבתו. מי

לא הכיר וחיבב את הג'ינג'י, החביב והלץ, בעל חוש ההומור הדק? הצלחתו לא הביאתו לידי גאוה ומעולם לא נתפס לרגש של עליונות. אדרבא, היה פשוט ודגל בפשטות. רחב־נפש וטוב־לב. תמיד מוכן להיענות לבקשת חבריו ולעזור להם בשעת דחקם. ידיעותיו היו לברכה גם להם. כל מי שהיה זקוק לעזרה ולהסברה ידע אל מי לפנות ולא נתאכזב.

פשוט היה יהודה. עניו, אך תקיף בדעתו. תסיפותו התבלטה ביחוד בשעת ויכוח. כיון שנכנס לויכוח היה משקיע בו את כל מרצו והתלהבותו. קשה היה לעמוד מול דעותיו המבוססות ובטחונו העצמי. לרוב היה משכנע בנקל את יריביו. לעולם לא הצטמצם בתחום הלימודים בבית־הספר. כאדם ריאלי המעורה בחיים הסובבים אותו התעניין מאוד בבעיות האדם היהודי והעם. גורל ארצו ועמו נגע עד לבו. התמצא יפה בבעיות מדיניות ובסבכיהן. הקדיש הרבה מזמנו לחקר בעיות אלה אך לא אמר די בזאת. לא הסתפק בידיעת המציאות בלבד אלא שאף לשנותה, והיה מוכן להקריב את כל אשר לו לשם כך. הדבר בלט במיוחד בזמן שירותו במנרה.

עם התפשטות המלחמה היו זמנים שהרגיש את עצמו מנותק מכל החיים והמאורעות המתחוללים בארץ. במנרה שרר אז שקט יחסי ולשמע כל הנעשה סביב לא ידע מנוחה. השמועות על הקרבות השונים ועל גבורת לוחמינו ליהטו את דמו. שאף לצאת, לקחת חלק פעיל אף הוא. היה שש לקבל על עצמו כל תפקיד וביצעו ברצון ובהתלהבות. אך הגורל הית בעוכריו, והקרב הראשון הכריעו... נפל בהחלצו לעזרת חבריו שהיו במצוק. נתן את חייו על האדמה אותה אהב.

אריה

מתוך אגרותיו

28.10.47

— — — אנוכי עומד עתה בפני בעיה קשה בקשר ללימודים שלי במקום. זמן ללמוד יש לי די והותר ואף ספרים לא חסרים וגם מקום נוח — בית־תרבות יפה שנעים ללמוד שם — אלא הבעיה היא: באיזה שטחים ללמוד. כידוע התכוננתי ללמוד באוניברסיטה היסטוריה, תנ"ך, כלכלה וגיאוגרפיה. השבוע קיבלתי את תכנית הלימודים של האוניברסיטה לשנת תש"ט ולפי התכנית קשה בכלל לבחור במקצועות אלה. היסטוריה ותנ"ך אפשר, אבל כלכלה וגיאוגרפיה לומדים שם רק בנוגע לארץ־ישראל ובשטח מצומצם מאוד. כך, שכלכלה אי אפשר לקחת בתור מקצוע ראשי בלימודים והדבר מאכזב אותי מאוד. איני יודע על כן, אם כדאי ללמוד השנה כלכלה וגיאוגרפיה ולהשיג ידיעות בשטחים אלה או להתחיל ללמוד תנ"ך והיסטוריה, מקצועות שיאפשרו לי להיות מורה ולא יותר. בקיצור, אנוכי עומד על פרשת דרכים ואיני יודע מה לעשות. צריך להתייעץ עם מישהו. מה דעתכם?

שלום רב, תהיו בריאים

מאת בנכם הנאמן

יהודה

ב

28.2.48

שלום הורי ואחי היקרים!

מחר צריכה להגיע למקום שיירה גדולה עם אספקה וחומר לביצורים ולעבודה, ואנוכי מקווה לקבל מחר איזה מכתב מכם. אני נאלץ לכתוב את מכתבי עתה ולא מחר, מפני שהמכוניות תסענה תיכף ומיד לאחר הפריקה ואז אהיה בעבודה ולא יהיה לי פנאי לענות.

השבוע, ביחוד בימים האחרונים, היה המצב הגרוע ביותר מאז בואי למקום. ביום חמישי היתה סופה איומה וכן ביום ששי. ביום שבת ירד שלג בגובה של 15 ס"מ, כל ההרים כוסו בשלג כמו בחורף ברוסיה. במשך יומיים ירד הקור עד 7°— המים קפאו ולא יכלנו להניע אבר. שכבנו במיטות וקראנו ספרים. גם מצב הכלכלה היה גרוע מאוד בסוף השבוע. כל אחד קיבל ארבע פרוטות לחם ליום, כוס תה, צלחת מרק ודיסה. המנה היומית כולה היתה בימים רגילים מספיקה בקושי

כדי ארוחה אחת. אך מקווים שמחר יביאו שלושים טון אספקת-מזון והמצב ישופר. גם המחסור בבגדים היה איום, ביחוד בקור כזה. אנשים לא החליפו בגדים במשך עשרים וחמשה יום. חלק מהכביסה נשאר בחולתא במכבסה ולא יכול היה להגיע למקום כי לא היתה שיירה וחלק שני נשרף בשרפה שפרצה בביתן הייבוש. החיים התנהלו כמו בקסרקטין צבאי. אנשים התהלכו בלתי מגולחים ובבגדי עבודה. מאוירון זרקו אלינו כמה סוודרים ועתון אחד. היינו מנותקים לגמרי מהישוב חוץ מקשרי בטחון באלחוט ואתות. מדברים על פינוי הילדים. כמו כן יורידו את הפרות הטובות לכפר-גלעדי ובמקום ישארו רק מספר פרות לאספקת חלב. השבוע שחטו את התרנגולות הצעירות לאכילה. כתבתי את המכתב הפעם מתוך גלוי לב כדי שתדעו את האמת. אבל יחד עם זאת אל תדאגו. אני בריא בגופי וברוחי ובטוח כשאר אנשי המקום.

ענני-חורף מכסים את הפסגה

שלום, הורי ואחי היקרים!

השבוע קיבלתי מכתב מכם ונדעו לי פרטים על מצבכם בעיר. שמחתי מאוד למכתב זה מפני שזה למעלה מחדשיים שנותק הקשר בינינו ואיש לא ידע מרעהו כלום.

השבוע האחרון עבר אצלנו בקשיים עצומים אך התגברנו על כל זאת. עכשיו עם בוא השיירה הובאה כמות מזון גדולה והגדילו את מנות הלחם היומיות פי שתיים, כמו כן הביאו עוד חמרים רבים לעבודה ולביצורים, קצת בגדים ועתונים. לעומת זאת מזג האוויר נעשה יותר גרוע. כמעט כל לילה יורד שלג, המים קופאים וכן ישנם גשמים ורוחות חזקים. הקור יורד לפעמים ל-2°— במשך היום.

השבוע קיבלנו ידיעה שחברי „שנת שירות” עוברים באופן אוטומטי ל„שירות העם” ולכן לא נשתחרר בפסח אלא אנחנו נשארים מגויסים. אני חושב אחרי פסח לעזוב את מנרה ולעבור לשירות מלא.

העבודה בימים האחרונים קשה לי מאוד, איני יודע למה, אבל אני חושב שזה כתוצאה מכמות המזון הקטנה שקיבלנו בשבועיים האחרונים. אבל השבוע אני מרגיש את עצמי הרבה יותר טוב והעייפות הולכת וחולפת. השבוע החליטו שהילדים והנשים נשארים לעת עתה במנרה עד להוראה חדשה ממוסדות הבטחון. תכתבו לי יותר מכתבים מפורטים על חייכם ותהיו בריאים, אל תדאגו לי ותמסרו דרישת שלום לכולם.

בכבוד רב ובנשיקות
מאת בנכם הנאמן
יהודה

שלום, הורי ואחי היקרים!

כבר עבר למעלה מחודש ימים מאז קיבלתי את מכתבכם האחרון. בינתיים שלחתי אליכם עוד כמה מכתבים.

הקשר אלינו כבר ניתק למעלה משבועיים, לא הגיעה אלינו כל שיירה ולא זרקו דואר ועתונים מהאוויר, ככה שאין לי ידיעות על הנעשה אצלכם בבית ובארץ, מלבד ידיעות מעטות שקולטים ברדיו החשאי שלנו.

אצלי אין כמעט כל חדש. אנוכי בריא ושלם, עובד בעבודות ביצורים כל הזמן. בעבודות הללו עובדים אחת־עשרה שעות ביום עבודה קשה ומעייפת.

מצב האספקה והלבוש נעשה גרוע. מחלקים שוב שש פרוסות לחם ליום ומדברים כבר גם על מנת מים מוגבלת כדי שהמים יספיקו לכל הקיץ. אנשים כבר לא החליפו בגדים למעלה מחודש ימים מפני שהכביסה מחולטא טרם באה ובבית אין אפשרות לכבס מחוסר מים.

מצב הבטחון אצלנו לא נשתנה. בשבוע שעבר היה נסיון להעלות שיירה אלינו ולרמות־נפתלי, אך היא הותקפה קשה והוכרחה לחזור למרות שלא סבלה נזקים ואבידות בנפש. מקום שבשבוע הבא תעלה אלינו שיירה שתהיה השלישית מאז התחלת המצור.

בקשר למכתבי האחרון בו כתבתי שיש לי סיכויים לבוא לחג הפסח ולהשתחרר משנת־העבודה במנרה, הרי אנוכי מצטער מאוד להודיעכם שאין באפשרותי לבוא מבחינת הבטחון. לא ניתן לאף אחד לנסוע מהמקום אם אין לו סיבה דחופה ביותר, כי הדבר כרוך באחריות ובסכנת־נפשות.

החלטתי לשלוח מכתב לוועדה־לשנת־השירות ולבקש שיעבירו אותי לגיוס צבאי מלא, כשם שעשו שאר החברים והנוטרים של שנת השירות במשקי הגליל, וכן עושים גם החברים שלי כאן במקום.

ביום אני עסוק בעבודות־חפירה־וסבלות וכשאני בא בערב לחדר יש לי שעה לקרוא איזה ספר משעמם מפני שעתונים אין במקום וגם אין לי עם מי לשוחח חוץ מאשר עם שני החברים שלי. רוב אנשי־המקום הם מבוגרים וחוזרים עייפים מהעבודה ולא רואים אותם יותר מאשר למשך חצי שעה בחדר האוכל. אחרי הקריאה נחים קצת ובלילה יוצאים שעתיים לשמירה ובבוקר שוב לעבודה, כך שבאתי למסקנה, שבשביל צעירים כמוני לא כאן המקום, למרות שיש לי יחס טוב אליו ואני ציוני נלהב. אבל אם אין לי חברה ויש לי אפשרות למלא את תפקידי בתנאים יותר סדירים, מדוע לא לעשות זאת? לדעתי בכל מקום אנו נמצאים בסכנה והשעה קוראת אותנו לגיוס, ואם אסיים את שנת־השירות במנרה בין־כה־ וכה יקחוני לגיוס מלא. לכן החלטתי לטפל בענין ולהתגייס גיוס מלא.

ה

5.5.48

שלום, הורי היקרים!

היום קיבלתי מכם שני מכתבים ושמחתי מאוד. כפי שהבנתי מתוך המכתב יצא מ. כבר לגיוס מלא ונשאתם בודדים בבית.

אנוכי מבין את מצב רוחכם העגום שנשאתם בבית בודדים וללא משענת־ פרנסה יציבה, וביחוד לדאגתכם לי, שנמצא במרחק כה רב מכם. אבל למרות המצב החמור והקשר הרפה בינינו אני מקוה שבמהרה נוכל להתראות שוב ארבעתנו יחד ולבלות את ימינו ביתר שלוה. נחמתכם היחידה בעת כזאת תהיה

שאינכם בודדים במערכה. רבות משפחות בישראל שלחו את בניהם ובנותיהם למאבק על שחרור העם.

אני מרגיש ביגונכם האישי וכשאני כותב שורות אלה זולגות עיני דמעות. אבל יחד עם זאת אנוכי שלוו ובטוח כי הנצחון בוא יבוא. היו שלום ואל תדאגו. אנו נמצאים בשירות העם וכגורלו — גורלנו.

ו

7.6.48

אתמול נעשה המצב באזורנו די רציני. האויב הביא תגבורת, כבש את מלכיה ומסתער על רמות־נפתלי. הכביש שלנו שוב נותק ואנו במצב מתוח מאוד. כל זה קרה בזמן שהכוחות שלנו הוצאו מהגליל למלחמה באזורים אחרים. בשבת היו הפצצות חזקות מהאוויר בכל העמק. גם על מנרה הוטלו שתי פצצות. בית אחד נהרס. בנס לא נפגע איש.

שוב הורע מצב הלבוש והמזון. אנשים כמעט שלא עובדים, רובם שומרים. זה כבר למעלה מחודש שאיני עובד. אני עסוק בשמירה ובפעולות שונות. אם הזמן יעבור בשלום עד לחמשה־עשר ביולי אז אוכל לעזוב את מנרה ואשלח לאיזה מקום אחר.

ז

15.7.48

שלום לכם, הורי ואחי היקרים!

אנוכי בריא ושלם. בזמן האחרון עבדתי בהובלות בשביל־ההרים לכפר־גלעדי, כך שהייתי כמעט בכל יום או יומיים בעמק החולה ובראש־פינה. הדרך קשה וביחוד להליכה עם בהמה, אבל במשך הזמן מתרגלים ובעיני היא נראית עתה כדרך של מה בכך, למרות שהולכים למעלה משעתיים־יחצי.

המשק הגיש ערעור למוסדות הצבא בקשר להליכתנו מהמקום. היום קיבלנו הודעה ממפקד הגליל כי מבחינה צבאית אין נותנים לנו לעזוב את המקום עד שלא יביאו אנשים אחרים במקומנו. כך שאין ברירה ומוכרחים להשאר הלאה במקום. מקוים שבקרוב יצורפו למקום מעולי קפריסין ואז אנו נשתחרר.

ח

24.8.48

שלום. הורי היקרים!

במשך השבוע האחרון קרו בסביבתנו מאורעות שונים. קודם כל נוסדה קבוצה חדשה בינינו ובין רמות־נפתלי, כך שהדרך למנרה היא פחות או יותר

בטוחה. השבוע מסלקים את המוקשים מהדרך והיא תפתח בסוף השבוע, כך שהתנועה תהיה חפשית, ללא שיירות וללא פיקוח צבאי. יחד עם זאת תפסנו מישלט בגבול הלבנון החולש על כל משק מנרה. במקום יושבים אנשינו. כל אחד מאתנו נמצא שם עשרים-וארבע שעות, ועשרים-וארבע שעות הוא מקבל חופשה. ליד המישלט נמצאים גנים של עצי־פרי השייכים לכפרים הערביים, ואנו נהנים מהם במשך כל זמן השמירה. כל חברי שנת־השירות עזבו השבוע את מנרה. מכולם נשארנו רק אני והחבר שלי. בדעתי גם כן לעזוב את המקום ולהתגייס לפלמ"ח. אני מקוה שאוכל להצטרף ליחידה צעירה המהווה גרעין של הכשרה מגוייסת, כך שיהיה לה פחות או יותר קל להקלט בתוכה. נראה איך יתפתחו הענינים.

תהיו בריאים ואל תדאגו
יהודה

סבכי התיל בשלג

ישראל זלוטניק

נפל באב תש"ח במנרה

ישראל נולד בשנת 1923 בעיר בנדין, בפולין. בן למשפחה עובדת. סיים את בית הספר העממי והתחיל לעבוד. עודד נער כשהתחילה מלחמת העולם. טולטל ממחנה־ריכוז למחנה־ריכוז. היה במחנה המוות באושבינצ'ים. שוחרר בברגן־בלזן. עם השחרור עבר למינכן. בפסח 1948 יצא, כחבר קיבוץ „דרור“, בדרך ההעפלה לארץ־ישראל. הובא לקפריסין והיה בין מבקיעי הדרך ממחנה הגירוש. מיד עם בואו לארץ התגייס.

חנן שבה

נפל באב תש"ח במנרה

חנן נולד בשנת 1919 בסלובין, פולין. בזמן המלחמה מצא מקלט בברית המועצות. עם השחרור חזר לפולין. היה חבר בקיבוץ "דרור" בוורוצלב. עבר בדרך הנדודים שלאחר ה"שחרור" — פולין, אוסטריה, גרמניה, איטליה. באיטליה התגייס והגיע ארצה בראשית יולי.

ברוך פרומב

נפל באב תש"ח במנרה

ברוך נולד בשנת 1928 בפולין. עם פרוץ המלחמה, הוא עודנו ילד, גלה יחד עם משפחתו לרוסיה. חזר לפולין והצטרף לתנועת „דרור“. באוסטריה התגייס יעלה לארץ במסגרת הגיוס מחוץ-לארץ.

ישראל כרין

נפל באב תש"ח במנרה

צבי הירשזון

נפל באב תש"ח במנרה

צבי נולד בשנת 1927 בפולין. עם פרוץ מלחמת העולם נמלט, יחד עם משפחתו, לרוסיה. גלה לסיביר והיה עליו, עודו ילד, לצאת לעבודת כריתת היערות. בשנת 1941 עברה משפחתו לאסיה התיכונית, וברוך היה לנהג טרקטור בקולחת. עם סיום המלחמה האץ בהוריו לצאת בדרך המחתרת לארץ-ישראל ולא להשאר בפולין. בדרכה ארצה נתעכבה המשפחה באוסטריה. צבי הצטרף לקבוצת „גורדוניה“ והיה לאחד מפעילי ארגון ההגנה בגולה. עם פרוץ מלחמת העצמאות התגייס. מיד עם בואו ארצה נשלח למנרה.

נחמן בקר

נפל באב תש"ח במנרה

נחמן נולד בשנת 1913 ברובנה, פולין. היה פועל מילדותו. בשנות המלחמה היה ברוסיה. בפולין הצטרף, לאחר השחרור, לקיבוץ „דרור“, יחד אתו נדד לגרמניה ויחד אתו יצא בדרך ההעפלה. היה מראשוני העולים שגורשו לקפריסין. שתי שנים היה עצור בקפריסין עד אשר הבקיע דרכו משם לארץ־ישראל.

צ י ו ן

לנפשותיהם של

זרח ויטבוים

וברוך אוקרנט

אשר נפלו יחד עם חבריהם מקבוצת

העולים בחודש אב תש"ח במנרה

המאמר „קאוקג' צר על מנרה" למשה כרמל וכן הגלופה
הם קטע מתוך ספרו של מ. כ. במערכות צפון, אשר
ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד ו"מערכות". תודתנו לבתי
ההוצאה על הרשות להדפיס את הדברים.
כן שלוחה תודתנו לכל אלה שעזרו לנו להוציא לאור
את החוברת הזאת — ציון מעט לנפשות חברינו.

